

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

Teorik Esaslar

I- Genel olarak tekel kavramı	3
A) <u>Tekellerin tarihi gelişmesi</u>	3
B) <u>Tekellerin doğmasına yol açan şartlar</u>	5
C) <u>Tekel kavramının anlamı ve tekel piyasasının şartları</u>	7
D) <u>Tekellerin tasnifi</u>	10
II- <u>Tekelde fiyat teşekkülü-maliyet ve gelir analizi</u> 15	
A) <u>Tekelde fiyat teşekkülü</u>	15
1- <u>Fiyatı etkileyen faktörler</u>	15
a) Maliyet:	15
b) Talep:	16
c) İkame imkânı:	17
2- <u>Tekel piyasasında denge fiyatının tayini</u> .	17
3- <u>Kısa ve uzun devrede monopol dengesi</u>	21
a) Kısa devre monopol dengesi:	21
b) Uzun devre monopol dengesi:	23
B) <u>Tekelde maliyet ve gelir analizi</u>	25
1- <u>Salep değişimleri ile tekelcinin kârı arasındaki ilgi</u>	25
2- <u>Maliyet masrafları ve tekel fiyatı</u>	27
C) <u>Tekelde fiyat farklılaştırması</u>	34
1- <u>Fiyat farklılaştırmasının anlamı</u>	34
2- <u>Fiyat farklılaştırma türleri</u>	39

a) Tüketicinin özelliklerine göre farklı- laştırma	39
b) Mal ve hizmetin mahiyetine göre farklı- laştırma	40
c) Satış bölgelerine ve piyasaların uzak- lığına göre farklılaştırma	40
III- <u>Tekel gelirlerinin vergilendirilmesi</u>	42
A) <u>Pütürü vergi</u>	44
B) <u>Düz oranlı gelir (kâr) vergisi</u>	45
C) <u>Spesifik satış vergisi</u>	46
D) <u>Ad valorem satış vergisi</u>	50

İKİNCİ BÖLÜM

M a l i T e k e l l e r

I- <u>Genel olarak malî tekeller</u>	52
A) <u>Malî tekel kavramının anlamı</u>	52
B) <u>Kuruluş amacı</u>	54
C) <u>Malî tekelin kurulması için gerekli şartlar</u> .	55
D) <u>Malî tekelin fonksiyonları</u>	56
1- <u>Bir "vergi tahsil metodu" olması</u>	56
2- <u>Bir "vergilene metodu" olması</u>	57
E) <u>Malî tekelin vergi sistemi içindeki yeri</u>	59
F) <u>Malî tekel konuları</u>	61
1- <u>Pütürü</u>	61
2- <u>Alkol ve alkollü içkiler</u>	62

3- <u>Kibrit, sigara kağıdı, çakmak ve çak-</u> <u>maktası</u>	63
4- <u>Diğer konular</u>	63
6) <u>Mali tekelde fiyat teşekkülü</u>	64
7) <u>Mali tekel uygulama şekilleri</u>	65
1- <u>Refi</u>	66
2- <u>Katma bütçe - döner sermaye</u>	66
3- <u>İktisadi devlet teşekkülleri</u>	67
4- <u>Partisipasyon</u>	68
II- <u>Yabancı Ülkelerde ve Türkiye'de mali tekel</u> <u>uygulanması</u>	69
A) <u>Yabancı Ülkelerde mali tekel uygulanması</u> .	69
1- <u>Ekstremde tekel uygulayan ülkeler</u>	69
a) Fransa:	69
b) Arjantin:	73
c) İsviçre:	74
d) İtalya:	76
2- <u>Serbest rejim uygulayan ülkeler</u>	77
a) Almanya:	77
b) A. B. D.:	78
c) Yunanistan:	78
B) <u>Türkiye'de mali tekeller</u>	79
1- <u>Tarihçe</u>	79
a) <u>Ekstrem</u> :	80
b) <u>İspirto ve ispirtolu içkiler</u> :.....	80

c) Tuz:	82
d) Çay ve kahve:	82
e) Kibrit:	83
f) Bira:	83
g) Barut ve patlayıcı maddeler:	84
2- <u>Tekel Genel Müdürlüğü</u>	85
a) Teşkilatı:	85
b) Teşkilatın işleyişi:	87
c) Tekel Döner Sermaye Bilançosunun Özel denetimi:	89
d) Tekel Genel Müdürlüğüne verilen ek görevler:	89
1- <u>Kamu Hizmeti niteliğindeki görevler</u> .	89
2- <u>Destekleme alımları</u>	92
aa) Bütün destekleme alımları	92
bb) Çay alımları	93
3- <u>Türkiye'de tekelleme fiskalitesi</u>	97
a) Fiskal hasılların mahiyeti:	97
b) Fiskal hasılların hesaplanması: ...	99
c) Tekel maddelerinin gider vergisi kapsamına alınması:	101
d) Tekel fiskal hasıllarının genel bütçe içindeki önemi:	103
e) Fiskal hasıllardan ayrılan paylar: ..	105
f) Fiskal hasıllardan bütçeye aktarı- lan kısmı:	106

g) Tekel fiskal hasılatının seyri: ..	107
h) Tekel hasılatının millî gelirle karşılaştırılması:	108
i) Fiskal hasılat oranının yabancı menleketlerle karşılaştırılması ..	109
4- <u>Tekel faaliyetlerinin ekonomik etkileri</u>	111
a) Tarımsal üretime etkisi:	111
b) İhracat ve ödemeler bilançosuna etkisi:	113
c) İmalât ve iç ticarete etkisi	115
5- <u>Tekel'de yeniden düzenlene çalışmalar</u>	116
a) İdarî reform çalışmaları:	116
b) Vergi reformu çalışmaları:	118

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkiye'de Tütün Tekeli

I- <u>Tütünün Türk Ekonomisindeki yeri</u>	121
A) <u>Giriş</u>	121
B) <u>Tütünün iç ekonomi bakımından önemi</u>	122
1- <u>Tarım ürünleri arasında tütünün yeri</u> ...	122
a) Tütün ekim sahası:	122
b) Tütün üretim miktarı:	123
c) Tütün üretim bölgeleri:	124
2- <u>Tütünün istihdam bakımından önemi</u>	126
3- <u>Tütün tarımı ve millî gelir</u>	127

C) <u>Tütünün dış ticaretimizdeki bakımından önemi</u>	127
1- <u>Tütünün dış ticaretimizdeki yeri</u>	127
2- <u>Tütün ihracatımızın dağılışı</u>	129
II- <u>Türkiye'de Tütün Tekeli</u>	131
A) <u>Tütün tekelinin tarihçesi</u>	131
1- <u>1884 yılına kadar olan devre</u>	131
2- <u>1884 - 1925 devresi</u>	132
3- <u>1925'den günümüze kadar olan devre</u>	134
B) <u>Türk Tütün Tekeli'nin günümüzdeki durumu</u> .	136
1- <u>Tütün tekelinin konusu</u>	136
2- <u>Tekel'in tütün mamulleri sanayii</u>	136
3- <u>Tütün Tekeli'nin mali yapısı, satış, kâr</u> <u>ve vergi durumu</u>	141
4- <u>Şişara fiyatları</u>	148
C) <u>Vergi Reformu Komisyonunda tekol tütün ve</u> <u>şişara konusunda yapılan tartışmalar ve</u> <u>varılan sonuçlar</u>	152
D) <u>Ortak Pazar Şirketlerinde tütün tekeli ile</u> <u>ilgili gelişmeler</u>	153
E) <u>SONUÇ ve SONUÇ</u>	157
YARARLANILAN KAYNAKLAR	1

uygulama açısından eğilmiş, ya da teorik bakımdan yeterince desteklenmemiştir. Biz bu etüdümüzde, teori ile uygulamayı birlikte ele alarak toplu bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Etüdümüzde "mali tekeller" konusunu üç ayrı bölümde inceledik. Birinci bölüm, tekelde fiyat teşekkülü, maliyet ve gelir analizi, tekel gelirlerinin vergilendirilmesi gibi teorik esasları kapsamaktadır.

İkinci bölümde, bir tekel türü olarak "mali tekel" i inceledik. Mali tekelin kuruluş amacı, tanımı, fonksiyonları, uygulama şekilleri ve özellik gösteren, maliyet ve fiyat konuları ile ilgili açıklamalarla uygulamaya bir ölçüde yaklaşıp olduk. Bu açıklama alarından sonra "Dünya Ülkelerindeki ve Türkiye'deki mali tekel uygulamasına yer verdik. Bu bölümün ikinci yarısında, Türk Tekeli'nin tarihi evrimi, kapsamı, konuları ve uygulama biçimi üzerinde durduk.

Çüçüncü ve son bölümde, Türkiye'de tütün tekeli modelini ele aldık. Tütünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemini belirterek bağladığımız bu bölümdeki konular şöyle sıralanmıştır: Türkiye Tütün Tekeli'nin tarihçesi, tütün tekelinin günümüzdeki durumu, Ortak Pazar Ülkelerinde tütün tekeli ile ilgili gelişmeler.

Özet ve sonuç bölümü iki noktada toplanmıştır. Mali tekelin günümüz vergicilik anlayışı açısından eleştirisi ve mevcut tekel uygulaması için alternatiflerin tartışılması ilk kısımında yer almaktadır. Türkiye Tütün Tekeli ile ilgili düşünceler ve yürürlükteki uygulama hakkında eleştiriler ikinci kısımın konusunu teşkil etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

T e o r i k E s a s l a r

I- Genel olarak tekel kavramı

A) Tekellerin tarihi gelişmesi:

Tekellerin doğuşu ticaret hayatının gelişmesi ile başlar. Eski Çin, Babil ve Hint kanunlarında iktisadî birleşmeleri önleyici hükümlere rastlanmıştır. Tarihin o devirlerinde tekellerin ve tekelleşme eğilimlerinin var olduğuna delildir. Bunun yanı sıra klasik edebiyatta da tekellerden bahsedildiği görülmektedir.

Aristo (M.Ö. 384-322), "Politika" adlı eserinde Thales'in nasıl bir tekel tesis ettiğinden ve bu yolla büyük spekülâtif kârlar sağladığından bahseder. Mısır matematiği Thales, Milet ve çarresindeki bütün seyhan preslerini kıptan kiralamış ve bereketli bir mevsim yılının idrak edilmesiyle bu preslere talep büyük ölçüde artmış, bunun sonucunda, kıptan ucuz bir fiyatla kiralandığı presleri büyük kârlarla başkalarına kiralamıştır. Aristo, Thales'in bu davranışını olağan kârgırlar ve Thales'in yaptığını göyün bir tekel tesis etmiş olduğuna ve aynı usule, gelirlerini arttırmak amacıyla sitalenin de başvurduğuna yazar.

Devlet tekellerinin en geniş şekilde uygulanmasına Mısır'da rastlanmıştır. Firavun Ptoleme (M.Ö. 323-30), bütün imalat işlerinin kontrolünü tapınaklardan almış ve tacirlerin devlet tekellerine mallarını sabit bir fiyatla satmalarını istemiştir. Söz konusu devlet kuraluğları, papirüs, zeytin ve kumaşın satış tekeli ollerinde bulunduğuyordular.

Tekeller İlkçağ ve Ortaçağ süresince de varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlk ve Orta çağda genellikle devlet tekellerinin daha büyük önem taşıdığı görülmüştür. Devlet tekellerinin yanısıra, belli malların üretin veya satış hakkının bir imtiyaz şeklinde belirli kişilere ve iktisadi birliklere verildiği de olmuştur.

Tekellerin iktisadi bakımdan önem kazanmaları, ülke içinde ve hatta ülkeler arası etkinliğe ulaşmaları 19. Yüzyıla rastlar. Hızlı bir gelişme devresine giren dünya ekonomisi, bu yüzyıl süresince türlü iktisadi birleşmelere tanık olmuştur. Özel tekellerin çoğalması ile birlikte, artan kamu giderlerinin finansmanı için kaynak sıkıntısı çeken ülkelerde, devlet tekelleri ve mali tekeller de önemli ölçüde artış kaydetmiştir.

19. Yüzyılda, sanayi devrini ile birlikte küçük işletmelerin yerini büyükleri almaya başlamış ve

tenerküz (concentration) dediğiniz olay ortaya çıkmıştır (2). Tarımın dışında kalan sektörlerde tenerküz olayı ile büyük teğebbüslerin doğması sonucunda, bunların küçüklere göre bir çok üstünlükler kazandığı görülmüş, imalatta, hammadde tedarikinde, teknik gelişmeleri takipte ve pazarlama konularında büyük avantajları olduğu anlaşılmıştır.

Bir kısım ülkeler tekellerin kurulmasına teşvik etmişlerdir. Meselâ Almanya'da kartellere hükümetler daima yardımcı olmuş ve hatta teşvik etmiştir. A.B.D.'nde tröstlere karşı cephe alınmış, 1890 yılında Sherman Kanunu (Sherman Act) ile, serbest rekabeti kısıtlayıcı anlaşma ve birleşmeler yasaklanmıştır. Fakat sonradan bu konuda daha müsamahakâr davranılmıştır.

Fransa'da başlangıçta, büyük teğebbüslerin doğmasıyla demokrasi prensipleri bağdaştırılmamış, bunlara ayırmaçlı kuruluşlar olarak bakılmışsa da sonradan ekonomik zorunluklar karşısında anlaşmaları hoş karşılamak zorunda kalmıştır.

3) Tekellerin doğmasına yol açan şartlar: (3)

Tekellerin doğmasına yol açan şartlar çeşitlidir. Tekel durumuna geçmek isteyen teğebbüslerin amacı, piyasada, belirli bir malın veya malların üretimi ve

(2) Öğuz Orhan, Genel İktisat Teorisi Dereleri, Ankara, 1968, s. 43.

(3) Tokin Fazıl, Kali Tekeller, İEADP, Cilt V Sayı: 1, s. 317.

satışında bir üstünlük kurmak, fiyatı diledikleri gibi, daha doğru bir deyişle, en yüksek kârı sağlayacak biçimde ayarlamalarını mümkün kılacak bir ortam yaratmaktır.

Tekelin meydana gelebilmesi için gerekli şartlardan ilki, bir malın nadiridir. Nadir olan bir mal eğer sadece bir firma üretiyor veya satışını yapıyorsa bu firma o mal üzerinde bir tekel kurmuş demektir. Meselâ hediyelik eşya ve pipo imalinde kullanılan bir maden olan lülo taşı, sadece Eskişehir çevresinde üretilmektedir. Bu taşın elde edildiği kovaları eline geçiren bir firma bu taşın nadir bulunan bir mal olması nedeniyle, tekeli durumuna geçmiş demektir.

Tekeli doğuran şartlardan ikincisi, piyasadaki firmaların aralarında anlaşmaya varmalarıdır. Piyasada üstünlük sağlamak ve hâkim olabilmek amacıyla, genellikle aynı veya benzer malların üretim veya ticaretini yapan kuruluşlar aralarında birleşerek bir tekel meydana getirirler.

Serbest rekabet düzeninin mevcut olduğu ekonomilerde, firmalar devamlı bir mücadele içindedirler. Bu mücadeleden adı rekabettir. Bunun olağan bir sonucu olarak, bir kısım firmaların beğeni kazanmasına karşılık diğer bir kısım tasfiyeye uğrayacaktır. İşte bu tür tasfiyeler sonunda, mücadeleden kuvvetli olarak çıkan firma veya firmalar gurubu bir tekel teşkil edebilir.

Tekeli doğuran şartlardan bir diğeri de devletin müdahalesidir. Devlet, tekellerin yayılmasını ve kuvvetlenmesini kolaylaştıran bir ortam yaratabileceği gibi, kendisi de doğrudan doğruya tekel kurabilir.

C) Tekel kavramının anlamı ve tekel piyasasının şartları:

Tekel Piyasası ile ilgili açıklamalarımıza tekel kavramının tanımı ile başlamak istiyoruz. Herhangi bir kavramın tanımını yapmak, daha doğru bir deyişle, ifade edilmek isteneni öz bir şekilde verecek bir tanım yapmak güçtür. Bu nedenle yazarların büyük bir kısmı tanım yapmaktan çok kavramları açıklamayı tercih etmişlerdir.

E. A. G. Robinson da "Monopoly" adlı eserinde tanım yapma güçlüğüne değinmekte, "... monopolcü, herhangi bir malın tek satıcısı durumunda olan kişi olarak tanımlanabilir, fakat sözü geçen mal, nasıl bir maldır?" demek suretiyle tanımdaki yetersizliği belirtmektedir. Yazar devamla, malın tanımını yapmanın da başlangıçta bir problem olduğunu söylemektedir (4). Bütün bu güçlüklerle rağmen tekel kavramı için çok genel mahiyette de olsa bir tanım vermek gerekli olduğu kanısındayız.

(4) Robinson E.A.G. , Monopoly, Cambridge - 1961, s. 3.

Tekel, ikame imkânı son derece az, belli bir malın tek bir teğebbüs tarafından üretilmesi ve tüketicilere arz edilmesi halidir.

Literatürimizde tekelle ve ihtisar olarak girmiş olan bu kelimenin aslı ve batı dillerinde genel bir kabul görmüş olan şekli "monopol" dır. Monopol, eski Yunanca aslından olup, tek anlamına gelen "monos" ve satış anlamına gelen "polein" kelimelerinden meydana gelmekte ve tek satıcı anlamında kullanılmaktadır (5). Bir malın piyasasında tek bir firma hâkim ise ve bu firma ile kimse rekabet etmiyor veya edemiyorsa, bu taktirde burada bir monopol piyasasından bahsedilecektir. Monopol piyasasında, tam rekabete nazaran sadece arz cephesinde fark vardır. Bu fark çok sayıda satıcı yerine tek satıcı bulunmasından ibarettir. Üretim ve arzı yürüten tek firma, endüstrinin tümünü temsil etmektedir. Monopol piyasasında -tam rekabette olduğu gibi- çok sayıda alıcı ve bunlar arasında rekabet vardır. Alıcıların ferdi talep eğrilerinin toplamı endüstrinin toplam talep eğrisini meydana getirmektedir. Ürünü ü gibi tekel piyasasında talep cephesi tam rekabettekinin aynıdır.

Tekel bir bakıma tam rekabetin tam aksidir. Tekel bir teğebbüs için hiçbir rakibin söz konusu olmadığı ve tek firmasının piyasada mutlak bir hâkimiyet tesis

(5) Grayson-Johnen, Principles of Economics, Newyork, 1958, s. 485.

ettiği monopol şekli -ki buna da rekabet için olduğu gibi "tam ve mükemmel" monopol ismi verilebilir- de realitede rastlanması kolay olmayan ve tam rekabet gibi daha çok teorik bakımdan önemi olan bir piyasa şeklidir. Zira bu monopolün tam ve mükemmel olabilmesi için belirli bazı şartların mevcut olması şarttır. Meselâ bir mal üzerinde teessüs eden monopol halinin tam ve mükemmel olabilmesi için monopolcünün o malın tek üreticisi ve satıcısı olması ve hiç kimsenin ona rakip olmaması gerekir. Fakat bir malı aynı şekilde ve piyasaya sürenler mevcut olmasa bile, benzerini veya o mal yerine geçebilecek uzak veya yakın herhangi bir ikame malına satanlar bir ölçüde tekelinin rakibi sayılacaklar ve onun fiyatları istediği gibi tesbit etme kudretini azaltacaklardır (6). Bir mal üzerindeki tekelin tam ve mükemmel olabilmesi için ne o mal yerine geçebilecek bir ikame malının ne de o ihtiyaç yerine başka bir ihtiyacı tatmin etme şeklindeki ikamenin sözkonusu olması gerekir.

Tekel piyasasının şartları ile ilgili açıklamaları şu dört nokte içinde özetlemek kabildir:

- i- Piyasada tek bir satıcı, buna mukabil çok sayıda alıcı vardır.
- ii- İkame ikânı olmayan veya çok az olan bir

(6) Baban SÜKRÜ, İktisat İlminin Umumi Prensipleri, Cilt I, İstanbul, 1956, s. 125.

mal sözkonusudur.

iii- Alıcıların tekel malı hakkındaki bilgileri genellikle yetersizdir.

iv- Piyasa girişi kapalıdır. Tekelcinin çok güçlü olması veya bir takım hukuki engeller nedeniyle (daha çok devlet tekelleri için sözkonusudur) piyasaya rakipler girememektedirler (7).

D) Tekellerin tasnifi:

Yukarıdaki açıklamalarımızda tekel'i tek satıcı olarak tanımlamış ve tekel piyasasının bir tek firmanın hâkim bulunduğu ve fiyatlarını kabul ettirdiği bir piyasa olduğunu belirtmiştik. Realitede sözkonusu tekel durumunun daima bu şekilde, tam olmadığını da ayrıca ilâve etmiştik. Tekellerle ilgili olarak vereceğimiz tasnifler bu açıklamalarımızı tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Monopolleri tek ve kollektif monopol olmak üzere ikili bir tasnife tâbi tutabiliriz. Tek monopol, tek bir firmanın inhisarcı durumunda olduğu haldir; kollektif monopol ise bir kaç firmanın birleşerek inhisarcı bir durum yaratmaları, aralarındaki rekabeti bir anlaşma ile kaldırarak müşterek hareket etmeleri halidir (8).

(7) Grayson-Johnson, a.g.e., s. 439.

(8) Baban Sükrü, a.g.e., s. 138.

Coğrafi yönden, yani hükmettikleri piyasaların büyüklüğü bakımından monopolleri, şehir, bölge, memleket, kıt'a ve dünya monopolleri tarzında sıralamak mümkündür (9).

Tekel kavramı çok geniş anlamda ele alınacak olursa, başka bir deyişle, tekel durumu alıcı ve satıcı yönünden düşünülecek olursa aşağıdaki tasnif verilebilir (10):

- 1) Arz monopolleri (Angebotsmonopol)
- 2) Talep monopolleri (Nachfragemonopol)
- 3) Bilateral monopoller

Bu üç grup monopoller de kendi aralarında şu tâli gruplara ayrılmaktadır:

- 1) Arz monopolleri
 - a) Monopol
 - b) Düopol
 - c) Oligopol
- 2) Talep monopolleri
 - a) Monopson
 - b) Düopson
 - c) Oligopson
- 3) Bilateral monopoller

(9) Suyle Refik Sükrü, İktisat Teorisi, İstanbul, 1960, s. 252.

(10) Bu tasnif tarzına genellikle Almanca literatürde rastlanmaktadır. Biz de bu tasnif tarzı ile ilgili açıklamalarımızda şu kavraklardan yararlandık:
Richter Rudolf, Freistheorie, Wiesbaden, 1963, s. 149-163.
Jacob Verbert, Preispolitik, Wiesbaden, 1963, s. 44.
Wedding Walter, Theoretische Volkswirtschaftslehre als System der Wirtschaftstheorie, Berlin, 1958, s. 163-164
Staats-Lexikon, 51. Jüchter Band, Freiburg, 1968, s. 825.

Prof. E.A.G. Robinson monopollerle ilgili olarak ilgi çekici bir tasnif vermektedir. Yazar monopolleri önce uzun ve kısa devreli monopoller olmak üzere iki kısma ayırmakta, daha sonra mutlak ve kısmi monopollere değinerek sonuçta şöyle dördümlü bir tasnif vermektedir (11):

- 1) Uzun devreli kısmi monopoller,
- 2) Uzun devreli mutlak monopoller,
- 3) Kısa devreli kısmi monopoller,
- 4) Kısa devreli mutlak monopoller.

Doğuş şekillerine göre monopolleri dördümlü bir tasnife tâbi tutabiliriz:

1) Tabii tekelle: Bu, tabiatın vermiş olduğu bir tekelle şekli olarak ifade olunabilir. Bir tek satıcı, çeşitli ihtiyaç sahiplerinin taleplerini karşılamak durumunda ve tekelleci bunu tabiat sayesinde gerçekleştirir. Meselâ Ülkemizde son günlerde öktümlü bir konu haline gelen boraks madeni, dünyada sadece bir kaç yerde üretilmekte ve en zengin boraks yataklarından biri de Eskişehir'in Kirka bölgesinde bulunmaktadır. Bir şirket dünyadaki bütün boraks yataklarının işletme haklarını elde etmeye ve tekelle kurmaya çalışmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi tabiatın sadece sayılı bir kaç bölgeye tahsis ettiği olduğu madeni ele geçirmek, dünya çapında bir tekelle kurmak için kâfi olmaktadır.

(11) Robinson E.A.G., a.g.e., s. 45.

2) Ahdf tekeli: Ahdf tekeli, adından da anlaşılacağı gibi, bir anlaşma ile meydana gelen tekelemdir. Birçok teşebbüsün aynı malı arz ettikleri hallerde, bunlar, ürettikleri malın veya malların fiyatını bizzat kendileri tesbit etmek isterler. Tabiatıyla bu, tüketiciler aleyhine sonuç verecektir. Birleşen teşebbüslerin hiçbiri müştereken tespit edilmiş fiyatın altında satış yapamaz. Karteller ve tröstler, bu tür tekele örnektir. Günümüzde en çok rastlanan tekel tipi, ahdf tekelidir.

3) Kanuni tekel: Bazı kuruluşlara kanun, bir mal üzerinde tekel kurma hakkını tanımıştır. Bu hak bir imtiyaz şeklinde verilebilir. Ülkemizde siyasetin ve satışın tekel idaresine bırakılması gibi. Eski eczahaneler rejimi de buna güzel bir örnektir.

4) Fiili tekel: Bu tür tekelde, tabiatın veya kanunun sağladığı olduğu bir imkân söz konusu değildir. Burada tekeli kuran bizzat işletmenin kendisidir. "Herhangi bir vaziyet dolayısıyla bir teşebbüsün herhangi bir faaliyet sahalarında rakipsiz olmasına fiili imtiyaz denir. Bir mesleğin rakiplerini piyasadan çekilmeve mecbur etmesi veya aynı faaliyetle meşgul bir rakiple karşılaşmaması, fiili monopolün oluşmasını temin etmektedir. Bir malın arızî veya hususî bir sebepten dolayı yalnız bir satıcıdan temin edilebilmesi, fiili imtiyazın mevcudiyetine kâfidir. Bir köyde tek bir bakkal dükkanı bulunduğunda veya bir maddenin tek acente vasıtasıyla satıldığı

hallerde fiili inhisar şartları ile kargılaşırız." (12).

Tekellerin tasnife ilişkin açıklamalarımızı son bir tasnif şekli ile tamamlamak istiyoruz. İnceliyeceğiniz konunun açıklığa kavuşmasına başlangıç teşkil edecek olan bu tasnif tarzına göre tekeller iki ana gruba ayrılmaktadır:

1) İktisadi tekeller: Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız tekellerin tamamını iktisadi tekeller olarak nitelenebiliriz. Monopol şartlarındaki yararlanarak süratle kâr elde eden tekeller iktisadi tekellerdir. Cumhuriyet ekonomisinin özel kesiminde bulunabilecekleri gibi devlet kesiminde de iktisadi, ancak kâr elde edecek olan tekelere rastlanabilir. Kamu hizmeti niteliği taşıyan işleri üreten devlet tekelere (public utilities) de bu gruba dahil edilebilir. Karteller ve tröstler iktisadi tekelere örnektir.

2) Mali tekeller: Mali tekel, devletin, hazineye gelir sağlamak amacıyla, bir malın üretimini veya ticaretini dolaylı veya dolaysız bir şekilde yapması halidir. Devlet bizzat bir mali tekel kurabileceği gibi, konuyla bu yetkiyi bir şirkete de devredebilir. İncelemenizin bundan sonraki bölümlerinde bu konuya daha ayrıntılı olarak değineceğimize şimdilik sadece bir tarif vermekle yetiniyoruz.

(12) Ervin Feridun, İktisat, İstanbul 1970, s. 477.

II- Tekelde Fiyat Tesekkülü - Maliyet ve Gelir Analizi

A) Tekelde fiyat tesekkülü:

1- Fiyatı etkileyen faktörler

Tekel piyasasının şartları ile ilgili açıklamalarımızda, tekelinin ürettiği olduğu veya elinde bulundurduğu malı dilediği fiyate satmakta serbest olacağını belirtmiş, fakat bu ifadenin de mutlak olmadığını, fiyat tesbitinde bazı önemli faktörlerin dikkate alınması zorunlu olduğunu ilâve etmiştik. Bu faktörleri üç grupta toplayarak mümkündür. Birincisi maliyet, ikincisi talep, üçüncüsü de satışı konu teşkil eden malın ikanesinin mümkün olabilmesi halleridir (13).

a) Maliyet: Hiçbir müteğabbis veya satıcı malını maliyet fiyatlarına altında satmak istemez, bu onun en tabii hakkıdır. Serbest rekabet durumunda fiyatlar genellikle maliyetler yönünde gelişir, başka bir deyişle, maliyet fiyatlarına yaklaşıp eğiliminde olduğu halde, tekel için ayaz şeyi söylemek mümkün değildir. Durumun böyle olmasının nedeni, tekelinin, maliyetlerinin satışları ve geliri üzerinde bir etki yaratmasını endişesinden kısmen de olsa uzak olmasıdır. Şüphesiz bu, tekelinin maliyetleri hiçbir zaman dikkate alınmayacağı anlamına gelmez. Baccanel bir tekeli, masraf ile fiyat artışı arasında mutlak bir ilişkiye önem vermez. Onun

üzerinde durduğu husus, marjinal masraf, marjinal gelir eşitliğinin nerede sağlanacağıdır.

b) Talep: Tekelde fiyatı etkileyen faktörlerden ikincisi, talep miktarı ve elastikiyettir. Fiyatı teknelci t \ddot{a} yin ettiği i \ddot{c} in fiyatın g \ddot{u} stereceği hareket geniş ölç \ddot{u} de onun tahmin ve hesaplarına dayanır. Her marjinal masrafları azalıyorsa, talep arttığı zaman tekelci fiyatı d \ddot{u} ğ \ddot{u} r \ddot{u} r. \ddot{C} ünkü artan talebi karşılamak i \ddot{c} in \ddot{u} retimi arttırması gerekmektedir. Artan \ddot{u} retimi ise eskisine oranla daha az fiyattan satabileceği m \ddot{u} mk \ddot{u} nd \ddot{u} r. Buna bağlı olarak masrafları azalıyorsa dahi, talep arttığı zaman, tekelcinin fiyatı d \ddot{u} ğ \ddot{u} rmesi m \ddot{u} mk \ddot{u} nd \ddot{u} r. Ancak bu \ddot{g} artla ki yeni talep eskisinden daha elastik olmalıdır. Bu durumda, fiyattaki nisbi azalma, talepteki nisbi artıktan daha az olacağı i \ddot{c} in tekelcinin toplam k \ddot{a} rı artar (14).

Özellikle malî tekel kurulurken fiyatların yükselmesi ile s \ddot{u} r \ddot{u} ml \ddot{u} n azalması bazı türden mallar seçilir. Yani talep elastikiyeti d \ddot{u} ğ \ddot{u} k olanlar tercih edilir. Tekelci, talep elastikiyetinin d \ddot{u} ğ \ddot{u} k bulunduğu hallerde \ddot{u} retici miktarı arttırabilmek imk \ddot{a} nına sahiptir. "Piyasada talep elastikiyeti zayıfladığı nisbette maliyet mefhumunun işletme \ddot{g} artları bakımından ehemmiyeti azalır. İhisarlar, talebin tutukluk arzettiği ve elastikiyetten mahrum bulunduğu se \ddot{v} elerde daha ziyade muvaffak olurlar. Talep elastikiyeti asgari s \ddot{a} dde indii taktirde, on

müsaait sürüm hacmini temin etmek üzere fiyattan yapılması gereken fedâkârlık da ufak miktarlardan ibaret kalır. Talep tutukluğu ve elastikiyet zaafı, ihisar sistemlerinin başlıca rant kaynaklarıdır." (15).

c) İkame İmkânı: Tekel fiyatını etkileyen üçüncü faktör, sözkonusu malın diğer bir mal ile ikamesinin mümkün olup olmaması hususudur. İkamesi mümkün malların tekel kuvveti azdır. Fiyatların yükselmesi halinde tüketiciler ihtiyaçlarını diğer bir malla giderebileceklerdir. Bu bakımdan tekelin başarılı olabilmesi için ikamesi mümkün olmayan mallar üzerinde kurulması gerekmektedir.

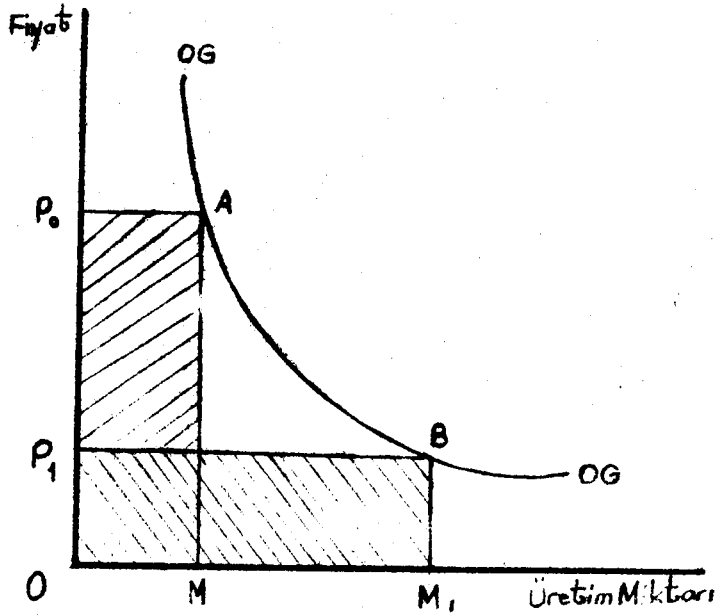
2- Tekel piyasasında denge fiyatının tayini

Tekel piyasasında fiyatın tayini ile ilgili tahlillerimize geçmeden önce şu önemli hususu belirtmek gerekir: tekel piyasasında ortalama gelir eğrisi, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru iner. Çünkü, monopolcü firma satış hacmi ve fiyat seviyesinden yalnız bir tanesine mutlak olarak hâkim olabilir. Meselâ belli bir satış hacmine ulaşmayı hedef olarak seçmişse fiyatı tayini piyasa tarafından yapılır. Eğer firma, malın fiyatını kendi tesbit etmişse, bu fiyattan ne kadar mal satabileceği yine piyasa tarafından tesbit edilir. Bu nedenle fiyat arttıkça satış hacminin azalacağını veya satış hacmini arttırarak istedikçe fiyatı azaltmak gerekeceği

(15) Ergin Peridun, a.g.e., s. 481.

monopol piyasasının özelliği olarak kabul edilebilir. Tam monopol hâli mevcutsa bu taktirde ortalama gelir eğrisi rektañgüler hiperbol ($c = x.y$) şeklindedir (16). Daha önce de belirttiğimiz gibi alıcıların heraf talep eğrilerinin toplamı endüstrinin toplam talep eğrisini meydana getirmektedir (17).

Şekil : 1

(1 Nolu şekilde) tekelcinin piyasada mutlak bir tekel kurduğu durumda çeşitli fiyat seviyelerinde elde edeceği gelir gösterilmiştir. Tekelci fiyatı P_1 noktasında tespit ettiği taktirde satabileceği mal miktarı Q_1 kadar olacak, toplam geliri ise (P_1O, M_1) den

(16) Savak Vural P., a.g.e., s. 235.

(17) Ekz. Bu etüd, s. 17.

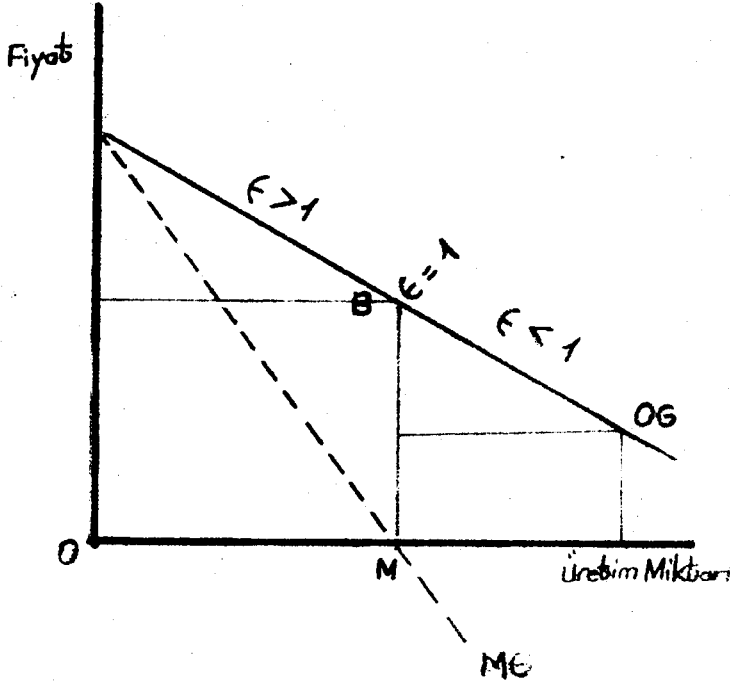
meydana gelen dikdörtgene eşit olacaktır. OP_1 fiyat seviyesi belki de maliyet veya maliyete çok yakın bir fiyat seviyesini temsil edecek ve bu durum tekolciyi tatmin etmeyecektir. Bu taktirde tekolci, fiyatı P_0 noktasına çıkaracaktır. Fiyatın yükselmesi bir kısım müşterilerin söz konusu malı almaktan vazgeçmeleri sonucunu doğuracak, başka bir deyişle talep daralacaktır. Yeni durumda sürüm miktarı OM kadar olacak, gelir ise $(P_0 \cdot MA)$ dikdörtgenin çevrelediği alandan ibaret olacaktır.

Şekilden görüleceği gibi yeni durumda dahi tekol geliri azalmamış, bir kısım alıcıların fiyat artışı karşısında piyasadan çekilmeleri tekolcinin toplam gelirini etkilememiştir. Açıkladığımız nazari durumda tüketicinin talep elâstikiyeti dikkate alınmamıştır. O bakımdan tahlilimiz noksandır. Tekol piyasasında fiyat tepkimsiz tahliline sınırlanmış marjinal masraf ve marjinal gelir eğrilerinden yararlanılması gerekecektir.

Tekol piyasasında ortalama gelir eğrisinin sol yukarıdan sağ aşağıya inmesi; daha teknik bir deyişle ortalama gelir (OG) eğrisi üzerindeki her noktaya elâstikiyetinin farklı olduğu tekol piyasası yönünden son derece önemlidir. Çünkü tekol piyasasında bir denge durumunun meydana gelebilmesi, ancak ortalama gelir elâstikiyetinin, başka bir deyişle firmaya talep elâstikiyetinin birden büyük olması ile mümkündür (18).

(18) Savaş Tural F., a.g.e., s. 236.

Şekil: 2

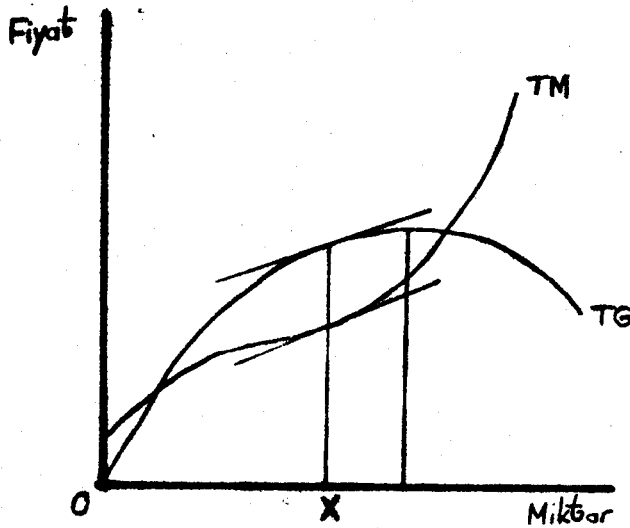
Marjinal gelir (MG) sıfır olduğu zaman, ortalama gelir (OG) eğrisinin elastikiyeti bir'e eşittir. 2 Nolu şekilde B noktasında ortalama gelir (OG) eğrisinin elastikiyeti birdir. Firmaya talep elastikiyeti B noktasının solunda 1'den büyük, sağında ise 1'den küçüktür. Tekel piyasasında denge, ancak talep elastikiyetinin birden büyük olduğu üretim seviyelerinde mümkündür. Ortalama gelir elastikiyetinin birden küçük olduğu üretim seviyesinde bir denge söz konusu değildir. Çünkü firma üretimini azalttıkça ortalama gelirini arttırabilir. Elastikiyetin birden küçük olması nedeniyle talepteki nisbi azalma fiyattaki nisbi artıştan daha az olacaktır ve sonuçta firmanın kârı artacaktır. Bu nedenle B noktasına kadar, firma, kârını arttırma imkânına sahiptir. B noktasının solunda ise durum tamamen aksidir.

Zira talep elâstikiyeti birden büyük olduğu için tale, to meydana gelen nisbi azalma, fiyatta meydana gelen nisbi artıktan daha fazla olur. Bu bakımdan tekelci firma bakımından en iyi durum talep elâstikiyetinin 1'e eşit olmasıdır. Firmanın üretim masraflarının sıfır olduğu farzedilirse talep elâstikiyetinin 1 olduğu OI üretim seviyesinde firma dengeye ulaşır. Çünkü bu noktada Marjinal Gelir, Marjinal Masraf eşitliği sağlanmış olmaktadır. Gerçek hayatta firmaların Marjinal Masrafları sıfır veya negatif olmadığından firma daima talep elâstikiyetinin birden büyük olduğu üretim seviyelerinin herhangi birinde dengeye ulaşır.

3- Kısa ve uzun devrede monopol dengesi

a) Kısa devre monopol dengesi:

Şekil : 3

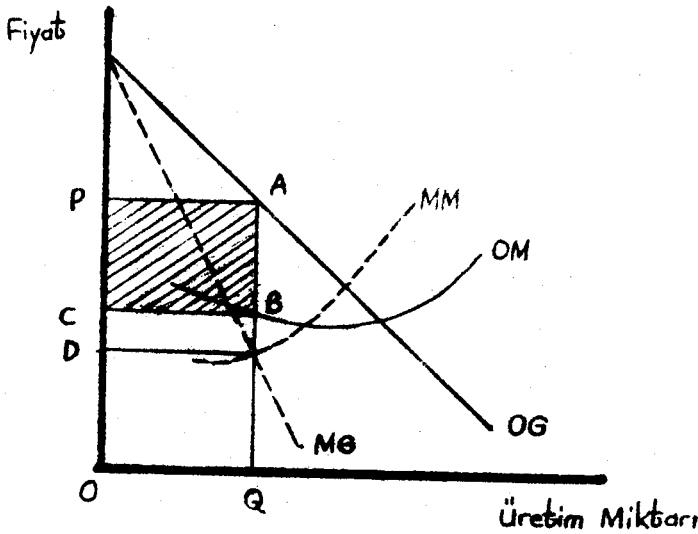

3 Nolu şekilde TM eğrisi firmanın toplam masraf, TG eğrisi de toplam geliri ifade etmektedir.

Toplam Masraf ve Toplam Gelir arasındaki farkın maksimum olduğu x üretim seviyesinde firma geliri maksimum olacaktır. OM ve OG eğrileri arasındaki farkın maksimum olduğu noktada her iki eğrinin eğimi birbirine eşittir; başka bir deyişle bu noktalarda her iki eğrinin teanjantları birbirine paraleldir. Toplam masraf eğrisinin eğimi marjinal masrafı, toplam gelir eğrisinin eğimi de marjinal geliri ifade ettiğinden marjinal gelirin marjinal masrafa eşit olduğu x üretim seviyesinde maksimum gelir elde edebilmektedir (19).

Bir ikinci şekil yardımıyla firmanın masraf ve gelir yapısı arasındaki ilginç dâbe ayrıntılı olarak gösterilebiliriz:

Şekil : 4

(19) Leifvick E. Richard, The Price System and Resource Allocation, Newyork, 1961, s. 206.

Kısa devrede tekelci firmanın kârını maksimize ettiği üretim ve fiyat seviyeleri 4 nolu şekilde görülebilir. Marjinal masraf ve marjinal gelir eğrileri OQ üretim seviyesinde kesişmektedirler. Tekelci için bu noktaya kadar, üretim hacmini genişletmek kârlı olacaktır. Bu noktadan (OQ) sonra, marjinal masraf marjinal geliri aşmaktadır. Bu noktada bir satışı gerçekleştirebilmek için tıyın edilmesi gereken fiyatı bulabilmek için ortalama gelir eğrisini kullanması gerekecektir. Zira ortalama gelir eğrisi değişik üretim hacimlerindeki fiyatları bize veren eğridir. Şekilde kârın maksimum olduğu fiyat seviyesi OP'dir. Toplam net kâr PABC dikdörtgenin çevrelediği alan kadardır. Toplam hasılat OPAQ kadar olup bu alanın OCBQ kısmı masraf toplamını ifade etmektedir (20).

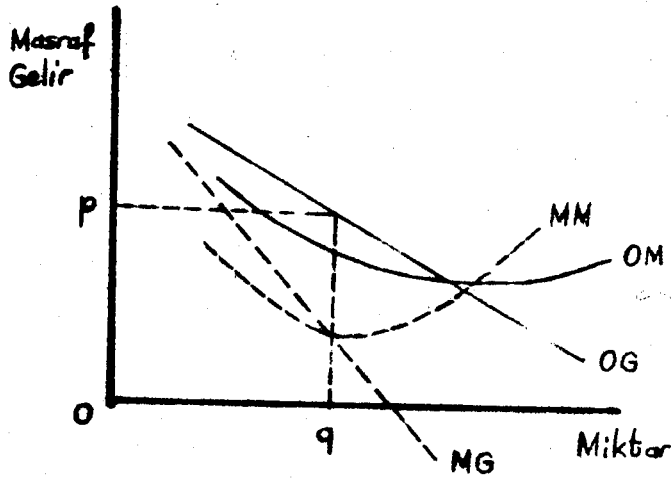
b) Uzun devre monopol dengesi: Monopol piyasasında kısa devre denge hâli ile uzun devre denge hâli arasında önemli bir fark yoktur. Zira monopol piyasasında "sektöre giriş serbestisi" bulunmadığı için uzun devrede firma monopol kârını kazanmaya devam eder. Bu hükmü varırken teknolojik inkırların değişmediği ve firmanın masraf yapısının aynı kaldığı varsayılmaktadır. Firmanın masraf yapısını etkileyen teknolojik değişimler, uzun devrede monopol kârını azaltır veya arttırabilirler (21).

(20) Carter-Snavely, Intermediate Economic Analysis, Newyork, 1961, s. 168.

(21) Savas V. P., a.g.e., s. 240.

Uzun dönemde firma hacmi de dahil olmak üzere türlü güçlüklerle karşılaşmaktadır. Uzun devre masraf eğrisinin, dolayısıyla işletme kapasitesini de dikkate alacak biçimde çok iyi tahmin edilmesi gerekmektedir. Tahminlerin teknik ve maliyet muhasebesi verileri de dikkate alınarak yapılması gerekir. Gelir eğrileri de aynı şekilde tahmin güçlükleri yaratmaktadır.

Şekil : 5

Yukarıdaki (5 nolu şekilde) MM uzun devre marjinal masraf, OM, uzun devre ortalama masraf; MG uzun devre marjinal gelir ve OG de uzun devre gelir eğrisidir. Uzun devrede tekelleri q_0 üretim seviyesi ve OP fiyat seviyesinde maksimum kârı elde etmektedir.

Tekel piyasasında firmanın deneye ulaştığı, başka bir deyişle, maksimum kâr elde etmesini sağlayacak fiyat ve üretim seviyesi ile ilgili olarak

yukarıda vermiş olduğumuz açıklamalardan sonra, masraf, elâstiklik gibi çok önemli iki etkenin göstereceği değişik durumları dikkate alan gelir analizlerine geçmek istiyorum.

B) Tekelde maliyet ve gelir analizi:

Tekelcinin kârını tâyin eden iki unsur firmaya olan talep ile firmanın masraf yapısıdır.

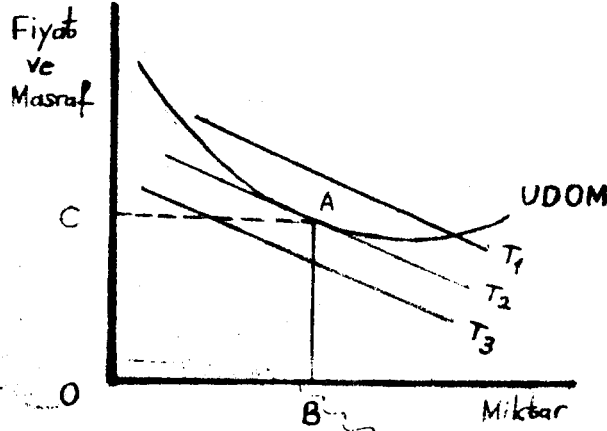
1- Talep değişimleri ile tekellecinin kârı arasındaki ilişki

(Şekil 6) da firmanın uzun dönem ortalama masraf eğrisi ile çeşitli talep eğrileri (T_1 , T_2 , T_3) gösterilmiştir. Eğer firmaya olan talep T_1 eğrisi şeklinde ise monopolcünün kârı maksimum olacaktır. Çünkü aşağıda görüldüğü üzere; bu durumda talep elâstikliğine bağlı olarak, kâr maksimizasyonuna imkân veren çeşitli fiyat-satış alternatifleri mevcuttur. Eğer talep T_2 şeklinde ise monopolcü, sadece talep noktasının temsil ettiği fiyatı isteyebilir. Firmanın ortalama masrafına, normal kâr da dahil olacağını için firma AB fiyatına da istihale devam eder. Fakat talep T_3 şeklinde ise firma zarar edeceği, başka bir deyişle masraflarını karşılayamayacağı için böyle bir talep karşısında istihalede bulunmaz.

Talep arttıkça zaman, normal olarak fiyat yükselir. Arzın değişmediği hallerde bu netice Tam Rekabet piyasası için mutlaklıdır. Fakat monopol piyasası için

durum oldukça farklıdır. Monopol piyasasında fiyatı monopolcü tşyin ettiği için fiyatın göstereceği hareket geniş ölçüde onun tahmin ve hesaplarına dayandır.

Şekil : 6

Eğer marjinal masrafları azalıyorsa, talep arttığı zaman monopolcü fiyatı düşürür. Çünkü artan talebi karşılamak için istihceni arttırması gerekmektedir. Artan istihcali ise eskisine nispetle daha az bir fiyattan satması mümkündür. Buna bağlı olarak, firmanın masrafları azalmıyorsa dahi, talep arttığı zaman monopolcünün fiyatı düşürmesi mümkündür. Ancak şu şartla ki, yeni talep eskisinden daha elástik olmalıdır. Bu durumda, fiyattaki nisbi azalma, talepteki nisbi artıştan daha az olacağı için monopolcünün toplam kârı artar.

Talep elástikliği yüksek olduğu zaman, talep artsa bile fiyatı düşürmek monopol kârını artırır.

2- Maliyet masrafları ve tekel fiyatı

Monopol piyasasında kârı tâyin eden unsurlardan birinin de maliyet masrafları olduğunu yukarıda belirtmiştik. Masraflar arttıķa, tekelci fiyatlarını dilediği kadar arttıramaz. Tekelci masrafları arttırdıkça fiyatını arttırır fakat fiyattaki artış daima, masraftaki artıştan daha az olur. Çünkü rasyonel bir tekelci masraf ile fiyat artışı arasında mutlak bir eğitliğe  nen vermes. Onun için önemli olan marjinal masraf, marjinal gelir eğitliğinin sağlanacağı noktadır. Konuyu daha ayrıntılı olarak incelemeye ve değişik masraf durumlarında tekel gelirlinin göstereceği değişimleri ortaya koymaya bakalım:

a- önce tekelcinin maliyet masraflarını dikkate almadık ve talebin elâstik olduğu bir durumda tekel gelirlinin nasıl bir sevir izlediğini teorik bir misalle açıklayalım:

TABLO I

<u>Fiyat</u>	<u>Satış Miktarı</u>	<u>Gayrisafi Gelir</u>
50	100	5 000
45	200	9 000
40	300	12 000
35	400	14 000
30	500	15 000
20	700	14 000
15	800	12 000
10	1 000	10 000
5	1 800	9 000

Yukarıdaki misalde, fiyatlarına yapılan indirimler, satış hacmini ve buna bağlı olarak toplam geliri arttırmaktadır. Fakat gelirden meydana gelen artış devamlı olmamakta, belli bir fiyat seviyesi ve satış hacmine ulaşıldıktan sonra toplam gelirden azalma başlamaktadır. Bundan şu sonuç çıkarılmaktadır:

"Ticaret şartları maliyet masraflarına bağlı olmayan bir inhisarcı, en yüksek gayrisafi hasılate tekabül eden fiyatı bulmak ve satışlara bu fiyat üzerinden istikrar vermek mecburiyetindedir."

b- İkinci olarak maliyet masraflarının tekelci tarafından dikkate alındığı ve parça başına düşen maliyetin sabit olduğu bir durumda ele alalım. Parça başına düşen maliyet masraflarının sabit olduğu halinde, satış hacmi, satış arttıkça artmaktadır. Buradaki durum önceki misalden farklıdır. Artık fiyatı, maksimum hasılatı sağlayacak şekilde ayarlamak tekelcinin vararına olacaktır. Yeni durumda, tekelci için önemli olan, üretin masrafları çıktıktan sonra kalan gelir toplamının maksimum olmasıdır. Bu nedenle artık tekelci, bir önceki misalde olduğu gibi fiyatı 30 olarak değil fakat 40 olarak tesbit edecektir. Üretin masrafları çıktıktan sonra elde edeceği gelirin maksimum olduğu nokta, fiyatın "40" olduğu noktadır.

TABLO II

<u>Fiyat</u>	<u>Üretilen ve Satılan Miktar</u>	<u>Üretin Masrafları Toplamı</u>	<u>Tekelcinin Kazancı</u>
50	100	2 000	3 000
45	200	4 000	5 000
40	300	6 000	6 000
30	500	10 000	5 000
25	600	12 000	3 000

(x) Parça başına maliyet 20'dir.

c- Tekelcinin parça başına düşen maliyet masrafları üretin artışı ile birlikte artan bir seyir izliyorsa, bu takdirde gelir ve tespit edilmesi zor olan fiyat farklı olacaktır. Parça başına düşen maliyet masraflarının artan bir seyir izlemesi halinde tek el gelirinin ne olacağını aşağıdaki tabloya göstermeye çalışalım:

TABLO III

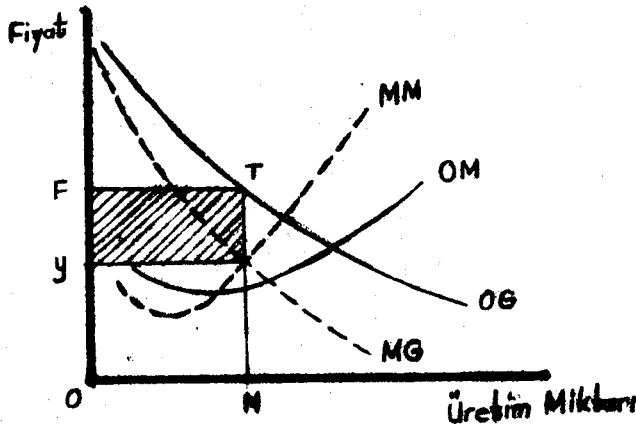
<u>Fiyat</u>	<u>Satılan Miktarı</u>	<u>Parça Başına Maliyet</u>	<u>Tekel Geliri</u>
50	100	20	3 000
45	200	22	4 600
40	300	25	4 500
30	500	28	1 000

Parça başına düşen maliyet masrafları, yukarıdaki misâlde olduğu gibi artan bir seyir gösteriyorsa, tek elci, gelirini maksimize edebilmek için satış fiyatını, önceki misâllerde olduğundan daha yüksek bir

seviyede tesbit etmek gereğini duyacak, başka bir deyişle, yüksek fiyat politikası uygulayacaktır. Ticâlinin tekel kazancının maksimum olduğu fiyat seviyesi 45'tir. Parça başına maliyetin 22'yi aşması halinde tekel geliri düşmeye başlayacaktır.

Şuruna bir şekil üzerinde de gösterebiliriz (Şekil 7). Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, tekelci firma yüksek fiyat uygulamak yolu ile maksimum kâr noktasına daha çabuk ulaşacaktır. Üretim miktarı arttıkça bir taraftan maliyetler yükselecek, bir taraftan da satış imkânları zorlaşacaktır. Nihayet öyle bir noktaya gelinecektir ki, üretimi bir ünite arttırmakla oluşacak maliyet artışı (marjinal masraf) ile bir ünite fazla mal satmaktan elde edilecek gelir artışı (marjinal gelir) birbirine eşit olacaktır. Bu noktada tekelci firma dengeye ulaşmış, kârını maksimize etmiş olacaktır. Şekildeki taraflı dikdörtgen tekelcinin elde ettiği kazancı göstermektedir.

Şekil : 7

d- Artan maliyet masrafları ile ilgili açıklamalarımızda, gelirin maksimize edilebilmesi için fiyatın dairene yüksek tutulması gerektiğini belirttik. Aksi bir durumda, başka bir deyimle maliyet masraflarının esasen bir seyir izlediği durumlarda tekelcinin nisbeten daha ucuz bir fiyat politikası ile yüksek gelir elde etmesi mümkün olmaktadır. Üretim ve satışın artması ile birlikte, maliyet masraflarındaki azalmanın tekel geliri üzerine etkilerini aşağıdaki tabloda izleyelim:

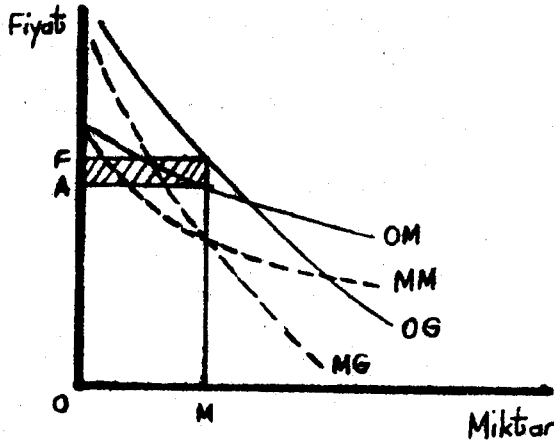
TABLO IV

<u>Fiyat</u>	<u>Sürüm Miktarı</u>	<u>Arça Başına Maliyet</u>	<u>Tekel Geliri</u>
50	100	20	3 000
45	200	18	5 400
40	300	16	7 200
30	500	14	8 000
25	600	12	7 800
20	700	10	7 000

İsâlinizde, maliyet masrafları, sürüm arttıkça azalmakta ve tekel gelirinin de artmasına yardım etmektedir. arça başına maliyetin 14 olduğu 30 fiyat seviyesinde gelir maksimum olmaktadır. Maliyetlerin düşmeye devam etmesi tekelcinin gelirini 8 000'in altına düşürmektedir. Bu nedenle tekelci için en uygun fiyatı 30 olarak tespit etmektedir. Burada önemli olan husus, geliri maksimize eden fiyatın, öncekilere nisbeten düşürülmüştür.

Tekelcinin maliyetleri azalan bir seyir izlese dahi denge yine marjinal masrafın, marjinal gelire eşit olduğu noktada meydana gelecektir. Tam rekabet şartları altında çalışan bir firma söz konusu olsaydı bir denge hali meydana gelmiyecekti. Zira üretilen her birimin maliyeti azaldıkça firma üretimi durdurmayacaktır. Burada tekolci üretimini bir noktada durdurmak zorundadır. Çünkü onun için marjinal gelir eğrisi azalan bir eğridir (Bkz. Şekil 8) ve maliyetlerin azalış safhasında da marjinal masraf ve gelir eğrileri kesişebilirler.

Şekil : 8

e- Buraya kadar olan açıklamalarımızla elastik bir talep karşısında tekol gelirinin ne gibi değişiklikler gösterdiğini ve fiyat politikasının ne olması gerektiğini ortaya koymaya çalıştık. Unutulmamalıdır ki mali tekol konusuna giren mallar daha önce de

türlü vesilelerle değindiğimiz gibi, talep elâstikiyetleri zayıf olan mallardır. Bu tür malların fiyatlarını yükseltmek, bunlara olan talebi kolay kolay azaltmayacağından, "üretici rantı" nı arttırmaya yardım edecektir. Talep elâstikiyetinin zayıf olması tekelciyi, maliyetlerin azaltılması yönünde çaba harcamaktan sıkıyacak ve maliyet kavramının nisbi önemi azalacaktır. Talebin az elâstik olduğu durumda tekelci, kolaylıkla yüksek fiyat politikasını uygulayabilecek ve bu yolla maliyet masraflarının yüksek müşteriye in'ikâs ettirebilecektir.

TABLO V

<u>Fiyat</u>	<u>Satış Miktarı</u>	<u>Gayrisafi Gelir</u>
50	500	25 000
45	700	31 500
40	800	32 000
35	900	31 500
30	1 000	30 000
25	1 100	27 500
20	1 200	24 000
15	1 400	21 000

Yukarıdaki tabloda talep elâstikiyetinin zayıf olduğu düşünülerek, teorik satış miktarları ve bunlara tahabül eden gayrisafi gelirler gösterilmiştir. Bu bölümün başında verilen tablo (Tablo I) hatırlanacak ve en yüksek geliri sağlayan o tablodaki fiyat yukarıdaki optimal fiyat ile karşılaştırılacak olursa, ikincinin

daha yüksek olduğu görülecektir. (Tablo I)'de, talep elâstik olduğundan fiyatta meydana gelen az bir düşüklük başlangıçta, talebin bir miktarda artmasına sebep olmaktadır. Buna mukabil talep elâstikiyetinin zayıf olduğu son misâlinizde, fiyatta yapılan aynı oranda bir indirim, talep hacmini yaklaşık olarak % 50 oranında arttırmaktadır. Talep elâstikiyetinin zayıf olması, maksimum gelirin daha yüksek bir fiyat seviyesinde sağlanmasını mümkün kılmaktadır.

3) Tekelde fiyat farklılaştırılması:

1- Fiyat farklılaştırmasının anlamı

Tekel fiyatını ayarlarken tesbit edilmesi gereken husus, tüketicinin o mal veya hizmete ödeyebileceği en yüksek fiyattır. Satış arz edilen bir mal için tek bir fiyat tesbit etmekle süz konusu fiyatta yüksek bulunan müşterileri kaybetmek ve satın alma gücü yüksek müşterilerin en yüksek geliri elde edememek gibi bir sakınca doğmaktadır. Bu nedenle tekerci, farklılaştırılmış (Kademelendirilmiş) bir fiyat sistemi uygulamakta ve değişik gelir kategorilerine dahil tüketicilerin satın alma güçlerine hitabeden değişik fiyatlar tesbit etmektedir. Bu şekilde bir malın tek bir firma tarafından üretilerek, değişik fiyatlarla değişik müşterilere arz edilmesine "fiyat farklılaştırması" denir (22).

(22) Robinson Joan, The Economics of Imperfect Competition, London, 1931, s. 179.

Fiyat farklılaştırmasının başarı ile gerçekleştirilebilmesi için şu üç hususun dikkate alınması gerekir:

Bu hususlardan ilki tüketici kitlenin özellikleridir. Tüketici sınıfı homojen bir kitle değildir. Bu kitlenin ödeme gücü ve değer hükümleri farklıdır. Tüketici gelirinin çok yüksek olması, söz konusu mala büyük bir önem atfetmesi veya fiyat farkından haberdar olması gibi hususlar teknelci firmanın fiyat farklılaştırmasına imkân verir.

Fiyat farklılaştırmasına gidileceğinde dikkat edilmesi gereken hususlardan ikincisi malın özellikleridir. Bu durum daha çok hizmetlerde söz konusu olur. Teknelci bir hekimin fakir hastalarından düşük, zengin hastalarından yüksek ücret alması buna güzel bir misaldir.

Fiyat farklılaştırmasına imkân veren üçüncü durum, taşıt masrafları ve gümrük tarifeleri gibi cebri fiyat farklılaştırmasına yol açan nedenlerdir.

Fiyat farklılaştırmasının başarıya ulaşması için farklı fiyattan satılan malın alıcılar tarafından tekrar satığa çıkarılmaması gerekir. Meselâ, ülkemizde Tekel İdaresi subay sınıfı için özel bir sigara imkânı etmekte ve bunu benzeri sınıflardan daha ucuz fiyata satın almaktadır. Bir subay bu sigaraları ucuz

fiyattan alır ve dışarıda yüksek fiyatla satarsa, fiyat farklılaştırması fiilen ortadan kalkmış olur (23). Başka bir deyişle ucuzca alan müşteri mali yükümlülüklerine satar ve bu şekilde tekelcinin, tüketici rantlarını önleme yolundaki çabalarını suya düşürür.

Tekelci tek fiyat politikası izlediği sürece male daha yüksek fiyat ödemeye razı olan müşteriler tüketici rantı elde edeceklerdir. Tüketici rantlarının tamamının önlenmesi için teorik olarak her müşteriye ayrı fiyat uygulanması gerekir. Ayrıca, yukarıda da indiğimiz şekilde, ucuz alanların mali başkalarına daha yüksek fiyatla devri de çoğu kez önlenemediğinden, uygulamada tekelci tüketici rantlarının tümünün değil bir kısmının teşekkülünü önleyebilir.

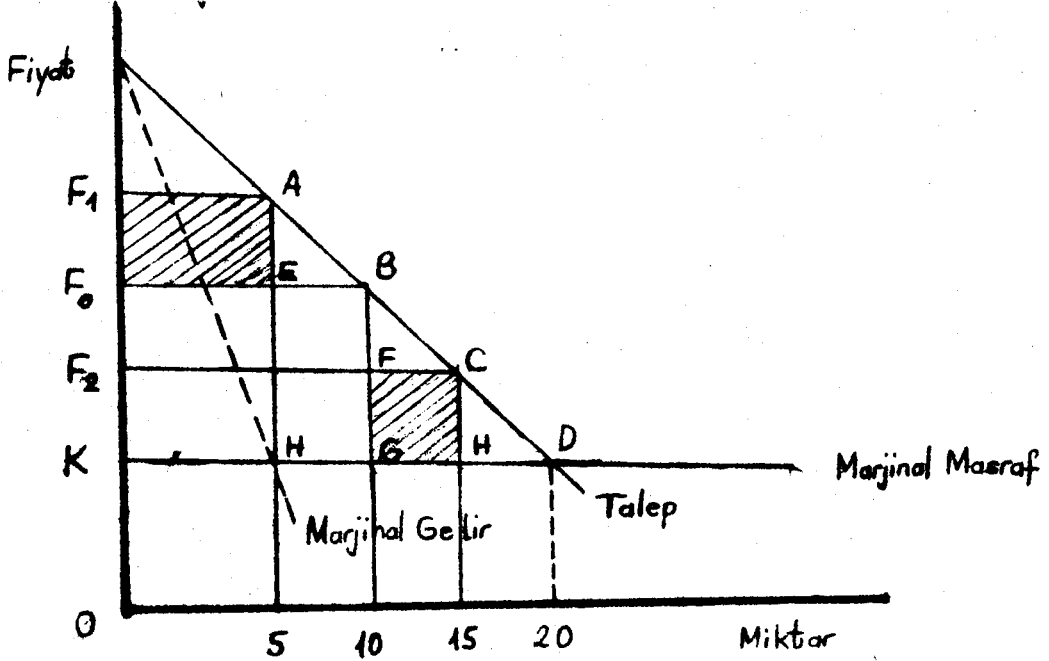
Tekelde fiyat farklılaştırması yolu ile tüketici rantlarının ne şekilde tekelci tarafından elde edildiğini bir şekil üzerinde östermeye çalışalım:

Bir bütün tekelinin mevcut olduğunu farzedelim. Tekelci, piyasalara tek fiyat (P_0) tesbit ettiği takdirde toplam kârı P_0 BKG dörtgeninin büyüklüğüne eşit olacaktır (bkz. şekil 9). Misâlimizde tekelci piyasalara tek fiyat koymayıp kutusunu ve ambalajını biraz değiştirerek üç ayrı fiyat, (P_0, P_1, P_2) tesbit ettiği takdirde

(23) Savag N. P., a.c.e., s. 247.

toplam kârı daha fazla olacaktır. Zira ER bölgesinin üstünde kalan ve tüketici rantını temsil eden bölgenin bir kısmını (Şekilde F_0EAP_1 dörtgeni) kârına ilâve edecek, diğer yandan, F_2 fiyatına satılan siparişler de mevcut olduğu için satış artacak ve tekelci bunlardan da bir miktar (Şekilde F_2GH dörtgeni kadar) kâr sağlayacaktır. Sonuçta tekelcinin toplam kazancı, tek fiyat tesbitinden sağlanmış olduğu kazançtan daha fazla olacaktır.

Şekil: 9

Fiyat farklılaştırmasının tekel gelirlerini ne şekilde artırdığını nümerik bir misalle açıklamaya çalışalım:

Aşağıda almış olduğumuz misâle göre tekelci, tek fiyat politikası uygulayacak olursa, tesbit edeceği optimal fiyat, başka bir deyimle, ona maksimum geliri

sağlıyacak fiyat "30" olacaktır. Bu fiyat seviyesinde sürüm miktarı "500" ve tekelcinin kazancı "8000" dir. Bu optimal fiyat, bu fiyatı pahalı bulan bir kısım müşterilerin esse konusu malı satın almamalarına sebep olmaktadır. Diğer taraftan bir kısım müşterilerin mali ücretleri, optimal fiyattan daha yüksek bir bedelle, aynı malı almaya müsaittir. Tekelci tek bir fiyat tesbit etmekte iki yönden kayba uğramaktadır.

SABLO VI

<u>Fiyat</u>	<u>Satış Miktarı</u>	<u>Sayrisâfi Gelir</u>	<u>Tekel Kazancı</u>
50	100	5 000	3 000
45	200	9 000	5 400
40	300	12 000	7 200
30	500	15 000	8 000
25	600	15 000	7 800
20	700	14 000	7 000
15	800	12 000	5 600
10	1 000	10 000	4 000

(Maliyetlerin, sürüm arttıkça azaldığı farzedilmektedir.)

Bu sakıncaya ortadan kaldırmak için tekelcinin, malını üç ayrı kategorive sınırlarını ve her biri için fiyatları sırasıyla 45, 25, 10 olarak tesbit ettiğini farzedelim. Bu taktimde satınalma gücü daha fazla olan müşteriler birinci kalite malı 45 fiyatından ve satınalma gücü sınırlı olanlar da üçüncü kalite malı 10 fiyatı ile alma imkânını bulacaklardır.

Aşağıdaki tabloda fiyat farklılaştırması sonucunda satış miktarı ve gayrisâfi gelire meydana gelen değişiklikler gösterilmiştir:

TABLO VII

	<u>Fiyat</u>	<u>Satış Miktarı</u>	<u>Gayrisâfi Gelir</u>
Birinci Kalite	45	200	9 000
İkinci Kalite	25	400	10 000
Üçüncü Kalite	10	<u>400</u>	<u>4 000</u>
		1 000	23 000

VII Nolu tablodan da anlaşılacağı gibi, tekelci aynı emsal malı üç ayrı kaliteye ayırarak ve her birine değişik fiyat uygulamak yoluyla satış hacmini bir nisli arttırabilmektedir. Farklılaştırırsada önce optimal fiyattan sattığı miktar 500 iken 1 00'e gayrisâfi gelirden 15 000'den 23 000'e yükselmiş olmaktadır.

2- Fiyat Farklılaştırma Türleri

Tekelci, fiyatlarını başlıca üç şekilde farklılaştırabilir:

a- Tüketicinin özelliklerine göre farklılaştırma: Bu tür farklılaştırırsada bir kısım tüketicilere diğerlerinden farklı fiyatlar uygulanır. Doktorun hastalarına farklı vizite uygulaması buna misaldir. Bu tür bir farklılaştırırsada gerçekleştirilebilmesi için bir tüketicinin diğerinden haberdar olması veya maddeki fiyat farkının az olması yahutta farklı fiyat ödemenin

farklı bir mal veya hizmet satınalmakta elverişli olması gerekir. Bundan başka, tekelcinin sattığı mal veya hizmetin başkasına devrinin zor veya imkânsız olması şarttır.

b- Mal veya hizmetin mahiyetine göre farklılaştırma: Tüketicilere arz edilen hizmetin veya satılan malların mahiyeti ufak farklılaşmalara nispeten, arada kalite farkı varmış gibi göstererek veya farklı zamanlarda farklı fiyatlar konulması yoluyla bir farklılaştırma sağlanır. Sırası fiyatları buna en güzel miseldir. Tekel idareleri, tütünleri türlü kalitelere ayırmakta ve tütünün kalite ve hermasına göre değişen fiyatlar koymaktadırlar. Gerçekte maliyetleri arasındaki fark fazla olmasına rağmen fiyatlar büyük farklılık arz etmektedir. Tren ve uçak gibi ulaştırma vasıtalarında değişik mevzilerin bulunması, elektrik enerjisi için sanayi ve evler için farklı tarifler uygulanması bu tür farklılaşmaya miseldir.

c- Satış Bölgelerine ve piyasalarına uykullarına göre farklılaştırma (Coğrafi Farklılaştırma): Tekelci, bir ülkenin değişik bölgelerinde farklı fiyatlar uygular veya ülke dışında sattığı mallar için değişik ülkelerden değişik fiyatlar talebeder. Bu tür farklılaşmada bölge arasıdaki uzaklıklar ve bunların doğan nakil masrafları dikkate alınır. Yabancı piyasalara iç piyasaların altında bir fiyatla satış yapılması (dumping) bu tür fiyat farklılaşmasına misal verilebilir.

Bölgelere göre fiyat farklılaştırmasının tekelleciye bir kâr fazlası sağlayabilmesi için iki piyasadaki talep eğrilerinin farklı bulunması, başka bir deyişle, talep elastikliklerinin aynı olmaması gerekir. Eğer, talep elastiklikleri aynı ise, tek fiyat uygulanması halinde sağlanabilecek maksimum kârı dehi, elde edemeyecek gibi bir sekince meydana gelebilir. Halbuki aynı piyasaların birinde talep elastikliği yüksek, diğ-
rinde düşük ise, talebin elastik olduğu piyasa da fiyatı yükseltmekle kârı bir defa daha arttırmak mümkün olur.

Eğer firmanın üretimi sabitse, yani firma belli miktar mal ürettikten sonra üretimi durdurmuş, veya belli miktarlardaki stokunun satışı ile ilgili ise, elindeki malı her piyasada elde ettiği marjinal gelir birbirine eşit olacak şekilde dağıtarsa kârını maksimize eder.

Eğer firmanın üretimi sabit değilse, müte-
cebbisi bekliyen iki önemli soru vardır:

- Her piyasada ne kadar mal satmalı ve,
- Topyekûn ne kadar mal üretmelidir?

Birinci sorunun cevabını yukarıda vermiş-
tik. Her iki piyasada marjinal gelirler birbirine eşit oluncaya kadar mal satmak gerekir. Topyekûn mal üreti-
mini tâmin eden unsur ise, marjinal gelirin marjinal
masrafa eşit olmasıdır. O bakımdan bu şartı birlikte
gerçekleştirecek denge noktalarının tesbiti ile soruların
cevap bulunmuş olur. Buna göre, diyebiliriz ki, iki ayrı

piyasada fiyat farklılaştırması yolu ile yapılacak satışların maksimum kârı verebilmesi için her iki piyasadan elde edilen marjinal gelirler birbirine eşit olmalı ve hem de bu marjinal gelirler firmanın marjinal masrafına eşit olmalıdır. Ancak bu iki eşitliğin birlikte gerçekleşmesi şarttır.

III- Tekel gelirlerinin verileştirilmesi (24)

(24) Tekel gelirlerinin verileştirilmesi ile ilgili olarak bkz.

Cournot Augustin, "Of Monopoly and of the Influence of Taxation on Commodities Produced under a Monopoly", Readings in the Economics of Taxation, American Economic Association Series, London, 1959, s. 240-255.

Wicksell Knut, "Taxation in the Monopoly Case", Readings in the Economics of Taxation, American Economic Association Series, London, 1959, s. 256-258

Higgins Benjamin, "Fiscal Control of Monopoly", Readings in the Economics of Taxation, American Economic Association Series, London, 1959, s. 312-320.

Leftwich R. Richard, The Price System and Resource Allocation, Holt Rinehart and Winston Inc., New York, 1961, s. 214-215.

Henderson and Quandt, Microeconomic Theory, Mc Graw-Hill Book Company Inc., New York, 1958, s. 173-175.

Weintraub Sidney, Price Theory, Pitman Publishing Corporation, New York, 1949, s. 144-145.

Hansen Bent, The Economic Theory of Fiscal Policy, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1956, s. 194-195.

Osgrave A. Richard, The Theory of Public Finance, Mc Graw-Hill Book Company Inc., New York, 1961, s. 294-295.

Özdoğan Vilmaç, Vergi Gelirlerinin Mikro İktisat Analizi, Tokdemir İ.T.İ.A. Yayınları Mayıs 70: 71/37 s. 27, 102-105.

Tekellerle ilgili teorik açıklamalarımızı, tekel-lerin vergilendirilmesi konusu ile tamamlamak istiyoruz. Tekelleri vergilemede başlıca iki amaç güdülmektedir.

a- Tekelin elde ettiği kazancın belli bir seviyenin üstüne çıkmasını önlemek, başka bir deyişle aşırı kazanç sağlanmasına engel olmak amacıyla vergilendirilir. Buna tekelin düzenlenmesi ve kontrolü amacı diyebiliriz.

b- Devlet tekelleri doğrudan doğruya devlete gelir sağlamak amacıyla vergilendirilir. Tekel hâsılatı toplamın bütçe geliri şeklinde gösterilmez, vergi geliri ile tekel kârı ayrı ayrı gösterilir. Tekel kazancı devletin iktisadi faaliyet gelirleri arasında yer alır. Günümüzde devlet tekellerini vergilemede bu uygulama şekline ilginin arttığı görülmektedir. Ülkemizde tekel gelirlerinin gider vergisi kapsamına alınması buna bir misaldir.

Bir götürü vergi (lump-sum tax) veya marjinal oranı 100 den az bir düz oranlı veya artan oranlı bir gelir vergisi tekelcinin vergi sonrası kâflarına azaltır, fakat optimum fiyat-üretim bileşimini değiştirmez. Satış miktarı veya satışların değeri üzerine konulan bir satış vergisi ise tekelcinin kâr ve üretimini azaltır, fiyatını yükseltir (25).

Kâr ve satış vergilerinin tekelcinin fiyat ve üretimleri üzerine yaptıkları etkilerdeki farklılık,

(25) Henderson and Quandt, a.p.c., s. 173.

tekellerin fiyat ve üretim politikalarına devletçe yapılan müdahalenin temelini teşkil etmiştir. Tekelciye üretim miktarına göre sübvansiyon vererek, bir satış vergisinin yaratacağı etkinin tersini yaratmak (yani fiyatı düşürüp üretimi arttırmak); ve bu sübvansiyonları tekel kârlarından alınacak vergilerle finanse ederek, orijinal düşük fiyat ve yüksek üretimi etkilenmeden tekelcinin net kârlarını azaltmak mümkündür (26).

Devletin tekelciden alışları artırsa tekelcinin maliyetleri düşer. Dolayısıyla fiyat düşer ve üretim artar. Fakat bu durumda etkinin meydana gelebilmesi için kamu tüketiminin artacağından tekelcinin önceden haberi olması gerekir; aksi halde maliyetlerde meydana gelen beklenmeyen düşüş anormal kârlar yaratır (27).

A) Gümrük vergi (28):

Gümrük vergi miktarı (T) toplam üretim maliyeti $C = C(q)$, toplam hasılat $R = pq$ olsun. Fiyat satış miktarının bir fonksiyonu olduğundan, $p = P(q)$ talep eğrisidir. Aynı şekilde satış miktarı tesbit edilen fiyatın bir fonksiyonudur. Buna matematik bir ifadeyle $q = f(p)$ şeklinde gösterebiliriz. Talebin fiyat elastikiğinin katsayısı, yani bu fonksiyonun birinci türevi

(26) Hansen Tent, a.g.e., s. 194-195.

(27) Hansen Tent, a.g.e., s. 195.

(28) Henderson and Quandt, a.g.e., s. 173.

olan $\frac{dq}{dp} < 0$ olur. Tekelcinin toplam hasılatının de-

ğeri (R) ve toplam maliyet (C), vergi çıktıktan sonraki net kâr olan (G) yi üretim miktarının bir fonksiyonu olarak gösterebiliriz.

$$G = R(q) - C(q) - T$$

Bu fonksiyonun (q) ya göre türevini alıp sifıra eşitlersek

$$\frac{dG}{dq} = \frac{dR}{dq} - \frac{dC}{dq} = 0 ; \quad \frac{dR}{dq} = \frac{dC}{dq}$$

elde edilir. Birinci türevin sifıra eşitlenmesiyle bulunan noktada fonksiyonun bir maksimum noktası vardır. Bu bakımdan tekolcinin kârını en yüksek seviyeye çıkaracağı nokta, birinci türevi sifıra eşitleyen, yani marjinal masrafin marjinal gelire eşit olduğu noktadır. Sözü edilen verginin fiyat-üretim bileşimini üzerine bir etkisi olmasa, sadece net kârlar vergi miktarında azalır.

B) Oranla gelir (kâr) vergisi (Profit tax):

Oranla kâr vergisi oranı t ise vergiden sonraki kâr,

$$G = R(q) - C(q) - t [R(q) - C(q)] = (1-t) [R(q) - C(q)]$$

olur. Bu fonksiyonun (q) ya göre türevini alıp sifıra eşitlersek,

$$\frac{dG}{dq} = (1-t) \left[\frac{dR}{dq} - \frac{dC}{dq} \right] = 0$$

elde edilir. $1-t \neq 0$ olduğundan,

$$dR/dq - dC/dq = 0 ; \quad dR/dq = dC/dq$$

şartı kârın en yüksek olduğu (maksimum) noktayı gösterir. Bu aralı kâr vergisi, fiyat ve üretim seviyesine bir etkiye bulunmaz. Tekelcinin dış aralı kâr vergisinden kaçınabilmesinin tek yolu vergi öncesi kârlarını azaltmaktır (29).

C) Spesifik satış vergisi (specific sales tax):

İçer talep doğrusunun denklemini $p = a + bq$ ve arz doğrusunun denklemini $s = c + eq$ ise tekelle fiyatın artışı,

$$\Delta p = \frac{(bc - ae) bt}{2 [(c-b)^2 - (eb - b^2) t]}$$

olup, serbest rekabet piyasası halindeki fiyat artışının yarısına eşittir. Sabit maliyetler halinde

$$\Delta p = ct/2 (1-t) \text{ olur (30).}$$

Satış vergisinin birim mamul başına (t) olduğunu farzedelim. Önce anlatılanlara benzer işlemler yapılarak aşağıdaki denklemler bulunur (31).

$$G = R(q) - C(q) - qt$$

$$\frac{dG}{dq} = \frac{dR}{dq} - \frac{dC}{dq} - t = 0 \quad ; \quad \frac{dR}{dq} = \frac{dC}{dq} + t$$

Duradan tekellecinin marjinal gelirimini, marjinal maliyet ile birim vergi toplamına eşitleyerek kârın en yüksek seviyeye çıkaracağını anlatabiliriz. Fonksiyonda birinci türevin

(29) Hendersen and Quandt, a.g.e., s. 173-174.

(30) Musgrave A. Richard, a.g.e., s. 294-295.

(31) Hendersen and Quandt, a.g.e., s. 174.

değerinin ikinci türevinde yerine koyunca sıfırdan büyük olması gerekir.

$$\frac{d^2R}{dq^2} - \frac{d^2C}{dq^2} > 0$$

Verginin üretin hacmi üzerindeki etkisi yukarıdaki denklemin toplam diferansiyelini alarak incelenir.

$$\frac{d^2R}{dq^2} dq - \frac{d^2C}{dq^2} dq - dt$$

Bu nedenle birim satış vergisi üretimi esaltır, satış fiyatını düşürür. Bunun açıklanması şekil de görülmektedir. Şekilde D talep eğrisini, DD, bu talep eğrisine göre çizilmiş marjinal gelir eğrisini ve (MR) marjinal masraf eğrisini göstermektedir. Vergiden önce tekeleli q_0 miktarında üretir, p_0 fiyatından satır. Vergiden sonra MR eğrisi vergi miktarında yukarı kayarak MR' olur. Yeni üretim ve fiyat sırasıyla q' ve p' olur.

Satış fiyatı vergi miktarından az veya çok artabilir. Satış vergisinin fiyat üzerindeki etkisi aşağıdaki şekilde hesaplanabilir (32).

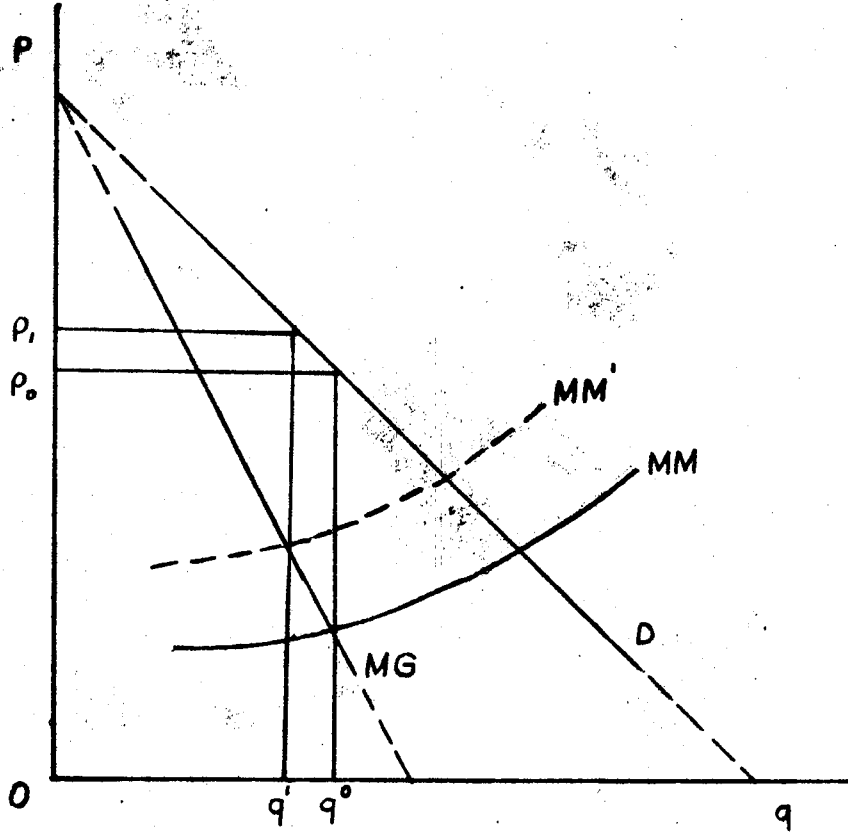
$R(q) = pq$ yazarak ve $C = C(q)$ olduğunu gördükten alarak net kârları $G = pq - C(q) - qt$ olarak yazabiliriz.

Fiyata göre maksimizasyon şartları aşağıdadır.

$$\frac{dG}{dp} = q + p \frac{dq}{dp} - \frac{dC}{dq} \cdot \frac{dq}{dp} - t \frac{dq}{dp} = 0 \quad (1)$$

$$\frac{d^2C}{dp^2} = \frac{dq}{dp} + \frac{d^2q}{dp^2} p + \frac{dq}{dp} - \frac{dc}{dq} \cdot \frac{d^2q}{dp^2} - \frac{d^2c}{dq^2} \left[\frac{dq}{dp} \right]^2 - t \frac{d^2q}{dp^2} = \frac{dq}{dp} \left[2 - \frac{d^2c}{dq^2} \cdot \frac{dq}{dp} \right] + \frac{d^2q}{dp^2} \left[p - \frac{dc}{dq} - t \right] < 0 \quad (2)$$

Şekil: 10

Satış vergisinin tekelcinin üretim ve satış fiyatına etkisi

Denklemler (1)'in toplam diferansiyelini alarak,

$$\frac{\partial q}{\partial p} dp + \frac{\partial q}{\partial p} dp + p \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} dp - \frac{\partial c}{\partial q} \cdot \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} dp - \frac{\partial^2 c}{\partial q^2}$$

$$\left[\frac{\partial q}{\partial p} \right]^2 dp - t \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} dp - \frac{\partial q}{\partial p} dt = 0$$

$$dp = \frac{\frac{\partial q}{\partial p} dt}{\frac{\partial q}{\partial p} \left[2 - \frac{\partial^2 c}{\partial q^2} \cdot \frac{\partial q}{\partial p} \right] + \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} \left[p - \frac{\partial c}{\partial q} - t \right]} \quad (3)$$

sonuçlara ulaşılır.

Denklem (3) ın paydası eşitsizlik (bizz. denklem 2) gereği negatiftir. Eğer $\partial q / \partial p < 0$ ise, yani talep eğrisinin bir noktadaki eğimi negatifse, (talep ile fiyat arasında negatif bir fonksiyonel ilişki varsa) dt ve dp'nin işareti aynı olur. Denklem (3) de (dt) ana bağımsız 1'den büyük, küçük veya eşit olabilir. Vergilendiren bir taraftaki etkiyi taşıyan eden faktörler, marjinal masraf $(\partial c / \partial q)$ ve marjinal masraf eğrisinin bir noktadaki teğetinin eğimi $(\partial^2 c / \partial q^2)$ ile $(\partial q / \partial p)$ ve $(\partial^2 q / \partial p^2)$ dir. (Son iki terimin sırasıyla talep eğrisinin fiyat eksenine değere eğimi ile teğetinin eğimi eder.) Denklem (3) ın çarptığı özel durumları vardır. Marjinal masraf eğrisi ve talep eğrisi doğru şeklinde iseler, yani, $\partial^2 c / \partial q^2 = 0$ ise,

$$dp = dt / \left[2 - \frac{\partial^2 c}{\partial q^2} \cdot \frac{\partial q}{\partial p} \right]$$

olur. Fiyat artışı vergi artışıyla büyük veya eşit olması için, $(\partial^2 c / \partial q^2) (\partial q / \partial p) \geq 1$ olmalıdır. Bu son çarptı ise, marjinal masraf eğrisinin bir noktadaki eğiminin taleple eğrisinin bir noktadaki fiyat eksenine değere eğiminin tersine eşit veya büyük olması demektir.

Eğer marjinal masraf sabit ($\partial^2 c / \partial q^2 = 0$) ve eğrisi bir doğru ($\partial^2 q / \partial p^2 = 0$) ise,

$$dp = \frac{1}{2} dt$$

olur. Başka bir deyişle, marjinal masraf değişmiyorsa ve talep fonksiyonu doğrusal ise, bu doğrunun eğimi ne olursa olsun, fiyat vergisinin yarısı kadar yükselir.

Eğer marjinal maliyet sabit ($\partial^2 c / \partial q^2 = 0$) ise,

$$dp = \frac{\partial q / \partial p}{2 \frac{\partial q}{\partial p} + \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} \left[p - \frac{\partial c}{\partial q} - t \right]} dt$$

olur. Fiyat artışının vergi artışına eşit veya büyük olması için (dt) nin katsayısının 1'e eşit veya büyük olması gerekir. Katsayının paydası negatif olduğundan,

$$-\frac{\partial q}{\partial p} \leq \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} \left[p - \frac{c}{q} - t \right]$$
$$-\left[\frac{\partial p}{\partial q} / \frac{\partial^2 q}{\partial p^2} \right] \leq p - \frac{\partial c}{\partial q} - t$$

görüldüğü gibi elde edilir. Bu sonuçta eşitsizliğin sağ tarafı birim başına net kâr (kâr marjını) gösterir. Marjinal masraf sabitse, talep eğrisinin eğiminin onun ikinci türevine oranından, kâr marjına eşit veya büyük olmasına göre fiyat vergisi kadar veya daha fazla artar.

D) Ad valorem satış vergisi:

Satış vergisi satışların değeri üzerinden alınıyorsa ve oranı $\leq 100t$ ise, benzer işlemlerle spesifik

vergiye benzer sonuçlar alınır (33).

$$G = R(q) - C(q) - tR = (1-t)R(q) - C(q)$$

$$\frac{dG}{dq} = (1-t) \frac{dR}{dq} - \frac{dC}{dq} = 0 ; \quad (1-t) \frac{dR}{dq} = \frac{dC}{dq}$$

Burada ($0 < t < 1$) dir. Marjinal masraf marjinal gelirden
vergi çıktıktan sonra kalan kısma eşit olduğu için kâr-
lar en yüksek seviyeye ulaşır. Son eşitliğin türevini
alarak,

$$(1-t) \frac{\partial^2 R}{\partial q^2} dq - \frac{\partial R}{\partial q} dt = \frac{\partial^2 C}{\partial q^2} dq$$

$$\frac{dq}{dt} = \frac{\partial R / \partial q}{(1-t) \frac{\partial^2 R}{\partial q^2} - \frac{\partial^2 C}{\partial q^2}}$$

elde edilir. Maksimizasyonun birinci şartı gereği olarak
marjinal gelir pozitif olduğundan ve ikinci derece şartı
paydanın negatif olmasından gerektirdiğinden, $dq/dt < 0$ dir.
Bu nedenle ücretler azalır ve fiyat yükselir (34).

(33) Henderson and Quandt, a.g.e., s. 175.

(34) Fiyatın ne miktar yükselceğini gösteren formül için
bakınız: Musgrave A. Richard, a.g.e., s. 298-299.

İKİNCİ BÖLÜM

M a l i T e k e l l e r

I- Genel olarak mali tekeller

A) Mali tekel kavramının anlamı:

Mali tekel ile ilgili açıklanmalarımıza bu kavramın bir tanımını vermek suretiyle başlamak istiyoruz. **M a l i T e k e l**, devletin bir kanuna dayanarak, mali amaçları, bir malın veya hizmetin üretimini, ithal veya ihracatını, alım veya satımını kendisine veya herhangi bir kamu tüzel kişisine tahsis etmesi veya bu hakkı bir işletme şeklinde bir şirkete bırakmasıdır (1).

Mali tekel, bir kanuna dayanmalıdır. Böyle bir nitelik kazanabilmesi için bir kanuna göre teşkil edilmesi şarttır.

Mali tekel, adından da anlaşılacağı üzere, mali amaçlarla, devlete gelir sağlamak amacıyla yapılır. Bu onun en karakteristik niteliğidir.

Mali tekel, bir malın veya hizmetin üretimini, ithal veya ihracatını, hedef alabilir. Bu ekonomik faaliyetlerden herhangi biri ile istihlal edilebilir (2), sayılsan faaliyetlerin hepsi ile de ilgilenebilir.

Mali tekel bir işletmedir. Bu işletme devlet,

(1) Tuncer Selçuk, Kamu Maliyesi, İstanbul, 1971, s. 212.

bizzat kendi organlara vasıtasıyla kullanabildiği gibi, herhangi bir şirkete de devredebilir. Bu bakımdan ikili bir uygulama şekli vardır.

Türkçe literatürde malf tekel, malf inhisar, malf monopol ve vergi monopol terimleri, aynı anlam ifade için kullanılmaktadır. Bu terimlerin dışında devlet tekel, devlet inhisarı gibi kavramlar da kullanılmaktadır ki bunların bakımından öncekilerle aralarında önemli bir fark yoktur. Yalnız ikinci terim, yani devlet tekel terimi, devletin bütün iktisadi tekellerini de kapsamına almaktadır ki, bu bakımdan sükkonun terimleri arasında bir farkın mevcut olduğu ve ayarın ya ilacı gerektiği kanısındayız.

Malf tekel karşılığı olarak İngilizce'de "Fiscal Monopoly", Almanca'da "Finanz-Monopole", Fransızca'da "Monopole Fiscaux" kelimeleri kullanılmaktadır.

Malf tekelde, tüketim vergisine özel olan bir malın üretimi veya dağıtımında, ithal veya ihracında özel rekabet kaldırılmakta, vergi bizzat veya katıvazlı bir şirket vasıtasıyla tahsil edilmektedir. Bu suretle malf tekel, tüketim vergilerinin özel bir vergilendirme usulü olmaktadır. Bu usulde vergilendirilerek madenin üretimi veya dağıtımını önce tekel altına alınmakta ve malf tekel kârı, başka bir devisle, safi hasılat olarak tahsil edilmektedir.

B) Kuruluş amacı:

Mali tekellerin kuruluş amacı devlete gelir sağlamaktır. Devletler artan kamu giderlerinin finansmanı için çeşitli mali kaynaklara ihtiyaç duymakta, bu amaçla değişik vergi ileme metodlarına başvuraktadırlar. İşte mali tekeller bu finansman kaynaklarından birini teşkil eder. Mali tekellerin kurulmasının esas amacı gelir elde etmek olarak beraber, bunların kurulmasını gerektiren diğer değişik saikler mevcuttur. Biz bu saikleri, iktisadî, mali, siyasî ve sosyal saikler olarak sıralayabiliriz.

Verileceğinde bu yola gitmekten amaç, yüksek rantlı bir vergi kaynağından en yüksek hasılayı sağlamaktır. Çünkü tüketim vergisi tıbbî tedaviler için gerekli olan tütün veya ilaçlarında bulunan mali tekel sermayesi, bir taraftan kaçakçılık dolayısıyla, diğer taraftan rekabet ve aracılar kaldırılarak verilecek maksimum hasıla ulaşmaktadır.

Mali tekelin kurulması iktisat ve maliye politikasının bir cerei olabileceği gibi, genel saillikle de ilgili olabilir. Meselâ, sürekli çok fazla olan sigara için bir tüketim maddesinin tekele alınmasını gerektiren saik hazineye bel veridat sağlamak olduğu halde, afyonun tekele alınması, genel saillik kurumu gibi sosyal bir amaç taşımaktadır. Aynı şekilde, bazar ve patlayıcı maddelerin millî güvenlik bakımından

sakıncalı bulunması bunların devlet tekeline alınmasını gerektirir. Aynı kâğıdı tekeli, tüketiciler, Kasıplar gibi bir hayır kurumuna gelir sağlamak gibi bir amaç taşımaktadır.

İşlerini daha da geliştirmek kabildir. Çeşitli malların tekele alınmasını gerektiren saıklar bu kurum için de aynı şekilde, esas amacın tek, veal gelir elde etmek olduğu muhtemeldir.

3) Malf tekelin kurulması için gerekli şartlar:

Bir malf tekelin kurulabilmesi için gerekli olan şartlar şu şekilde sıralanabilir:

1) Tekel konusu olacak maddeler, sınırlı ve geniş alan bir genel tüketim maddesi olmalıdır. Tüketiciler gibi, zaman zaman her çeşit tüketim maddesi, maddeler, gider, tüketim, satış vergisi adı ile verilerle tıbbi tutulmaktadır. Bu maddelerin tekel konusu olması mümkün ise de tüketimi sonsuz derecede geniş, şeker, tuz gibi zararlı, tıbbi, kahve, çay gibi keyif maddelerini tekel konusu yapılmaya daha müsaittir.

2) Tekel konusu olacak maddeler ucuz ve seçilmezdir. Bu şekilde, alım ve satış fiyatları arasındaki büyük farktan (üretici rantından) yararlanmak mümkün olabilir.

3) Tekel tıbbi tutulacak maddelerin üretimi veya ticareti, temerküzü müsait bir durum değildir. Buna

mukabil, garapçılık, bahçilik, peynircilik v.s. gibi tarımsal ürünün dayanışma baskı ticaret kollektifinde temel bir imkânı çok azdır.

4) Tekel konusu sadece, yüksek nispetli bir verim (veya yüksek bir kâr) tahminleri olan bir maddede olmalıdır. Böyle bir verim veya kâr hissesi genellikle başka bile tüketimleri azaltmayan, başka bir şekilde talep elâstibilitesi zayıf olan maddeler tekelleşmiş maddelerdir. Siyah ve içki tütünleri örneklerdir.

5) Tekel konusu maddeden, serbest rekabet rejiminde, aynı gelirin (örneğin Devlet için elde edilen gelir, özel özel teşebbüsün umumi geliri) emniyetle tahsil edilmesi mümkün bulunmalıdır.

Gayet arzu edilen gelir başka usullerle elde edilebiliyorsa (örneğin perakende tüketim vergisi konulmasıyla edilebiliyorsa) tekel tesisine lüzum yoktur. Ancak, vergi harbi olayları ile devamlı şekilde karşılaşılabilecek şekilde, tekel sistemi daha etkili sonuç verecektir (2).

D) Yeni tekelin fonksiyonları:

1- Bir "verim tahsil metodu" olması

Yeni tekel bir verim tahsil metodu fonksiyonunu

(2) Özer İlhan, Tekel, İstanbul, 1967, s. 11-12.

ifa etmektedir. Tekel konusu olan mal, tüketici tarafından satın alındığında, arzen istihlak varlığına olduğu gibi bir vergi tahsil edilmiş olmaktadır. Devlet, tekel altına alınan mal veya hizmetleri bu veya bu şekilde piyasaya arz ederken satış bedellerine "istihlak vergisi" ekler. Tekel maddesi üzerine ayrıca bir istihlak ve ilkenizde olduğu gibi Millî Servis Vergisi gibi bir vergi konabilmektedir. Bu suretle her iki verginin birlikte tahsili gerçekleştirilmiştir.

Devlet herhangi bir mal üzerine mali tekel kurmakla ilgili tahsilâtında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Böyle ki: Evvelce tekel alamayan bir mali üreten herhangi bir işletmeden, vasitasız bir vergi, ücretin kazansa vergi gelir vergisi tahsil etmesi mümkün ve bu tahsilât işlemi belli bir sürenin geçmesi, belirli bir prosedürün yerine getirilmesini gerektiren ve ayrıca türlü nedenlerle kayıplara uğraması ihtimalleri olacaktır. Devlet, tekel yolu ile bütün bu riskleri ortadan kaldırarak ve vergi tahsilâtında belli ölçüde sür'at ve emniyeti sağlamış olmaktadır.

2- Bir "vergileme metodu" olması

Mali tekelin ikinci ve en önemli fonksiyonu, bizzat bir vergileme metodu olmasıdır. Tekelle konu olan maddelerin satış tutarlarından imâl masrafları ile tekel idaresinin giderleri çıkarıldıktan sonra kalan kısım,

"tekel sâfi hasılası" olarak devlet gelirine katılmaktadır (3). Devletin bir mal veya hizmeti tekel altına almasındaki amaç gelir elde etmek olduğuna göre, tekel sâfi hasılatının tamamını veya bir kısmını vergi olarak kabul etmek gerekir. Bu nedenle malî tekel bir vergi ileme metodu olmaktadır.

"Ancak inhisar varidatının ne derecede kadar vergi yüküne sahip olduğu hususunda bazı tereddütler olabilir. Nihayetinde, inhisar resimleri her zaman ailede istihlak vergileri gibi, miktar veya nispet itibarıyla vergiden değildir. Malî inhisarlar, devletin tesviti vergi satış fiyatlarını tayini yoluyla icra ettiği vâkidir. Bu takdirde satış fiyatları tutarı ile devletin maliyet bedeli arasındaki fark, inhisarlar sâfi hasılatına teşkil eder.

İlk bakışta bu farkın, inhisar resmini teşkil ettiği görülebilir. Fakat, bu sâfi hasılatın bir kısmı 'mütecebbis kârı' mahiyetindedir. Fakat bir ifade ile, inhisarlar sâfi varidatı, muhtelit bir mahiyet arz etmektedir, bunun bir kısmı vergi, bir kısmı ise ticarî hasılatdır. Çünkü bu karga ikili nispeti kat'iyetle malî de ildir. Buna rağmen, meşhûr varidatın büyük bir kısmı vergi karakterinde olduğundan, inhisarlar sâfi

(3) Wesley Caffer, Çağırışat ve rinde Kaptal. Vergiler, Ankara, 1962, s. 98.

hasılatına vergiler arasında saymak mümkündür." (4).

Mali tekellerin yukarıda izahına gıllı-
tıfımız iki temel fonksiyonunun yanında üçüncü bir fonk-
siyonlarından daha söz etmek gerinde olacaktır. Bazı da-
remalarda mali tekel idareleri, üreticilerin desteklenme-
si ödevini de yerine getirmektedirler. Herkesi bir
üretim kalanda, üretimini arttırılması ve bunun yansırı
fiyatların da üreticilerin çıkarlarını koruyabilecek bir
seviyede tutulabilmesi için, mali tekel idareleri, bu
amaçı gerçekleştirecek bir fiyat politikası izlenekte ve
üreticiyi desteklemektedirler. Mali yardım şeklinde olan
bu tür uygulamaya en güzel örnek, ülkemizdeki Sakel
Genel Müdürlüğüne tütün ve çay alımlarıdır.

E) Mali tekelin vergi sistemi içindeki yeri:

Mali tekel, istihlak vergisinin özel bir uy-
gulama şekli olarak halde, vergilendirme tekelindeki
değişiklik teleyisiyle aynı bir vergi gibi görülmektedir.

Mali tekel rejiminde, istihlak vergisine
tâbi tutulacak maddelerin üretim veya tedavili önce
tekel altında alınıp özel rekabet bertaraf edilmeden
sonra, işletme bünyesinden doğan tekel kârı, başka bir
deyisle satılan malların satış fiyatı ile mali tekel ara-
sındaki fark -Plus Value- vergi olarak alınmaktadır.

(4) M. Kemal Erden, Maliye Dersleri, Birinci Kitap, İstanbul,
1958, s. 41.

Bu usulde verginin konusu ve mükellefi önceden tayin edilmiş olmakla beraber, matrah ve oranı, tara ve tahsil usulü önceden belli edilmiş değildir.

Halbuki modern vergileme sisteminde verginin konusu ve mükellefi, matrah ve oranı tara ve tahsil usulü tayin edilerek vergi konmaktadır.

Özellikle orki mali tekel, istihlak vergisinin temel bir unsuru olarak ele alınması rağmen, verginin tekniğine ilişkin özelliklik dolayısıyla, üretimde etkinlik vergilerinden ayrılmakta ise de esasında vergi tarifesiz gider vergileri içinde bulunmaktadır. Üstelik tekelde çıkarılan maddeler, istihlak vergisine tâbi tutularak üretin ve tüketimleri serbest bırakılmaktadır.

Vergisizlikte tarihi gelişimi itibarıyla etkinlik vergilerinin ayrılmaya pekli mali tekelde tekelde olduğu. Ancak 19. yüzyıla kadarın gelişmesi ve bir taraftan ihtiyacın mükelleflerinin tüketiminin artması, vergilerin bakımından mali tekelin yavaş yavaş bulmasına yol açmıştır. Üstelik bu süreçte her ne kadarlık beleniyor ve her ne kadarlık ve araçlar kaldırılmak suretiyle vergi oranının arttırılmaktadır.

Buna rağmen bu ülkelerde basit sistemlerle tekelinlerin tam rekabet serbestisi için, vergi ve vergilerin uygulanması mümkün olmuştur. Amerika, İngiltere

ve Almanya'da olduğu gibi (5).

F) Mali tekel konuları:

Yukarıda mali tekelin kurulması için gerekli şartların neher ölçüde açıklandığı bulunuyor. Bu açıklanmaların ışığında hangi maddelerde mali tekel konusu tekel olduğu barına kadar ki ve bu maddelerdeki uygulamayı de birlikte olarak ortaya koymaya çalışalım.

Mali tekel konusu olan maddeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Tütün

Monopolizmi itibariyle mali tekel için en elverişli olan kitle tüketim maddesi tütün dir. Bu tütün ürünleridir. Bu nedenle tütüne mali tekel konularının ilgisiz olarak bakılır. Günümüzde İtalya Avrupa'da tütün tekel uygulayan sadece dört ülke vardır. Bunların da eski tekel idarelerinin yerini devlet şirket şeklindeki ticari işletmecilik uygulamaları almıştır. Bu konuyu mali tekel uygulaması ile ilgili olarak daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Bu arada bir hususu belirtmek gerekir.

Tütün tekel, tütün tarımı ve ihracatı ile ilgili olan

(5) Ünal Kavri, "Türkiye'de Tekel Rejiminin Reformu", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Enstitüsü Konferansları, Yirincisi Serisi, İstanbul, 1978, s. 240.

bir ülkede, üretimin miktar ve kalite bakımından tahdit ve rekabetsiz, fiyat tesbiti, mübayaas nizamı, mübayaanın finansmanı, desteklenmesi, kurulmuş mesleki, ihracat tahditleri, sübvansiyonlar bakımından bir çok ayrı ayrı konularında üretimin millî teşkilat ekonomisi ile sıkı sıkıya bağlı bulunur (6).

2- tekelleşme ve alkollü içkiler

Tekelleşme kavramı olan alkollü içkiler, özellikle sarıya ve bira gibi alkollü oranı düşük olan içkiler dışında kalan içkilerdir. Alkollü içkiler her ülkede yasal oranlarla tüketim vergisine tâbi tutulmuşlardır. Bu pekil emir verilerinde müdülen başlıca amaçları olmakla beraber, sosyal ve ahlâki amaçlar da bu şekilde emir verileriyle gerçekleştirilen nedenler arasındadır. Alkollü içkilerin önemli bir tüketim maddesi olmaları tekelleşme kavramlarını özde emir hali teşkil eder. Bununla birlikte, serbest rekabet düzeninin hüküm sürdüğü ülkelerde alkollü içkilerin mali tekelleşme kavramı yapılması yerine, onları tüketim vergisine tâbi tutma yolu tercih edilmiştir. Çünkü burada Avrupa'da alkollü monopolü sadece Almanya'da mevcuttur. Bundan da emir monopol olarak bahsedilebilir, zira bu şekilde, alkollü içki imalinde tekelleşmeden önceki üretim safhasına, toptan

(6) Tekelleşme ve Rekabetin Reformu, Ekonomi'de
Tekelleşmenin Reformu, Veri Reform Komisyonu Raporu,
İstanbul, 1969, s. 6.

ticaret sırasında, genel bir denetleme disiplini içinde özel bir vergi ilaveve tâbi bulunur.

3- Kibrit, sigara kâfidi, çakmak ve çakmaktaşı

Bazı ülkelerde kibrit tekel konusu olmuştur. Kibritin sigara ile birlikte satılması, çeşitlerinin fazla olması, üretin ve dağıtımının temerlice müsait bulunması gibi nitelikler inkân vermiştir. Fakat kibritin ziskal randımanının düşük ve vergi-ortaklarına mütehammil bulunmaması nihayet yarını içinde çakmağa terk edilmesi, sadece tekel değil, tüketim vergisi konusu olarak da önemini kaybetmesine yol açmıştır.

İtalya'da kibrit devlet tarafından üretilmekte, yani tekele tâbi bulunmakla beraber, çakmak ve benzeri yakıcı ületler ve çakmaktaşı da bu rejim içinde bulunmaktadır.

Tütün tekelinin olduğu ülkelerin basılarında, sigara kâfidi de tekele tâbi tutulmuştur.

4- Diğer konular

Yukarıda değinmiş olduğumuz maddelerden başka, çeşitli ülkelerde, tuz, çay, kahve, şeker, barut ve patlayıcı maddeler mali tekel konusu olmuşlardır.

Günümüzde Fransa'da barut ve patlayıcı maddeler, İtalya'da tuz tekele tâbidir.

Tekel konusunda en ileri gitmiş olan ülkelerde, tütün, alkol ve kibritten başka, tuz, çay,

kahve, şarap, bira, şeker ve oyun kâğıdı tekele tâbi tutulmuştur.

6) Mali tekel'de fiyat teşekkülü:

İktisadî tekelde fiyat teşekkülüne değinmiş bulunuyoruz (7). Bu nedenle burada esas değinmek istediğimizin husus, mali tekelde fiyat teşekkülünün ne gibi farklılık gösterdiği ve hangi unsurlardan meydana geldiğidir.

İktisadî tekelde fiyat, maliyet masrafları ve tekel kârından ibarettir.

$$\text{Satış fiyatı} = \text{Maliyet masrafları} + \text{Tekelcinin kârı}$$

Mali tekelde ise satış fiyatı şu unsurlardan meydana gelmektedir:

Maliyet masrafları, tekelcinin kârı ki, bu işletme kârıdır, bunlara ilâveten, vergi niteliğinde olan tekel geliri. Mali tekelde satış fiyatını şu şekilde formüle edebiliriz:

$$\text{Satış fiyatı} = \text{Maliyet masrafları} + \text{Tekelcinin kârı} \\ (\text{işletme kârı}) + \text{Tekel geliri (vergi)}$$

Bu üç unsurun "maliyet masrafları" terimi, üretin ve satışla ilgili olarak yapılan bütün masrafları kapsamaktadır. Burada bizi asıl ilgilendiren, "tekelcinin

(7) İkt. Bu etüd, s. 15.

kazancı" ve "tekel geliri" terimleridir. "Tekelcinin kazancı" terimi, tekelcinin mal veya hizmetini normal, serbest piyasa şartlarında satması halinde elde edeceği işletme kârını ifade etmektedir. "Tekel geliri" ise işletmenin bizzat bir tekel olması nedeniyle elde ettiği gelirdir. Serhansı bir mal veya hizmetin tek üreticisi veya satıcısı durumunda olan tekelcinin bu avantajdan yararlanmak suretiyle satış fiyatını normalin üstünde tebliğ ederek sattığı olduğu bu gelir verisi niteliindedir.

3) Mali tekel uygulama şekilleri (8):

Mali tekelde amaç, belli maddeleri dolaylı bir şekilde de olsa vergileme olmakla birlikte, belirli ekonomik faaliyette bulunma zorunluluğu da mevcuttur. Bu nedenle, belli ekonomik faaliyette bulunma, vergilemenin bir vasıtası olmaktadır. Özellikle günümüzde, tekel rejimi ile serbest rejim arasındaki fark daha çok teorik kalmakta ve uygulama gittikçe birbirine yaklaşmaktadır. Bugünkü tekel rejimlerinde işletmeler modern ekonomik kurallara göre geliştirilmekte, yönetilmekte ve "safî basılat sistemi" yerine vergi esaslı, mevcuttur.

Serbest rejimde de, büyük işletmeler fiili

(8) Mns. Vergi Reform Komisyonu, adı geçen rapor, s. 11-14.

tekeller haline gelebildiği gibi, sıkı vergi kontrolleri ile işletmelerin serbestisi kısıtlanmaktadır. Bu şekilde teoride birbirinden çok uzak olan bu iki sistem uygulama da gittikçe birbirine yaklaşmaktadır.

Bu bölümde, mali tekellerin uygulama şekillerine değinerek mali tekellerle ilgili genel schizetteki açılımlarımızı tamamlamak istiyoruz.

Özellikle başlıca beş ayrı mali tekel uygulama şekline bahsedilebilir. Gösterdikleri gelişmeye göre bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Reji

Mali tekelin ilk uygulanan şekli reji usulüdür. Bu sistemde, tekel işletmeleri genel idaraya bağlı ve ayrı bütçe olarak faaliyettedir. Bu nedenle tüzel kişilikleri ve ayrı bütçeleri yoktur.

2- Katna bütçe - Döner sermaye

Mali tekeller daha sonra katna bütçeli idareler haline gelmişlerdir. Katna bütçeye geçiş tekel idarelerine tüzel kişilik sağlanması ise de, bütçe uygulanması ve denetlemesi bakımından hiçbir değişiklik getirmemiştir. Bununla birlikte, bu gelişme, tekel işletmelerini döner sermaye'ye geçişe hazırlamıştır. Çünkü mali tekelde döner sermaye, işletmelere ticari ve sanayi esaslarına göre bütçe, maliyet, kâr ve zarar hesabı çıkararak işletmelere vermektedir. Bütün bunları da son bu

sistem de idare ve işletmelere tam bir özerklik sağlanmaktadır.

3- İktisadî Devlet Teşekkülleri

İktisadî Devlet Teşekkülleri sermayelerinin büyük kısmı devlete ait olan kuruluşlardır.

İktisadî Devlet Teşekküllerinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Teşebbüsün sermayesinin büyük kısmı Devlete aittir.
2. Kuruluşun statüsü bir kanunla tesbit edilir.
3. Fizik kişiliği vardır, serbestçe sözleşme yapar ve mülkiyet iktisap eder.
4. Sermaye sağlanması ve zararlarının karşılanması hariç, teşebbüsler serbestçe finanse edilir. İşletme gelirlerini, işletme içinde kullanabilir.
5. Harcamaları, diğer kamu kuruluşlarının harcamaları gibi katı, kısıtlayıcı hükümlere tâbi değildir.
6. Personel statüleri Devlet Personel Statüsünden ayrıdır.

Yukarıda sıralanmış olduğumuz esaslar İktisadî Devlet Teşekküllerine oldukça geniş bir hareket serbestisi sağlar.

4- Partisipasyon

Partisipasyon, Devletin özel teğebbüs ile ortaklığa kurduğu bir şirkettir. Bu şirket anonim veya limited şirkettir. Bu tip şirketler harften sonra Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, İngiltere ve A.B.D.'nde çok gelişmiştir.

Örneğin E.C. Merkez Bankası A.O. ve Denizcilik Bankası A.O. bu tür kuruluşlara örnektir.

Bu tip işletmeler, kamu teğebbüslerinin kuvvetli olan idare yönü ile özel teğebbüslerin türlü avantajlarına bir araya getirmek amacıyla kurulmuştur. Partisipasyonlarda bazen Devlet, bazen de özel sermaye hakimiyeti mevcuttur. Devletin küçük payta katıldığı işletmelerde Devletin esas amacı, teğebbüsü kontrol ederek güven hissi yaratmaktır. Büyük payta katıldığı teğebbüslerde ise işletmeye özel teğebbüs hakimiyetini verir.

Partisipasyonlarla ilgili açıklamalarımıza son vermeden önce tipik bir partisipasyon örneğinden söz etmek isteriz. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde, başarılı bir yönetime sahip olan Tenzel'de bütün tekelî partisipasyon şeklinde yönetilmiş ve oldukça olumlu sonuçlar alınmıştır (9).

(9) Encyclopedia of The Social Sciences, Volume IX-X, s. 619.

II- Yabancı Ülkelerde ve Türkiye'de malî tekel uygulaması

A) Yabancı Ülkelerde malî tekel uygulaması:

Bir kısım tüketim maddelerinin özel bir verilendirme metodu olan malî tekel, bazı ülkelerde tam bir tekel rejimiyle, bazı ülkelerde ise tamamen serbest teşebbüse bırakılan işletmelerden istihlak verisi alınması yoluyla yürütülmektedir.

Malî tekelin başlıca konusu, tütün ve alkollü içkilere dir. Bazı ülkelerde bu iki tüketim maddesinin dışında kibrit, şeker, çay kahve ve kakao gibi maddeler de tekele tâbi tutulmuş ise de bu uygulama sınırlıdır.

Tütün ve alkolde tekel uygulayan ülkeler şunlardır:

1) Tütün tekeli olan ülkeler:

Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya, İsveç.

2) Alkol tekeli uygulayan ülkeler:

Almanya, İsveç, Norveç, İsviçre, Finlandiya.

3) Kibrit tekeli olan ülkeler:

Almanya, Fransa, İspanya, Portekiz, İsveç.

1- Tütünde tekel uygulayan ülkeler (10)

a) Fransa

(10) Vergi Reform Komisyonu, adı geçen rapor, s. 16-17.

1) Fransa'da eski uygulama:

Fransa, tarihte tütünü ilk defa tekele tâbi tutan ülkedir. Bu ülke başlangıçta tütün ithalatını ve iç ticaretini serbest bırakmıştır. Daha sonraları satış fiyatı, dağıtımı ve yaprak tütün tarımı özel nizamla bağlanmış ve nihayet 1810'da Fransız Rejisi kurulmuştur.

Fransa'da tekelin devamı veya serbest teşebbüse devri konusunda uzun tartışma ve araştırmalar yapılmış, sonunda tekelle karar kılınmıştır.

Fransa, tekeli işletmesini, 1925 yılında tüzel kişiliği olan özerk bir işletme haline getirmiş, safi hasılatı esasından Hazineye her yıl satış tutarı üzerinden hesaplanacak bir vergi usulüne geçmiştir.

İşletmenin yıllık gelirinden aylık vergi çıktıktan sonra kalan net kârın:

- 1) Hammadde ve malsene tedarik fonu,
- 2) Sabit sermaye fonu,
- 3) Genel ihtiyat fonu,
- 4) Personele sosyal yardım fonu, ayrıldıktan sonra, bakiye devlet bütçesine devredilmektedir.

Fransa'da tütün sanayi işletmesi uzun süre Özerk Amortisman Sandığına bağlı olarak faaliyette bulunmuştur.

Böylece tütün işletmesi, genel bütçe ve Parlamento kontrolünden kurtarılmış, ticari esas ve metedlere göre organize edilmiş, maliyet-kâr-sarar ve bilanço esasına dayanan bir muhasebe sistemi kurulmuş ve hasılat usulünden vergi sistemine geçilmiştir.

2) Fransa'da tekeli idaresinin

günümüzdeki durumu :

Amortisman Sandığı'na bağlı Özerk bir sınıfi kuruluş olarak çalışan tütün ve kibrit tekeli, General De Gaulle'ün iktidara gelmesinden sonra önemli bir reforma tâbi tutulmuştur.

Bu reformla 7/1/1959 tarihinden itibaren, evvelce Özerk Amortisman Sandığı tarafından idare olunan tütün ve kibrit tekelinin işletmesi, sınıfi ve ticari karakterde, mali Özerkliği olan Tütün ve Kibritler Sınıfi İşletmesi Servisi (Service d'Exploitation Industrielle des Tabacs et des Allumettes - S. T.I.S.A.) adıyla bir sınıfi kuruluş haline getirilmiştir.

Bir genel müdür ile yönetilen kuruluş, Maliye Bakanının vekaleti altında olup devletin ekonomik ve mali kontrolüne tâbi dir. Tekel maddelerinin satış fiyatı Maliye Bakanının kararıyla tesbit olunur. Bu kararda, devlet hissesi (vergi) ile işletme servisinin gelirini teşkil eden hisse tayin edilir.

17 Nisan 1961 tarih ve 31/388 sayılı kararnameye göre, tütünlerin satış bedeli üzerinden sabit ve müttehavvil Devlet hissesi (vergi) ile idarenin net hasılat bakiyesinin de münzam olarak tediyesi kararlaştırılmıştır.

Kibrit de aynı vergi rejimine tâbidir.

Devlet hissesini teşkil eden sabit ve müttehavvil vergi, Maliye Bakanlığı tarafından tesbit olunan tarihlerde aylık ödemeler şeklinde tahsil olunur. Bu ödemelerden her birinin tutarı aylık satış hasılatı üzerinden tâyin edilir. İdarenin net hasılat bakiyesinin müttehavvil tediyesi, bilanço neticelerinin Maliye Bakanlığı tarafından onaylanmasına takibeden 15 gün içinde yapılır.

Fransa'da yerli imalat yanında, dışarıdan sigara ve puro ithaline de izin verilmiştir.

Fransa tütün ve kibrit tekelinin genel faaliyet hacmi hakkında bir fikir verebilecek amaçla Tekel İdaresinin 1964-1965 yılları faaliyetine giriş etnak yararlı olacaktır.

Tütün ve kibrit tekelinin 1964-1965 yılları satışları aşağıda gösterilmiştir.

Satış Tutarı (Milyon Frank)

<u>Yıl</u>	<u>Tütün</u>	<u>Kibrit</u>	<u>Toplam</u>
1964	4.768	146,-	4.914,-
1965	5.078	150,5	5.228,5

Tekel idaresinin sözkonusu yıllarda tütün üzerinden sağladığı fiskal hasılat aşağıda gösterilmiştir:

	1964	1965	Mark
	<u>(Milyon Frank)</u>	<u>(Milyon Frank)</u>	<u>(Milyon Frank)</u>
Vergi olarak ödenen	3.196	3.405	209
Mark olarak ödenen	<u>15</u>	<u>36</u>	<u>21</u>
Toplam Fiskal Hasılat	3.211	3.441	230

Ekonomi ve Mali İşler Bakanlığı'nın bir kararnameyle, tütün satışlarının % 67.14 için, kibrit satışlarının % 32'sinin vergi olarak ödemesi gerekmektedir.

b) Avusturya: Avusturya tütün tekeli, 1874'de kurulmuş ve o tarihten beri aralıksız devam etmiştir.

1939 yılına kadar Valiye Bakanlığına bağlı olan Avusturya tütün rejisi, yerini, bu yıl Austria Tabakwerke A.G.'ye terk etmiştir. Böylece Avusturya tütün tekeli, bir devlet kurumu olmaktan çıkmış ve bir anonim şirket haline gelmiştir.

Bu kuruluşun Devletle olan ilişkisi iki yönden devam etmektedir. Birincisi, Anonim Şirketin yerleşme hissesinin Avusturya Devleti olması; ikincisi, tütünün istihlak (satış) fiyatının, Parlamento'nun onaylamasından sonra yürürlüğe gireridir.

Avusturya monopol rejiminde tütün malları istihlak vergisine tâbidir. Her çeşidine dayanan bu verginin nisbeti şöyledir:

	<u>Perakende satış fiyatından %</u>
Sigara	73,-
Puro	61,5
Pipo Tütünü	66,-
Enfiye	55,-

Avusturya'da yaprak tütün ithali günlük reesine tâbi değildir. Yalnız tekol şirketinin ithal ettiği mamul tütünlerden aylık ceza üzerinden vergi alınır.

c) İveç: İveçte tütün tekeli 1914'de kurulmuştur. Tekel, önce imalâta iktisad etmiş, tütünün tarımı ve ticareti ve bu meydana tekol hissesi 3-demek partiyile diğer ithali serbest bırakılmıştır.

1943'de y. pilan bir reform ile, tütün mallarının perakende satışı hariç, tam monopol sistemine dâhilmiştir.

İsveç'te tütün tekeli bir anonim şirket şeklinde organize edilmiştir. 30 Milyon Krunluk şirket sermayesinin 29 milyonu Devlete, bir milyonu teşkil eden intiyezli hisseler, 40 hissedara ait bulunmaktadır. Tütün monopolünün sevk ve idaresinde, çok küçük hisseye sahip bulunmasına rağmen, özel teşebbüse eğitim hak tanımıştır. Bundan maksat tekel iptolmesine, özel teşebbüs zihniyet ve prensiplerini hâkim kılmaktır.

1950'de vergi ve satış masrafları hariç olmak üzere imalat maliyeti şöyledir:

Yaprak tütün	£ 75,3
Harçlar	£ 7,3
Diğer Mas.	£ 17,4
	<hr/>
	100,-

Tevzi işleri, tütün tevzi ofisleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Halen ülkenin muhtelif bölgelerinde 11 ofis mevcuttur. 25.000 perakendeci, ihtiyaçlarına bu ofislerden sağlarlar. Perakendecilere malların satış kıymeti üzerinden % 9 komisyon verilir.

İsveç'te tekel rejiminin tesis edildiği tarihten beri klasik hasılat yerine, müstakil vergi sistemi uygulanmıştır. Bu vergi, serrek dahilce imal edilen, serrek hariçten ithal edilen mallar üzerinden, konuyla tesbit edilen tarifeye göre ve paketler üzerine

bendrol yapıştirılarak tahsil olunur. Esas itibariyle ad valorem olan tütün vergisine, öz'ü nispette spesifik bir vergi de ilâve edilmiştir.

d) İtalya: İtalya'da tütün tekeli 1862'de ihdas edilerek, tütün inâl ve satışı tekele alınmıştır.

Önce Devlet işletmesi şeklinde kurulmuş olan tütün tekeli, 1927'de yapılan bir reform ile, özel bir yönetim kurulu ve genel müdür tarafından yönetilen, Devlet Monopolleri Genel Müdürlüğü adıyla özerk bir idare haline getirilmiştir.

Reformun amacı, idareyi daha sorumlu bir hale getirmek ve ticari zihniyeti hakim kılarak, kurumun rasyonel çalışmasına saadettir. Gerçekten yapılan bu reform esnasında 23 fabrika 19'ya indirilmiş, inâlât m. hızlandırılmış, tesisler islah edilmiş ve böylece işçilik ve işletme masraflarında önemli tasarruflar sağlanmıştır.

İtalya'da birinci derece depoları monopol depolarıdır. İdareye ait olan bu depolar ülkenin üretelîf bölgelerine dağıtılmıştır. Sayıları 22'dir. Fabrikalardan bu depolara sevkedilen mallar, devraları 630'u bulan ve özel şahıslara ait olan toptan satış bürolarına devâtim yaparlar. Perakendeciler ihtiyaçlarını buradan sağlarlar. Gerek toptan mallar ve

gerçekse perakendeciler mayyan bir stok bulundurmak mecburiyetindedirler. Bunların durumu monopol idaresi ve maliye memurları tarafından teftiş ve kontrol edilir.

Fiskal gelir, malların perakende satış kıymetine sabit bir yüzde eklennesi suretiyle, yeni ad valorem bir vergi şeklinde sağlanır. Monopol idaresinin fazla kazancı da ayrıca devlet bütçesine intikal eder.

2- Serbest rejim uygulayan ülkeler

a) Almanya: Almanya, sigara sanayine ön plânda yer veren ülkelerden biridir. Almanya'da sigara sanayine 5 büyük fabrika hâkim bulunmaktadır. Bunların yanında sigara ve kıyılmış tütün yapan küçük sigara imalâthaneleri de mevcuttur.

Almanya'da tütün ve sigara sanayii, tamamen özel teşebbüsün elindedir. Devlet bu sanayi kolundan dört çeşit vergi almaktadır.

- 1) Yaprak tütünden çıkarılan rosmi
- 2) Hammaddede vergisi
- 3) Mamul tütünden istihlak vergisi
- 4) Muamele vergisi

Bu vergiler içinde en önemlisi, mamul tütünden alınan istihlak vergisidir. Bu vergi

şeklon miktar üzerinden hesaplanmakla beraber, fiyata bağlanmış olduğu için fiilen kıymet verici mahiyetindedir.

Almanya'da yerli imalât yanında büyük miktarda mamul sigara ve puro ithalâtı yapılmaktadır.

b) Birleşik Amerika: Birleşik Amerika'da tütün sanayii tamamen özel teşebbüsün elindedir. Tütün sanayiinde üç büyük tröst hâkimdir. Bunlar Reynolds, American Tobacco ve Laitet and Meyere olup, özel ürettirimin % 80'ini sağlarlar.

Sigardan alınan federal vergi, 1.000 adet sigara için 3,5 dolar yani 20 adetlik pakette 7 senttir. Bunun dışında mahalli devletler de 1-4 sent arasında değişen özel vergiler alırlar.

c) Yunanistan: Yunanistan'da tütünün üretimi, imâl ve ticareti serbesttir. Yunanistan'da tütünün üretiminden, diğeri tüketimin en büyük kısmına, iki vergi alınmaktadır. Üretim vergisi yapıldığı tütün satış bedeli üzerinden stopaj yoluyla tahsil edilerek maliyeye yatırılır.

Üretim vergisinin nisbetleri şöyledir:

Devlet Vergisi	14
Yerelîye hissesi	2,8
Şifâ Ofisi hissesi	2
Toplam	18,8

İstihlak vergisi ise, imalatçıların tarafından bandrol usulüne göre tahsil edilir. Nispeti malın nevi ve mahiyetine göre değişir.

	Drahmi Kilo	İstihlak fiyatına göre %
1. sınıf sigara	101,4	67,8
2. " "	86,4	67,8
3. " "	71,9	67,-
4. " "	58,7	66,4
Sigaradan ortalama		67,2
Pipo		30,-
Puro		65,-
Tombeki		65,-

B) Türkiye'de Nali Tekeller:

1- Tarihçe (11)

Ülkemizde tekelle rejiminin tarihi oldukça eskidir. Tekelle konusu olan maddeler ilk defa değişik şekillerde istihlak vergisine tâbi tutulmuş ve daha sonra tekelle konusuna alınmıştır.

Türkiye'de ilk defa 1962 yılında tütün için tekelle kurulmuştur. Diğer konular değişik zamanlar geçirdikten sonra tekelle alınmıştır.

İhbarlar Genel Müdürlüğü 1932'de kurul-

muş ve 1945'de Tekel Genel Müdürlüğü adını almıştır. Tekelle tâbi maddeler ise aşağıdaki tarihlerde idareye bağlanarak, toplu bir tekelle idaresi kurulmuştur.

Tütün	1932	
Barut ve Patlayıcı maddeler ...	1934	(1956'da serbest bırakılmıştır.)
Tuz	1932	
Bira	1939	(1952'de serbest bırakılmıştır.)
İspirto ve İspirtolu içkiler ..	1932	
Çay	1942	
Kahve	1942	(1946'da serbest bırakılmış 1957'de tekrar tekelle alınmıştır.)
Fibrit	1946	(1952'de serbest bırakılmıştır.)

Şimdi yukarıda sıralanmış olduğumuz tekelle konularının tarihçesini inceleyelim. Tütün tekeli incelemesinin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağından tütün dışındaki tekelle konularının tarihçelerine değineceğiz.

a) Tütün:

b) İspirto ve İspirtolu içkiler: İtkenizde İspirtolu içkilerin vergilendirilmesi, gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarına ait bağların şirahlık ücretinden alınan "Bira Kesmi" ile bağlanmıştır. Bundan sonra

akırlı masrafları karşılamak üzere "Zecriye Resmi" konulmuş, daha sonra "Zecriye" ve "ithalîye" adıyla bir takım resimler alınmaya başlanmıştır.

Sansizattan sonra, 1859'da alkollü içkilerden alınan vergiler, "Büyük Müktesim" adıyla imalât ve ithalâtten alınan bir vergiye birleştirilmiştir.

1862'de adı geçen vergi yerine, "Resmi Miri" ikame edilmiş, 1878'de bu vergiye % 50 zam yapılmıştır.

Tütün gibi, önce Talata Bankerlerinin alocaklarına karşılık gösterilen mükserat vergisi, 1883'de "Büyük Sitte" adı verilen altı vergi arasına girerek, Büyük Kurumiye Maresi'ne devredilmiş ve bu idare tarafından 1920 yılına kadar tahsil edilmiştir.

1920'de Hen'i Mükserat Vergisi ile, şarap ve bira da dahil olmak üzere, her çeşit alkollü içkilerin imâl, ithal ve satışı yasaklanmıştır. 1924 yılında içki yasakının kaldırılması üzerine spirtolu içkilerin imal, ithal ve satışı Devlet tekeline alınmıştır. Mükserat tekelinin işletmesi 1926 yılında İq Bankasının iştiraki olan bir Polonya firmasına verilmiş, fakat süskorucu şirketin iflâsı üzerine, mükserat tekeli Devlete geçmiştir.

1932'de İhtisarlar Genel Müdürlüğü'nün kurulması üzerine mükserat tekeli de bu idareye bağ-

lanmıştır. 1942'de tekeli konusuna ilişkin olarak, bu madde ile ilgili tekeli, rakama ilk maddesi olan "devlet" yazı, yani her türlü işletmelerin tekeli şeklinde uygulanmıştır.

1942'de 4250 sayılı Kanunla şarap tekelden çıkarılmış, imalatı Tekel Genel Müdürlüğü'nün kontrolü altında serbest bırakılmış ve litrede 20 kuruş istihlak vergisine tâbi tutulmuştur. Şarap hariç 6802 sayılı kanunla litrede 20 kuruş şeker vergisine tâbidir. Votka, Kanyak, Cin ve Viski gibi alkollü içkiler sayıldığından bunlarda tekeli devam etmektedir.

c) Tuz: Tuz vergisi, Sansonett'ten önce, "Desni Nih" adıyla Ağar Tuzları şeklinde tekeli olmuştur. Bu vergi, Sansonetten önce bir ara tekelle tâbi tutulmuş, daha sonra "Üsüm Sitte" ye dahil edilerek "Üsüm İmuniye" adresine devredilmiş; 1922'de Devlete intikal etmiştir. 1927'de Tuz İhalesi Adresi kurulmuş ve 1937'de tuz tekeli ihaleciler için ihaleliğine bağlanmıştır.

d) Çay ve Kahve: Çay ve kahve, daha ziyade harp ekonomisinin bir sonucu olarak, 1942'de tekel altına alınmıştır. Daha önce çayın kilosundan 120 kuruş, kahvenin kilosundan 75 kuruş istihlak vergisi alınmaktaydı.

Kahve, 1943 yılına tekeli konusu

dişına çıkarılarak kiloda 300 kr. özel istisnalık resmine tâbi tutulmuş, fakat sonradan tekel altına alınmıştır. Hükümetin bilgilendirmesine göre halen 500 kr. gider vergisi alınmaktadır.

e) Kibrit: Eskiden yalnız devlet vergisine tâbi olan kibrit, 1924 yılında tekel altına alınmıştır. Daha sonra kibrit tekelini 1930-1935 dönemi için bir Amerikan şirketine devredilmiştir. Şirket ilk yıl hükümete 10 milyon dolar bütçe vergiyi kabul ediyor, sonra da intiyaz döneminin sonuna kadar 1.8 milyon TL. vergiyi tahhüt ediyordu. Bu intiyaz 1940'da feshedildi. 30/1/1952 tarihli ve 5865 sayılı kanunla kibrit üretimi tekel dışına bırakıldı. 13/7/1965 tarihli ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu ile istisnalı vergisine tâbi tutulmuş. Bu kanuna göre kibritin bin çö-pünden 30 kuruş istisnalı vergisi alınmaktadır. Tekeleden başka halen özel sektöre ait iki fabrika kibrit imal etmekte ve aynı vergiyi ödemektedir.

f) Bira: Bira, diğer alkolik içkilerle birlikte 1962'de "Resmî İri" ye tâbi tutulmuş suretiyle vergilendirilmiştir. 1889'de bir Alman şirketi İstanbul'da Beşiköy'de, diğer bir Alman şirketi de Etilköy'de birer bira fabrikası kurmuşlardır. Bundan başka İzmir'de "Kalkapınar"da üçüncü bir fabrika daha kurulmuştur.

1912'de İstanbul'daki iki fabrika birleşerek fiilî bir tekeli kurmuşlardır.

1936'da Ankara'da Osman çiftliğinde bir bira fabrikası daha kurulmuş, Ankara İrsası adı ile piyasaya çıkarılmıştır.

1939'da Ankara fabrikası, 1940'de İstanbul ve İzmir'deki fabrikalar satın alınarak, sırası imâl ve satış Tekel'e bağlanmıştır.

4250 sayılı kanunu tâdil eden 6500 sayılı kanunla, biranın imâl ve satış serbest bırakılmış ve litrede 40 kuruş istihlak vergisine tâbi tutulmuştur. 6802 sayılı Cider Vergisi Kanunu ile biradan başlan 40 kuruş istihlak vergisi alınmaktadır. Son yıllarda Tekel İdaresi ve özel sektör yeni bira fabrikaları kurarak Özere hareketine geçmişler ve iki özel kuruluşa Üretimde başlamış bulunmaktadır.

g) Barut ve Patlayıcı Maddeler: Barut ve patlayıcı maddelerin imâl ve ithali, çok eskiden beri tekel edilmiştir. 1871'de satış fiyatının tebliğiyle barut imâlinin tekeli "Tophane-i Amire'ye" verilmiş, bundan başlan İmalâtı Harbîye Müdürlüğüne tahsis edilmiştir. Daha sonra askeri fabrikalar ve özel bir şirkete geçen bu işin idaresi, 1934 yılında İhtisarlar Genel Müdürlüğüne geçmiştir.

Barut ve Patlayıcı Maddeler, 6551 sayılı kanunla tekelden çıkarılmıştır. Ancak 1932-

konusu kanunla tekel dışına çıkarılan bu maddelerin imal ve ithali ülke ihtiyacına yeter miktarda gelinmeye kadar, ithal ve satışına Tekel İdarresi devam edeceğinden, bu maddelerin fiili tekeli halen devam etmektedir.

2- Tekel Genel Müdürlüğü

a) Teşkilâtı: Cumhuriyetin ilk yıllarında ayrı ayrı tekeller ve imtiyazlı işletmeler halinde bulunan tekeller idaresi, 1950'de çıkarılan 1.60 sayılı kanunla, tüzel kişilik ve döner sermayeli bir kurum bünyesinde bir genel müdürlük haline getirilerek Yalızce Bakanlığına bağlanmıştır.

Adı geçen Genel Müdürlük daha sonra çıkarılan 1951 tarih ve 99 sayılı kanunla, Gümrük ve Tekel Bakanlığına geçmiştir. Tekel Genel Müdürlüğü 1941 tarih ve 4836 sayılı ayrı bir teşkilât kanununa sahiptir. Bu kanun 4236, 4896, 5108, 5804, 5992 ve 6939 sayılı kanunlarla tescil edilmiştir.

Genel Müdürlüğün görevi, tekel altında bulunan maddeler ile tekel dışına çıkarılan maddelerin, imal ve satışını yapmak ve bu amaçla verilen diğer görevleri yerine getirmektir. Genel Müdürlük bütçe ile, fabrika ve atölyeler döner sermaye ile idare olmaktadır. Yalnız fabrika ve atölyelerin idari kontrolü de genel bütçeye dahil olmaktadır. İdarenin muhasebe sistemindeki özellik,

Devlet Muhasebesinin sıkı formalite ve disiplininin, işletmelerin ekonomik ve ticari yapısını sınırlamasından doğmaktadır. Hatta bütçenin tasarruflama ve aygıt amacındaki parlamento tasdik ve kontrolü ile alım ve satım usullerindeki formalitelerin sınırlı işletmelere uygulanmaması, işletmelere döner sermaye sisteminin uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Genel Müdürlüğün merkez teşkilatını düzenleyen 4036 sayılı kanunun 4. maddesi 1946 tarih ve 489 sayılı kanunla tâdil edilmiş ve aşağıdaki son şekli olmuştur. Buna göre:

"Tekel İdaresi:

A- Bir Genel Müdür, iki Genel Müdür yardımcısı ve Üçten Müşavirleri, Enstitüler Müdürlüğü, Teknik Müşavirliği ve Muhakemat Müdürlüğü, Çeşitli Fazla Bakanlıkları, Muhasebe Müdürlüğü ve Genel Müdür Kalemlerinden,

B- Ticaret, İşletme, İç Tüketim ve Satış, İdare ve Yardımcı İşler Grupları Müdürlükleri ile bunlara bağlı şubelerden,

C- Başmüdürlüklerle, Müdürlükler ve Memurluklardan,

D- Fabrike, atölye, tuza, depo ve işleme evleri, imalâthane, ve toplama yeri, Müdürlük ve şifrelerinden kurulmuştur.

Bu idare kadrolarının dağıtımı ve görevlendirme tarzı Genel Müdürlükçe belli edilir. "

Genel Müdürlüğün teşkilât kanununa

göre kadrosu şöyledir:

- Bakanlıkta bulunan Tetkik ve Murakabe Kurulu	18
- Merkez memurları kadrosu	484
- Muhafazat memurları	2061
- Fabrikalarda çalışan memurlar kadrosu	960
- İhtisas mevkiileri	<u>51</u>
Toplam	3574

Fabrika ve atölyelerle depolarındaki

işçi sayısı:

- Tütün fabrikalarında	6297
- İçi fabrikalarında	3340
- Diğer fabrikalarda	2206
- Gay işletmelerinde	4102
- Teslisler	1211
- Yaprak tütün depoları	10350
- Merhese bağlı işyerlerinde	716
- Bağmüdürlüklere bağlı işyerlerinde	<u>3832</u>
Toplam	32.054

b) Teşkilâtın işleyişi: Tekel Genel Müdürlüğü tekne bütçeli bir idare olarak, Merkez ve Tekel Bakanlığına bağlı olup, onun denetimini altında çalışır. Genel Müdürlük, tekeli içi ve tekeli dışı işletmeleri çalıştırır ve işletmelerden çıkan safi hasılatı Hazineye öder ve bu amaçla verilen diğer görevleri yerine getirir.

Genel Müdürlüğün, asıl fonksiyonunun mali olması nedeniyle, Maliye Bakanlığı ile de yakın ilişkisi vardır. Aşağıdaki Genel Müdürlükler de bundan Maliye Bakanlığının denetimine tâbidir:

- 1) Genel bütçeye gelir sağlanması yönünden,
- 2) Hazinesinin nakit ihtiyacı yönünden,
- 3) Bütçesinin hazırlanması ve katma bütçe ilişkileri yönünden.

Tekel Genel Müdürlüğü, gelir temini yönünden Gelirler Genel Müdürlüğüne bağlıdır. Tekelin gelir bütçesinin tahmini ile fiyat politikasının düzenlenmesi, adı geçen Genel Müdürlüğe aittir. Bu konularda Genel Müdürlük, Tekel ile çok sıkı bir işbirliği ve işbirliği yapar.

Tekel Genel Müdürlüğü sağladığı finansal hasılatı Hazineye ıdır. Bu amaçla ortaya hasılatın belirli bir kısmını kendi ihtiyacı için tutup kalanını vergi hissesine mahsuben Hazineye devreder. Hesap hatalarına bilâncosunun çıkmasından soğuk yapılıp.

Tekel Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan diğer bütçesi tasarısı, Bütçe Genel Müdürlüğünün onayından geçer. Bütçenin uygulanması sırasında ortaya çıkan güçlükler ile, aşraf kanunlarının uygulanmasından doğan problemler, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğüne çözümlenir.

c) Tekel Döner Sermaye Bilançosunun Üzel Denetimi: Tekel işletmelerine döner sermaye esasen 1660 sayılı Kanun, Döner Sermaye İşlemlerini Üzel bir inceleme usulüne tâbi tutar. Adıgeçen Kanuna göre döner sermaye ile yürütülen işlemlerden doğan gelir ve giderlerin bilançosu her yıl sonunda itibaren altı ay içinde seçici olarak tâyin olunacak bir denetçi tarafından incelenir. Bu denetçilerden biri Sayıştay'dan, diğeri Valiye Bakanlıklarından tâyin edilir.

Diğer taraftan döner sermaye işlemleri Genel Muhasebe Komisyonu ve Sayıştay Denetimine tâbi olduğundan için, her yıl sonunda çıkarılacak bilançoların incelenmesi gerekmektedir. İste Sayıştay ve Valiye Bakanlıklarından seçilen özel denetleme kurulı, Tekel bilançolarını bu yönden inceler.

Tekel Döner Sermaye bilanço usulünde yapılan Genel ve özel ve hukukî bir incelemdir.

d) Tekel Genel Müdürlüğüne verilen ek görevler: Tekel Genel Müdürlüğüne asıl görevi, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, tekelle ilgili ve tekelle ilgili maddelerin üretimi ve satışını yapmak ve bundan olan Tekel gelirlerini Hazineye ödemektir. Ancak bu asıl görev yanında, tekelle bir takım ek görevler de verilmiştir.

1) Kamu Hizmeti niteliğindeki görevler:

aa) 1918 sayılı kaçakçılığın son

ve takibi hakkındaki kanunlar, tütün, ispirto, ispir-
tola içkiler, kahve, çay, tuz ve oyun kâğıtlarının
hakkında olarak yurt içinde imâl, sirkülasyon ve ticaretiyle
mücadele etmek görevi Tekele verilmiştir.

bb) Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu
ile verilen görevler:

3437 sayılı kanunla Tekele aşağı-
daki görevler verilmiştir:

- i- Tütün ekimini kontrol etmek,
- ii- Teknik tarım usulleri ile tütün
hastalıklarını mücadele usullerini bulmak,
- iii- Tütün mahsulünün tamini yapmak,
- iv- Kurutulmuş tütünlerin tartı ve
denkliği ev ve emanet anbarlarına naklini kontrol
etmek,
- v- Emanet anbarları açmak ve depo-
larda tütünü en iyi şekilde muhafaza etmek,
- vi- Tüccar depolarını kontrol ve
tütün alım ve satım işlerine nezaret etmek,
- vii- Tütün eksperleri yetiştirmek.

cc) İspirto ve İspirtolu İçkiler
Kanunu ile verilmiş olan kamu görevleri (12):

4250 sayılı "İspirto ve İspirtolu

(12) Tka. 8/6/1962 tarih ve 4250 sayılı İspirto ve
İspirtolu İçkiler İhbarı hakkındaki kanun.

"İçkiler Kanunu" ile, Tekelle kamu hizmeti niteliğinde
atamak verilmiş olan görevler şunlardır:

i- Tekel altında bulunan ispiroto
ve ispirotolu içkilerin yapılmasına ve satılmasına izin
vermek ve bunlara gözetmek,

ii- Harice satmak amacıyla kurulan
ispiroto ve ispirotolu içkiler fabrikalarına izin vermek
ve bunları denetlemek,

iii- Taktir Sletlerinin yurt içinde
yapılması, satılması, işletilmesi, nakil, tamir ve
ithaline izin vermek,

iv- Şaraphanelerin ve doldurma ev-
lerinin ve şarapların sahihi ve teknik niteliklerini
kontrol, muayene etmek ve işletme izni vermek,

v- Ülke şarapçılığının kalitelendirilmesi ve iyileştirilmesi için muamele evleri açmak,
kurslar yapmak, mükâfat ve prim vermek,

vi- Şarap hariç, ispirotolu içkile-
rin vacıfları ile bira ve doldurma evlerinin sahihi
ve teknik kontrolünü yapmak.

dd) Tuz Kanunu ile verilen kamu
görevleri (13):

3078 sayılı Tuz Kanunu ile Tekelle
verilen kamu görevleri şunlardır:

(13) Eks. 3078 sayılı Tuz Kanunu.

i- İşletilmemiş veya terk edilmiş tuzluklarda, yabancı ülkelere ihrac edilmek kaydı ile işletme izni vermek ve kontrolünü yapmak,

ii- İhtiyaç anında kolay ve ucuz fiyatla tüketiciye satış yapmak ve tıccarın ağırlığını önlemek için tuz anbarları açmak,

iii- Tuzun satış ve naklini kontrol etmek,

2) Destekleme alımları:

Tekel başlıca üç yerli ürünü işleyip satmaktadır. Bunlar sırasıyla, tütün, üzüm ve çaydır.

aa) Tütün destekleme alımları:

"İlkemizde ötedenberi ihtiyacın çok üstünde tütün yetiştirilmekte ve ürünün iç tüketimi aşan kısmı, ihraç edilerek değerlendirilmektedir. Bu durumda stok meydana gelmesi için üretim = iç tüketim - ihracat denkliğinin bozulması gerekir. Oysa son yıllarda tütüne uygulanan yüksek fiyat politikası, ülkede tütün üretimini her yıl daha fazla teşvik etmiştir. Devlet tütün üretimini sadece yüksek fiyat politikası ile desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda, 1961 yılında çıkarılan 196 sayılı kanunla, üreticiye ürettiği tütünün tamamını satın alınması konusunda garanti de vermiş bulunmaktadır. Adı geçen kanun, Bakanlar Kuruluna, "İkinci tütünleri satış piyasalarını desteklemek üzere Devlet nam ve hesabına lüzum görülen yıl ve yerlerde mübayaalar yaptırma

ve bu münabaaalar için uygun gördüğü müesseselere vazife vermek" konusunda yetki tanımıştır (14). Bu görev her yıl tekrarlanan kararnamelerle Tekelle verildiğinden, Genel Müdürlük destekleme alımlarına girilmektedir. Böylece Tekel hem kendi ihtiyacı için ve hem de destekleme alımları için piyasaya katılmaktadır. Bu alımların ekonomik düşünceler yanında sosyal ve politik düşünceler de hâkim olduğundan, Tekel üreticinin bütün malını en yüksek fiyattan alma yoluna gitmektedir (15). Bu nedenle yüksek stoklar Tekelle önemli finansman sorumlukları çıkarmakta, stok edilen tütünlerin maliyetleri daha da artmaktadır.

bb) Çay alımları:

Ülkemizde ekonomik anlamda çay tarımına 1938'de Rize'de başlamıştır. Bu amaçla çıkarılan 3788 sayılı Çay Kanunu, o tarihlerde 1200 ton civarında olan iç tüketimi karşılamak amacıyla güdüyordu. Bu amaçın gerçekleştirilmesi için ilk defa 30.000 dekarlık çaylık kurulması planlanmış, daha sonra bu miktar artan iç tüketimine paralel olarak 235.000 dekara yükseltilmiştir. Hâlen resmi kayıtlara göre 200.000 dekar çaylık kurulmuş görünmekte ise de, yağ çay fiyatlarının yüksek olması ve ruhsatsız çaylıkların

(14) Bkz. Tütün Tütünleri Satış Piyasalarının Desteklenmesine dair 196 sayılı kanun, madde 1.

(15) Vergi Reform Komisyonu, adı geçen rapor, s. 60.

100.000 dekarı aşırı tahmin edilmektedir (16).

Yürürlükteki mevzuata göre çay üretimi Tarım Bakanlığının kontrolü altında, bu maksatla imal ve satışı Tekel İdaresinin tekelinde olup, yağ çayın tamamının idarece satın alınması zorunluluğu vardır. Bu duruma göre çayda stok meydana gelmesi için, imalatın sürün imkânlarına ve üretimin ise imalat miktarına aydınlanması gerekmektedir. Çay tarımının Tarım Bakanlığına ve imalatının Tekel Genel Müdürlüğüne ait olması yüzünden söz konusu işbirliği sağlanamamakta ve bu nedenle 1964 yılından bu yana çayda önemli stoklar meydana gelmiş bulunmaktadır (17).

Çayda stokların meydana gelmesine yol açan satış garantisi ve sözkonusu işbirliği yetersizliği yanında, yüksek fiyat politikası da çay tarımını gereğinden fazla teşvik etmektedir. Yağ çay alım fiyatları konusunda genel bir fikir vermek amacıyla, çay üreticisi ülkelerde ve ülkemizde 1967 yılında çay alım fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

(16) Verai Reform Komisyonu, adı geçen rapor, s. 61.

(17) Bu konu ile ilgili ayrıntılı ve istatistik bilgi için bkz. Türkiye'de Çay, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Piyasa Etüdleri No. 10, İstanbul, 1969.

TABLO I

Türkiye'de ve Başlıca Çay Üreten Diğer Ülkelerde

Yaş Çay Fiyatları

<u>Ülke</u>	<u>Fiyat (kuruş)</u>
Seylan	70 - 100
Hindistan	70 - 100
Pakistan	60 - 70
Afrika Ülkeleri	50 - 60
İran	260
Türkiye	350

Kaynak: "Tekel Niskalitesi ve Rejiminin Reformu, Türkiye'de Tekel Rejiminin Reformu" Vergi Reform Komisyonu Raporu, İstanbul, 1969, s. 63.

Bizdeki yüksek fiyatın dışında bir de ürün niteliğini taşımayan çay yapımlarının satın alınması nedeniyle hem çay maliyeti arttırılmakta ve hem de çay kalitesi düşürülmektedir.

1963-1967 beş yıllık devre itibarıyla kuru çayın maliyeti Tablo II'de gösterilmiştir.

TABLO II

Bir Kilo Kuru Çayın Fabrika Maliyeti

<u>Yıllar</u>	<u>TL.</u>
1963	16.96
1964	17.50
1965	17.30
1966	19.11
1967	20.62

Kaynak: "Türkiye'de Çay" Yapa ve Credi Bankası
A.Ş. Piyasa Etüdleri No. 10, İstanbul,
1969, s. 18, Table 9.

Devlet Planlama Teşkilatı Çay Sa-
nayii Özel İhtisas Komisyonu raporuna göre kuru çay
maliyetinin % 72,77 sini yaprak bedeli, % 3,44 ünü
yaprak teslim ve taşıması, % 5,33 ünü işçilik, % 3,29
unu amortisman ve % 15,17 sini de genel ve diğer gider-
ler meydana getirmektedir.

1963-1968 beş yıllık devrede Tür-
kiye'den ihraç edilen kuru çay ihraç kıymetlerinin,
ihraç kıymetlerine bölünmesiyle bulunan ortalama FOB
ihraç fiyatları Tablo III'de gösterilmiştir.

TABLO III

Çayın Bir Kiloqramının İhrac Fiyatı

<u>Yıllar</u>	<u>TL.</u>	<u>₺</u>
1963	1,53	0,17
1964	5,13	0,57
1965	3,22	0,36
1966	3,95	0,44
1967	1,98	0,22
1968	3,54	0,39

Kaynak: "Türkiye'de Çay" Yapı ve İredi Bankası
A.Ş. Piyasa Etüdleri No. 10, İstanbul,
1969, s.19, Tablo 10.

Yukarıdaki tablonun incelenebilir-
den de anlaşılacağı üzere çayın iyi işlenmesi ve an-
barlanması nedeniyle çayın fiyatı çok düşmekte ve
malîyet fiyatının çok altında bir fiyat ile ihrac e-
dilmektedir.

3- Türkiye'de Tekel Fiskalitesi

a) Fiskal Masılaman Mahiyeti: Ülkemizde
tekol fiskalitesi, tekele tâbi maddeler sınıfı masılatı
ile bu maddeler üzerinden alınan Millî Savunma Vergi-
sinden meydana gelir. Bunun dışında tekol dışı bira-
kılan maddelerin işletme kârları da, tekol fiskalite-
sine eklenir.

Aynı şekilde, tekele tâbi maddelerin dış kârları ile tekelin yurt dışı iştirak polirleri ve geçitli gelir ve cezalar da tekel fiskalitesi içinde yer alır.

Tekel fiskalitesinin en önemli unsuruna teşkil eden tekel safi hasılatı matrah ve nisbeti, istisna ve muafiyetleri tesbit edilmiş bir vergi değildir. Buna ilâve olarak 1934 yılında 2460 sayılı kanunla konulmuş olan Millî Savunma Vergisinin de muayyen bir prensibi yoktur.

Gerçekten bu vergi miktar karakterli bir vergidir. Yâni tekele tâbi maddelerin kısmen kıymeti "Advalorem" ve kısmen de miktarı "Spesifik" üzerine konulmuştur. Savunma Vergisi Tekele Tâbi maddeler üzerine konulmuş olmakla beraber, tekel maddelerinin satış tutarlarından maliyetlerin indirilmesi suretiyle bulunan "Safi hasılat" dan farklı olarak bir vergi karakteri taşımaktadır. Savunma Vergisi bağlanışta sadece tütün, sigara ve alkolle içkilere alınmıştır. Daha sonra 1941 de tuz da bu vergi kapsamına alınmıştır.

Konuda önce, bira şampanya, viski ve şedi şaraplar vergi kapsamına dahil bulunmuştu. 1955 de bira, şampanya ve viski Savunma Vergisi kapsamı dışına çıkarıldı. Son olarak 1956'da gid^er vergileri kanunun şarabı verilendiğinden bu madde de konun

kapsamı dışına çıkarılmıştır.

b) Fiskal Hasılatının Hesaplanması: Tekel fiskal hasılatı, aşağıdaki tabloya göre hesaplanmaktadır.

1- Tekel maddeleri dahili satış kârları	X
(Tütün, alpirto, alpirtulu içkiler, tuz, çay)	
2- Tekel dışı maddeler satış kârı	X
(Bira, şarap, kibrit, kahve)	
3- Tekel maddeleri harici satış kârı	X
4- Çeşitli gelir ve cezalar	<u>X</u>
Toplam	XXXX
5- Bütçe giderleri (Sınaf maliyete girmeyen)	X
- Maliyete girmeyen sabit kıymetler masrafları X	
- Muhtelif masraflar	X
- Aktife alınan sabit kıymetler bedeli	X
- Belediyeler hissesi	X
- Hazine Tayyare Resmî	<u>X</u>
Tekel safi hasılatı	XX
6- Tekel maddelerinden alınan savunma vergisi	<u>X</u>
Hazine hissesi	XX
7- Hazineye devredilen amortisman	X
Hazineye devredilen sigorta primleri	<u>X</u>
Toplam	XXXXX
8- Tekel dışı maddeler Kurumlar V.	X
Gasarruf Donusu	<u>X</u>
Tekel fiskal hasılatı	X

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, tekel fiskal hasılatının hesaplanması oldukça komplike bir ameliyedir.

Bu bakımdan aşağıdaki açıklamanın verilmesine gerek görülmüştür.

- Tekel maddeleri iç satış kârı, sözü edilen maddelerin satış bedellerinden maliyet ve satış masraflarından düşülmesiyle bulunur.

- Tekel dışı maddelerin satış kârı, adı geçen maddelere ait işletmelerin net kârıdır.

- Tekelin bütçe giderleri ile genel maliyete girmeyen sabit kıymetleri ve aktifleştirilen sabit kıymetler, gayrisıfî hasılattan düşülür.

Keza, fiskal hasıladan ayrılan Belediye hissesi ile Tayyare resmi de gayrisıfî hasıladan tencil edilir.

Sabit kıymetlere giren emlak, makine-ler, demirbaş eşya ve nakil vasıtaları üzerinden ayrılan amortismanlar ile sigorta primleri hazineye devredildiğinden bunların da fiskal hasılatla eklenmesi gerekir. Çünkü sabit kıymetler katma bütçe ve kenan ödemelerle karşılanmıştır.

Tekel dışı maddelerin işletme kârları, karumlar vergisine ve tasarruf benzerine tâbi bulunmuşlardır, bunların da fiskal hasıladan düşülmesi gerekir.

İşte, çeşitli zam ve indirimlerden sonradır ki, tekelin fiskal hasılatı meydana çıkar.

c) Tekel Maddelerinin Gider Vergisi Kapsamına Alınması: Gider Vergileri Kanununda 1137 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle tekeli maddelerinin Gider Vergisine tâbi tutulması sağlanmıştır (18).

Bilindiği üzere, Tekel Genel Müdürlüğü Gıda ve Tekel Bakanlığına bağlı bir Matra Bütçeli idare olarak faaliyette bulunmaktadır. Bu idare her yıl, masrafları çıktıktan sonra kalan sâfi hasılatını Hazineye devretmekteydi. Hasılatın bütçe geliri olarak devlet Hazinesine alınması bu idarenin mali bünyesinin zayıf kalmasına sebep olmuştur, ayrıca, çeşitli sebeplerle sâfi hasılatın Hazineye tam bir şekilde intikali temin edilememiştir.

1137 sayılı kanunla hasılatın alınması yerine, vergileme yoluna gidilmesi, ilerde Tekel idaresinde daha büyük ölçüde yapılacak olan reformalara bir hazırlık, bir başlangıç teşkil etmektedir.

Tekel maddelerinin gider vergisine tâbi tutulması için kanunda şu değişiklikler yapılmıştır:

A) 6802 sayılı Gider Vergisi Kanununun istisnaları ait 4. Maddesine eklenen fıkralarla, er ve erbağlar için imâl edilip, bunlara verilen sigaralar,

(18) Bkz. 1969 tarih ve 1137 sayılı kanun.

nümune olarak veya propaganda ve reklâm maksadıyla bedelsiz verilen her nevi maddeleri ile, Tekel memur, hizmetli ve işçilerine verilecek maddeler (miktarları ve sair esaslar Maliye ve Tekel Bakanlıklarınca tespit edilecektir.) verilen istisna edilmiştir.

B) Kanunun mükellefi tesbit eden 13. Maddesine eklenen fıkra ile Tekel Genel Müdürlüğü'nün mükellefiyeti tanzim edilmiştir.

Bilindiği üzere, dahilde alınan istisnasal vericisine mükellef, vergiye tâbi malların mistahakilleridir.

Tekel İdaresinin bünyesindeki özellik nazara alınarak, mükellefiyet, fabrika ve imalâthaneler yerine, Genel Müdürlüğe tevcih edilmiştir. Yeni hükmüne göre, tekel'e tâbi maddelerin imalâthâ işleticilerce Tekel Genel Müdürlüğüne veya bu Genel Müdürlükün satış teşkilâtına gönderilenlerle vergi mükellefi Tekel Genel Müdürlüğüdür. Bahis konusu işletmelerin Tekel Genel Müdürlüğüne veya satış teşkilâtına bu şekilde gönderdikleri tekel'e tâbi maddeler vergiye tâbi tutulmayacaktır.

C) Verginin matrahı, tekel'e tâbi maddelerin aylık satış bedelleri tutarındır. Bu deyin, Tekel Genel Müdürlüğü tevzi ve satış uniteleri tarafından bir ay içinde bevilere yapılan tekel maddeleri satış bedellerininin toplamına ifade eder.

Aylık satış bedeli tutarından ilk maddede indirimi yapılmaz.

D) Aylık satışlar 75 gün içinde bir beyanname ile Vergi Dairesine bildirilir.

Ayrıca, her yıl bilançosuna dayanılarak geçen mali yılın istihsal vergisi matrahını gösteren ve aylık beyannameler muhteviyatını kesintileştiren toplu ve özel bir beyanname tanzim edilerek Vergi Dairesine verilir. Bu beyannameye göre ara beyannameler üzerinden hesaplanan vergilerde düzeltmeler yapılır.

E) Vergi nispetleri şu şekilde tespit edilmiştir:

a) Tütün mamulleri	70
b) İspirto, ispirtole içkiler	70
c) Çay	70
d) Her çeşit tuz	Kilosundan 1 kurus

Ayrıca, vergi nispetlerinde, nevent hadleri aşmamak üzere değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkili kılınmıştır.

d) Tekel Fiskal Hasılatının Genel Bütçe içindeki önemi: Tekel maddelerinin satışından sağlanan fiskal hasıl her türlü bütçeye girer. Gelir ve sabit sermaye payları gibi bazı paylar fiskal hasıllardan ayrılmış gibi, yıl sonunda tahakkuk eden

fiskal hasılatın tamamı da nakit yetersizliğinden Genel Bütçeye aktarılamamaktadır.

Tablo IV

Tekel Gelirlerinin Genel Bütçe Gelirleri

İçindeki Yeri (milyon TL.)

Yıllar	Genel Bütçe		Tekel		Tekel Gelirleri- nin Bütçe Gelir- lerine Oranı %
	Gelirleri	Endeks	Gelirleri	Endeks	
1950	1.299,-	-	172,3	-	13,30
1955	2.583,-	-	370,4	-	14,30
1960	5.938,-	100	634,7	100	10,68
1961	8.051,-	135	883,3	114	10,96
1962	8.926,-	150	941,2	115	10,54
1963	11.493,-	193	1.072,1	117	9,32
1964	11.938,-	200	1.193,2	119	10,-
1965	12.911,-	217	1.013,5	116	8,-
1966	15.082,-	254	1.068,4	117	7,-
1967	18.001,-	307	1.620,-	125	9,-
1968	19.873,-	334	1.265,-	199	6,-
1969	22.457,-	378	2.148,-	338	9,-
1970	31.356,-	529	2.276,-	358	7,-

Kaynak: Devlet Gelirleri Dülteni, 1970 Bütçe Yılı.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılabileceği gibi, tekelle gelirlerinin genel bütçe içindeki önemi yıldan yıla azalmaktadır. 1950 yılında tekelle gelirlerinin genel bütçedeki oranı % 13.30 iken, bu oran, 1960'da % 10.63'e ve 1966'da % 7'ye düşmüştür. 1967 ve 1969 yılında bazıları bu oranlarda biraz yükselme kaydedilmiş ise de oran % 7 civarında kalmıştır.

Bu duruma paralel olarak genel bütçe gelirleri endeksi 1960'da 100 kabul edilmiş kaydı ile, 1970'de 529 olduğu halde, tekelle gelirleri endeksi 358 olmaktadır. Görülüyor ki, tekelle gelirleri bütçe gelirlerinin seyrini izleyememiş ve endeksi, bütçe gelirleri endeksinin çok altında kalmıştır.

e) Biskal hasıladan ayrılan paylar: Tekelin fişkel hasılatının en büyük kısmı, Tekelle geliri olarak Genel Bütçeye aktarılmakla beraber, bir kısmı da Belediye ve Tayyare hisseleri ve sabit sermaye payı olarak ayrılmaktadır. Ayrılan bu paylardan Belediye hissesi Belediyelere ödennekte, Tayyare Hissesi Genel Bütçeye tahsislenmekte, sabit sermaye karşılığı ise kurum bünyesinde kalmaktadır. 1961-1967 devresinde hasılatın ne şekilde bölündüğü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Table V

Fiskal Hasıladan Ayrılan Paylar

Tayyare Resmî Belediye Payı Sabit Sermaye Hazine Hissesi

Yıllar	Bin TL.	Bin TL.	Bin TL.	Bin TL.
1961	8.081,-	21.333,-	60.696,-	860.847,-
1962	9.043,-	26.977,-	30.718,-	1.000.481,-
1963	10.596,-	30.040,-	45.081,-	1.107.164,-
1964	10.251,-	29.155,-	53.909,-	1.111.974,-
1965	11.378,-	33.613,-	58.065,-	1.203.919,-
1966	12.753,-	38.409,-	39.450,-	1.446.991,-
1967	15.651,-	39.943,-	56.239,-	1.616.763,-

Kaynak: "Tekel Fiskalitesi ve Rejiminin Reformu Türkiye'de Tekel Rejiminin Reformu", Vergi Reformu Komisyonu Raporu, s. 33.

f) Fiskal hasıladan bütçeye aktarılmayan kısım: Fiskal hasıladan yukarıdaki tablolarda gösterilen paylarla ayrılmazından sonra, tahakkuk eden Hazine hissesinin bütçeye aktarılması çerçevesinde ise de, Tekel diğer sermayesinin yetersizliği ve son yıllarda artan tütle ve çay stoklarının finansmanı nedeniyle öfkörmüşü hasılat bütçeye ödenememekte ve bunun sonucunda bülünçerinin parafında hazine alacağı olarak belirlemektedir.

Tablo VI

Fiskal Hasıladan Niteeye Aktarılmayan Kısım

Wazine Hesabının Alacak Bakiyesi

<u>Yıllar</u>	<u>Bin TL.</u>
1960	369.535,-
1961	615.091,-
1962	615.131,-
1963	659.678,-
1964	723.538,-
1965	659.349,-
1966	875.698,-
1967	1.283.205,-

Kaynak: "Tekel Fiskalitesi ve Rejiminin Reformu Ülkemizde Tekel Rejiminin Reformu", Vergi Reformu Komisyonu Raporu, s. 34.

Kurum bünyesinde kalan Wazine hissesinin bakiyesi, 891 sayılı kanunla kuruma arttırılan Döner Sermayesine mahsup edilmek suretile, döner sermaye 1.750 milyon liraya çıkarılmıştır.

g) Tekel fiskal hasılatının seyri: Aşağıdaki tabloda örnek olarak aldığımız 1960-1967 dönemi içinde tekelin fiskal hasılatının seyri gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü üzere, Tekel fiskal hasılatının artış hacmine oranlı devamlı olarak düşmektedir.

Tablo VII

Tekel Fiskal Hasılatının Seyri

Yıllar	Vergili satış tutarı Bin TL.	Fiskal Hasıla Bin TL.	Fiskal hasılat %
1960	1.598.953,-	919.598,-	57.51
1961	1.708.558,-	941.111,-	55.08
1962	1.873.757,-	1.011.417,-	53.98
1963	2.091.861,-	1.137.420,-	54.37
1964	2.275.768,-	1.184.190,-	62.05
1965	2.513.740,-	1.318.761,-	52.46
1966	2.860.205,-	1.491.329,-	52.14
1967	3.322.197,-	1.806.042,-	54.06

Kaynak: "Tekel Fiskalitesi ve Rejiminin Reformu Türkiyede Tekel Rejiminin Reformu", Vergi Reformu Komisyonu Raporu, s. 35.

Fiskal hasılatın düşmesi, ilerde görüleceği üzere, imalat maliyetinin yükselmesinden ileri gelmektedir.

h) Tekel fiskal hasılatının millî gelikle karşılaştırılması: Tekel fiskal hasılatı, millî gelirdeki artışları de izleyememiştir.

Aşağıdaki cetvelde görüleceği üzere, 1960-1967 devresinde millî gelir endeksi 3 203 olduğu halde, fiskal hasılat endeksi 3 196 da kalmış; rentabilite endeksi ise 94'e düşmüştür.

Tablo VIII

Tekel Fiskal Hasılatının Millî Gelirle Karşılaştırılması

Yıllar	Millî Gelir		Vergili		Fiskal	
	Miktarı		Satış Tutarı	Hasılat	Rantabilite	
	Milyon	Endeks	Endeks	Endeks	Endeksi	
1960	50.969,-	100,-	100,-	100,-	100,-	100,-
1961	53.719,-	105,40	106,86	102,34	95,78	
1962	60.300,-	118,31	117,19	109,99	93,87	
1963	69.024,-	135,42	130,83	123,66	94,54	
1964	74.137,-	145,57	142,33	128,77	90,47	
1965	79.779,-	156,52	157,21	143,41	91,22	
1966	92.481,-	181,44	178,88	162,17	90,66	
1967	103.780,-	203,61	207,77	196,40	94,53	

Kaynak: "Tekel Fiskalitesi ve Rejiminin Reformu Üzerine de Tekel Rejiminin Reformu", Vergi Reform Komisyonu Raporu, s. 35.

Tekel satış fiyatlarının millî gelirdeki artış temposunu takip etmesine rağmen fiskal hasılat endeksinin düşmesi, maliyet fiyatlarındaki artıştan ileri gelmiştir. Bu durum rantabilite endeksinin de düşmesine sebep olmuştur.

1) Fiskal hasılat oranının yabancı memleketlerle karşılaştırılması: Memleketimizde Tekel maddeleri fiskal hasılat oranının diğer memleketlerle karşılaştırılması aşağıda gösterilmiştir.

Tablo IX

Fiskal Hasılat Oranının Yabancı
Memleketlerle Karşılaştırılması

<u>Memleketler</u>	<u>Yıl</u>	<u>Nisbet</u>	<u>Rejim</u>
1- Fransa	1965	% 72	Tekel
2- İtalya	1965	% 80	"
3- Belçika	1965	% 57	Serbest
4- A.B.D.	1965	% 47	"
5- İsviçre	1965	% 32,7	"
6- Hollanda	1965	% 59,1	"
7- Türkiye	1965	% 52,46	Tekel

Kaynak: "Tekel Miskalitesi ve Rejiminin Reformu Türkiyede Tekel Rejiminin Reformu", Vergi Reform Komisyonu Raporu, s. 36.

Yukarıdaki cetvelden anlaşılacağı üzere; memleketimizde tekol maddelerinin fiskal hasılat oranı, tekol rejimi uygulayan Fransa ve İtalya ile serbest rejim uygulayan Hollanda ve Belçika'dan aşağı; serbest rejim uygulayan A.B.D. ve İsviçre'den ise yüksek bulunmaktadır.

4- Tekel Faaliyetlerinin Ekonomik Etkileri

Tekel Genel Müdürlüğü geniş çapta ekonomik faaliyette bulunan bir katma bütçeli idaredir. Yüksek miktarlarda mal alışları, üretimi ve bunu takiben yaptığı dağıtım ve pazarlama faaliyetleri ekonomi üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Satın alış olduğu malların bir kısmını menkul veya yarı menkul bir halde ihraç etmekte bu nedenle ödemeler dengemiz üzerinde de etkisi olmaktadır. Tekelin bu ekonomik etkilerine sırası ile değinmek suretiyle bu bölümdeki açıklamalarımızı tamamlamak istiyoruz.

a) Tarımsal Üretime Etkisi: Daha önce değinmiş olduğumuz, Tekel Genel Müdürlüğünün tütün ve çay alışları, Tekel'in en önemli faaliyetlerini meydana getirir(19).

Tekel, tütün üreticisinden her yıl sadece idarenin sigara imalatında kullanılmak üzere 40 milyon kilo civarında tütün satın alır. 1970 Yılı alışları 41 milyon kilo olmuştur (20). Üste yandan destekleme alımları yapma sorumluluğu, Tekel'i buvdık ölçüde tütün üreticisi ile karşılaştırmaktadır. Tütün ekim sahaslarının özendirilmesinde olmasına rağmen, Tekel'in destekleme alımları tütün üretimini daha fazla teşvik etmektedir. Yurt içi tütün pazarlarının tüketimini ancak belli artıqlar kaydettiği, üretim fazlasının ihraç edileceği sorumluluğu ortaya çıkmakta fakat ihra-

(19) Tz. 1970 c. 92.

(20) Tz. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 yılı bilançosu,

cat dahi eldeki üretim fazlası ürün stoklarının eritilmesini sağlayamamaktadır. Üretimin fazla olduğu yıllarda ürünün stok edilmesi hem güç hem de masraflı olmaktadır. Bu durum Tekel'i gerek finansman, gerekse ihracat sakıncalarından çok güç durumlara sokmaktadır.

Tekel'in üreticiden satın aldığı ve tek alıcı olduğu tarımsal ürün çaydır. Tekel Genel Müdürlüğü yüksek fiyatlarla alım politikası izlenekte, çay üretimini teşvik ederek Rize ve civarındaki çay üreticisini korumaktadır. Tekel çay üreticisine 1950'de 10 milyon lira ödemekte iken, 1970 yılında bu tutar 412 milyon liraya ulaşmıştır (21).

Tekel İdaresi, bira imalinde kullanacağı arpa, alkollü içkilerde kullanacağı hammaddelerden olan üzüm, anason ve muhtelif likörler hammaddeleri satın almak amacıyla üretici grupları hinaye etmekte ve önemli tutarlara ulaşan ödemeler yapmaktadır.

Tekel'in yukarıda belirtilen tarımsal ürünlerin alımında daima teşvik edici bir fiyat politikası izlenekte olgun çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Sütlü bir ihracatı olduğu için iç fiyatların hiçbir zaman dünya fiyatlarının üzerine çıkması ve fiyat yükselişi nedeniyle ihracatın güçlenmesi gerekir. Aynı şekilde çay üreticisi yeteri kadar korunmuş olduğundan, çay alım fiyatlarının daha fazla arttırılması, çay üretiminde hisetla-

(21) İkt. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 yılı bilançosu,

malara idilmesi durumu ortaya çıkmaktadır.

b) İhracat ve Edemeler İlançasına Etkisi:

Tekel Genel Müdürlüğü, işlenmiş yaprak tütün, çay ve tuz ile bazı içkilerin ihracatçısı durumundadır. Yapılan ihracat içinde, tütün ihracatı en öncelikli yerini almaktadır. Tekel diğer tütün ihracatçıları ile birlikte 1970 yılında 78,6 milyon dolar tutarında işlenmiş yaprak tütün ihraç etmiştir (22). Yaprak tütün dışında Tekel menşeli tütün de ihraç etmektedir, fakat menşeli tütün ihracatı önemsiz sayılabilir. 1967 yılındaki menşeli tütün ihracatı hasılatı 1,7 milyon TL. olmuştur (23).

Tekel'in ihracatçısı durumunda bulunduğu ikinci tarımsal ürün çaydır. Ancak çay ihracatı zararlı yapılan bir ihracat olmaktadır. Çay maliyetlerinde dünya piyasalarına oranla ülkemizde yüksek olmasına bir sebep olarak ihraç fiyatlarının maliyetlerin altında tutulması sorunuyla Tekel'in her yıl büyük zarara uğramasına yol açmaktadır. 1970 yılında:

İhraç edilen çay miktarı 7.863.822 kg

Bu miktar çayın maliyeti 179.990.954 TL.

Elde edilen satış hasılatı 19.983.542 TL.

Zarar 160.006.512 TL. olmuştur(24).

(22) Kz. İktisadi Rapor 1971, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği, Ankara 1971, s. 413.

(23) Kz. Tekel Genel Müdürlüğü 1967 Bilançosu, Cetvel No:4.

(24) Kz. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu, Cetvel No:84.

Görüldüğü gibi, 19 milyonluk bir döviz geliri sağlamak için 160 milyon liralık bir zarar öze alınmaktadır.

Ülkemizde tuzun tek ihracatçısı durumunda olan Tekel bu ihracattan da zarar etmektedir (25).

Tekel'in ispiroto ve ispirotolu içkiler konusunda yapmış olduğu ihracat, "tekel maddeleri" ve "tekel dışı maddeler" olarak ikiye ayrılmaktadır.

1970 yılında Tekel'in yapmış olduğu ispiroto ve ispirotolu içkiler ihracatı aşağıdaki sonuçta vermiştir (26):

Tablo X

Tekel 1970 Yılı Ispiroto ve Ispirotolu İçkiler İhracatı

<u>İhracat</u>	<u>Miktarı (litre)</u>	<u>Maliyeti</u>	<u>Satış Tutarı</u>	<u>Kar-Zarar</u>
Tekel Maddesi	105.184	1.214.569	2.095.639	881.070
Tekel dışı maddeler	4.923.463	5.745.982	5.243.943	-499.039
	5.028.647	6.960.552	7.342.583	382.031

Dünya dışına satılan tekel maddeleri, rakı, konyak, likör gibi ağır alkollü içkiler ile, büyük miktarda şaraptan meydana gelmektedir. Özellikle maliyetten düşük fiyatla yapılan şarap ihracatı zarar meydana getirmektedir.

(25) Nku. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu, Cetvel No:70.

(26) " " " " " " " " 52.

c) İmalât ve İç Ticarete Etkisi: Tekel, tütün bakınevleri, sigara fabrikaları, çay atölye ve fabrikaları, tuzlalar, kibrit fabrikası, ağır ve hafif alkollü içki imâl eden fabrikaları, depoları, satış teslim yerleri olan geniş bir endüstriye sahip bulunmaktadır.

Tekel'in sigara fabrikaları, İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Malatya ve Bitlis'te bulunmaktadır. Sigara imalâtında ilk sırayı İstanbul fabrikası işgal etmekte, bunu İzmir ve diğer fabrikalar izlemektedir. Sözkonusu sigara fabrikalarının 1970 yılı toplam imalâtı 41 milyon kg olmuştur (27).

Tekel'in ispiro ve ispirotolu içkiler ve tekel dışına çıkarılmış içkiler konusunda yirmi adet fabrikası vardır. Tekel çay fabrikalarının sayısı ise yedidir ve yeni fabrikalar açılması yolunda çalışmalar vardır. 1970 yılında sözkonusu fabrikalar 17.796.515 kg kuru çay üretmişlerdir. Bu üretim için üreticiye 412 milyon, işçiye 9 milyon, malseneye 39 milyon ödenmiş bunlar dışında 16 milyon liralık genel gider yapılmıştır (28).

Tekel'in tuz üretiminin % 85'i Çanaltı ve Yavşan-Maldırın tuzlalarında gerçekleştirilmektedir. Bunlar dışında 7 adet kaya tuzu ve 39 adet te kaynak tuzu üretim

(27) Hz. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu, Cetvel No:31.

(28) Hz. " " " " " " " " " 75.

merkezi faaliyette bulunmaktadır. Bu tuzlalarda 1970 Yılında 551 milyon kg tuz üretilmiştir. Bu miktar tuzun satış bedeli 26,5 milyon lira civarında olmuştur.

Aynı yıl Tekel 3.967.463 kg kahve satış, bu satışlardan 33 milyon lira kâr sağlamıştır (29).

Tekel'in Büyükdere Fibrin İşletmesi ise, 1970 Yılında bilançosunu 4.323.017 lira zararla kapamıştır (30).

5- Tekel'de Yeniden Düzenleme Çalışmaları

Tekel'de yeniden düzenlenmeye gidilmesinde iki anaç güdülmüştür. Bu anaçlardan ilki, kuruluşun mali sistemini değiştirmek, ikincisi, idari rejimde değişiklik yapmaktır. Bu bakımdan biz de bu çalışmalara ikiye ayırarak değinmek istiyoruz.

a) İdari Reform Çalışmaları:

b) Vergi Reformu Çalışmaları:

a) İdari Reform Çalışmaları: Tekel konularının ayrı ayrı İktisadi Devlet Teşekküllerine bırakılması sorunu ötedenberi incelenmekte ve "İdari Reform" adıyla anılmaktadır (31). 1952 Yılında yapılan bir Tekel etüdünde, Tekel Genel Müdürlüğü'nün ilgası, bunun yerine "tütün endüstri kurumu" ile "alkol endüstrileri kurumu" kurulması ve bunların

(29) Kz. Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu, Cetvol No:108.

(30) Kz. " " " " " " " " 98.

(31) Özer İlhan, a.g.e., s. 86.

Birer İktisadi Devlet Teşekkülü olmaları teklif edilmişti. Aynı etütte bira, şarap, bazı içkiler, çay, tuz ve kibritin tekel dışına çıkarılması ve özel teşebbüsün rekabetine açılması da öngörülmüştü (32).

Bu teklifler, Tekel Genel Müdürlüğünü kaldırarak ve yerine birkaç kuruluş kurmak gibi ekonomik olmayan bir amaç güttükünden, birçok ilgili taraftan benimsenmiş ve uygulanma alanı bulamamıştır. Devlet, en önemli gelir kaynaklarından birini tehlikeye sokmak istememiş; yeni organizasyonun daha pahalı çalışacağını düşünmüştür.

Bu konudaki çalışmalar halen "İktisadi Devlet Teşekküllerini ve İden Düzenleme Komisyonu" tarafından yürütülmektedir. Adı geçen komisyon da tekelin bugünkü katı bütçe, döner sermaye sisteminde çıkarılıp tam bir İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilemesine taraftardır. Ayrıca "Vergi Reform Komisyonu" da bu görüşe katılmış ve bu görüşü benimsenmiş bulunmaktadır (33). Tekel işletmeleri için düşünülen idari reform, tekelle kalması öngörülen işletmelerin konuları itibarıyla bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yeniden düzenlenmesidir.

(32) Kz. Muhlisarlarda Mali ve İdari Reform, İstanbul, 1952.

(33) Kz. Vergi Reform Komisyonu, a.g.rapor., s. 264.

Söz konusu işletmeler:

- Tütün Endüstrisi Kurumu
- Alkol Endüstrisi Kurumu
- Çay Endüstrisi Kurumu (34)

şeklinde organize edilecektir.

Bu kurumlar da ayrıca kendi sahalarındaki fabrika ve her çeşit işletmeleri içine alacak şekilde örgütlenilecektir. Tekel işletmeleri birer İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirildikten sonra, bu kurumlar Dimerbank, Etibank ve Türkiye Hünür İşletmeleri gibi Sanayi Bakanlığına bağlanacak ve Tekel Genel Müdürlüğüne merkez teşkilâtı bu kurumlara göre yeniden organize edilecektir.

) Vergi Reformu Çalışmaları: Tekel'de "İdari Reform" yanında "Mali Reform" konusu da 1952 Yılı Tekel Raporunda yer almıştır. Tekel'de yapılması düşünülen vergi reformunun amacı, halen uygulamakta olan sâfi mâsûlat (Plus-Value) esasından modern vergi esasına geçektir. Vergi esasına geçekten amaç, şüphesiz, tekol maddelerinin tarımın gider vergilerinin konusu ve kapsamına alınmasıdır. Carihi belge ile ilgili bölümde belirttiğimiz olduğumuz gibi, tekol konusunu meydana getiren maddeler, başlangıçta

(34) Çay Endüstrisi Kurumu ile ilgili hazırlıklar tamamlanmış olup, ilgili kurulların tekelden alınarak adanmış kuruma devri çalışmaları başlanmıştır. Kurum 1973'de faaliyete geçecektir.

birer istihlak vergisi konusu iken, sonradan mali tekel haline getirilmiş, bazı ülkelerde ise serbest rejim devam ettirilmiştir. Ülkemizde de bu arada mali tekel yoluna gidilmiş, 1934 yılında iktisadi buhran nedeniyle bazı tekel maddeleri üzerine Millî Savunma Vergisi konularakla, kısmen vergi esasına geçilmiştir.

Bununla birlikte, bu geçiş tekelin vergileendirme şekli olan safi hâsılat esasında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Sadece tekel fiskalitesinde, safi hâsılat yanında vergi de uygulanmıştır.

Düğer taraftan İkinci Dünya Savaşı ve onu takibeden yıllarda, Tekel'de bazı gelişmeler olmuştur. Şarap 1942'de tekelden çıkarılarak istihlak vergisine tabi tutulmuştur. Daha sonra kibrit ve bira 1952'de serbest bırakılmış ve aynı şekilde vergileendirilmiştir. Serbest bırakılan bu maddelerin tümü 1956 yılındaki gelir vergileri reformu ile istihsal vergisinin kapsamına alınmıştır.

Bu şekilde, bir kısım maddeler tekel dışına çıkarılmak suretiyle, tekelin ekonomik ve mali yapısında bazı değişiklikler yapılmış ise de, bunlar kuruluşun temel yapısında köklü bir reform seviyesine ulaşmamıştır. Son olarak 1969 yılında yürürlüğe giren 1137 sayılı kanunla

tekel maddelerinin gider vergisi kapsamında alınmıştır (35).
Bu son değişlikle tekelin mali yapısında, öteden beri
önerilmekte olan bir husus gerçekleşmiş olmaktadır ki
biz bunu köklü bir girişim olarak kabul etmekteyiz.

(35) İkt. İst. s. 101.

İKTİSADİ BİLİM

Türkiye'de Tütün Tekeli

I- Tütünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri

A) Giriş:

Tütün fizyolojik bakımdan hiçbir fayda taşımadığı ve hatta zararlı olduğu halde insanların kullanmaya alıştıkları bir keyif maddesidir. Tütün bitkisinin anavatanı Antiller ve Orta Amerika'dır (1). Başka bir deyişle, tütün içme alışkanlığının başlangıç noktası eski dünya değil, yeni dünyadır. Amerika'nın eski uygarlık merkezi olan Meksika yarımadasında Maya rahiplerinin dinî ayinlerle yaralarının tedavisinde kullandıkları ve dumanını öksürük ve baş ağrılarında ilaç olarak tavsiye ettikleri tütün, zamanla Orta Amerika'ya ve Antillerin her tarafına yayılmıştır. 1492'de Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb, buradaki yerlilerin tütün ihtiyacını görmüştür. Tütünü yeni dünyadan Avrupa'ya ilk defa 1519 yılında bir Portekiz'li getirmiştir. Daha sonraları tütün tüketimi Asya ülkelerinde de yayılmaya başlamış, bu arada 17. yüzyılın başında (2) ülkemize de ilaç

(1) Türkoğlu Abdullah, Gıda Maddeleri (İktisadi Coğrafya I. Cilti), İstanbul, 1965, s. 178.

(2) Türkoğlu'na göre (a.g.e. s. 184) 1603 ve Hocat Aktan'a ("Türkiye'de Tütün Talep ve Arzının Trendi" adlı raporu s. 1) 1601-1605 yıllarında.

olarak kullanılmak üzere girmiştir.

Tütün içme alışkanlığı yurdun her tarafında hızla yayılırken 1612'de Padişah tarafından yasak edilmiş ve 1639'da İstanbul'daki Cibali yanarını üzerine tütün içme suçuna ölüm cezası kabul olunmuşsa da, ceza ile bu alışkanlığın önüne geçilemeyeceği anlaşıldığından 1648'de Seyhülislamın bir fetvası ile tütün tüketimi tekrar serbest bırakıldıktan sonra, tütün devlet için bir gelir kaynağı olmaya başlamıştır. Türkiye'de sigara tüketimi 1854 Arın Harbi zamanında başlamıştır (3).

2) Tütünün iç ekonomi bakımından önemi:

1- Tarım ürünleri arasında tütünün yeri

a) Tütün ekim sahası

Türkiye'de her yıl ekilip biçilen (pades hariç) 15,6 milyon hektarlık tarla arazisinin 13,2 milyon hektarı hububat üretimine ayrılmakta, geriye kalan 2,4 milyon hektarın 1,0 milyonu sınıf bitkiler üretimine ayrılmaktadır. Bu sonuncu grupta pamuktan (1970'de 527 bin hektar) sonra en çok tarıma ayrılan toprak tütüne (1970'de 323 bin hektar) ait olmuştur (4).

(3) Akz. Nırkoğlu, a.g.e., s. 179.

(4) Kaynak: "Tarım İstatistikleri Özet, 1970" DİE yayını.

b) Tütün üretim miktarı

Ülkemizde tütün üretimini yıldan yıla belirli dalgalanmalar göstermektedir. O kadar ki 1955-69 devresindeki en düşük üretim (90 bin ton) ile en yüksek üretimin (175 bin ton) elde olunduıkları 1962 ve 1964 yılları arasında sadece 2 yıllık bir ara vardır. Üretimdeki bu dalgalanmalar şüphesiz ekim sahasına ve genel konjonktüre olduğu kadar, özellikle tütün fiyatlarına, ihracat hacmine, kısmen hava şartlarına ve özellikle tütün fiyatlarıyla ilgili hükümet davranışlarına bağlıdır (5).

1950-1969 devresi tütün üretim miktarları ile tütün ekim sahaları arasında inşal edilemeyecek bir ilişki bulunmaktadır. Yapılan bir araştırma regresyon 0,62 olarak tesbit edilmiştir (6). İzmir Ticaret Odasının yapmış olduğu bir araştırmaya göre, Tekel'in destekleme alımları hacmini genişletmesi, tütün ekim alanının genişlemesine ve bu nedenle tütün üretiminin artmasına yol açmaktadır (7).

-
- (5) Parker D. Alan, "Türk Hükümetinin Ziraat Piyatlarına Müdahalesi" T.C. Tarım Bakanlığı Plânlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayın No:38, Ankara, 1969, s.34.
- (6) Serper Üzer, "Tütün Talebi ile İlgili Bir İstatistik Araştırması" Doktora Tezi, İstanbul, 1967, s. 4.
- (7) İzmir Ticaret Odası, "Tütünde Destekleme Alımları ve Piyat Politikası" İzmir, 1967, s. 3.

Aşağıdaki tabloda on yıllık tütün üretim durumu gösterilmiştir.

TABLO I

Tütün Üretimi

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim (Ton)</u>
1960	139.177
1961	101.407
1962	89.793
1963	132.183
1964	175.202
1965	132.400
1966	164.197
1967	189.259
1968 ✓	163.038
1969 ✓	146.592
1970 ✓	137.583

Kaynak: D.Y.E. Tarım İstatistikleri Özeti,
No: 632.

c) Tütün Üretim bölgeleri

Genellikle güneye doğru meyilli, organik maddeleri az ve fazla su tutmayan nitelikteki topraklarda yetiştirilen, sulamaya ihtiyaç göstermeyen tütün, ülkemizin hemen her bölgesinde az çok üretilebilmektedir.

Bununla birlikte dünyada "Şark Tütünü" adıyla ün yapmış iyi kaliteli tütünlerimizin üretimi, belli bölgelere münhasır kalmaktadır. Gerçekten sigara harmanlarında, kokusu, rengi ve içimi bakımından çok aranan iyi kaliteli tütünlerimiz özellikle Karadeniz bölgesinde (Samsun ve Trabzon civarı) yetişir. Buna mukabil sert içimli tütünler Güneydoğu'da üretilir. Türkiye'de ekiliş alanı ve üretim bakımından en başta gelen bölge Ege bölgesidir. Burada üretilen tütünlerin çoğu ihracata ayrılmaktadır. Marmara bölgesi tütünleri ise Ege ve Karadeniz arasında aracı bir rol oynar (8). 1969'da ülkemizde tütün ekim alanının % 74'ü Ege, % 18'i Karadeniz, % 4'ü Marmara ve % 3'ü Doğu bölgesine ait bulunmaktadır. Tütün üretiminin bölgeler arası dağılımı da ekim alanlarına benzer bir gelişme izlenmektedir. Böyle ki, aynı yıl üretimin % 73'ü Ege, % 12'si Karadeniz, % 7'si Marmara ve % 7'si Doğu bölgesinde meydana gelmiştir. Diğer taraftan, Ege'de % 58, Karadeniz'de % 19, Marmara'da % 11 ve Doğu bölgesinde % 10'luk oranlarla ekimcilerin bölgesel dağılımında da aynı manzara görülmektedir.

(8) Gilloş Kalık, "Türkiye Ekonomisi Bakımından Tütünün İneni ve İolışme İnkânları", İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1965.

TABLO II

1969 Yılında Bölgeler İtibariyle Tütün Üretimi

<u>Bölge</u>	<u>Ekici Sayısı</u>	<u>Ekilen Alan (Hektar)</u>	<u>Üretim (Ton)</u>
Ege	200.230	233.555	107.482
Marmara	39.705	13.418	9.953
Karadeniz	66.794	57.111	17.968
Doğu	35.872	9.421	10.488
Diğerleri	2.890	1.332	801
Toplam	345.491	314.837	146.592

Kaynak: Ege Tütün İhracatçıları Birliği 1971 Yıllığı.

2- Tütünün İstihdam Bakımından Önemi

Türkiye'de hububat dışında, hiçbir tarımsal ürün, tütün kadar geniş bir kitleye geçim sağlamaktadır. Hatta yalnız tütün üretiminde çalışan ekicilerin sayısı, Türkiye'de örneğin, bütün inşaat sektöründe çalışanların sayısından bile fazladır. Tütün işçileri ile tütün manipülasyonunda (sigara imalatı gibi) çalışanlar da dikkate alırsa, Türkiye'de tütüncülükten geçimini sağlayanların sayısının 1,5 milyon civarında olduğunu ve bu meslek dalında çalışanların, bütün çalışanlara oranının oldukça yüksek bir seviyede bulunduğunu söylemek mümkündür (9).

(9) Gillov Malâk, a.g.e., s. 16.

3- Tütün tarımı ve milli gelir

Türkiye milli gelirinin yarıya yakın kısmını tarım gelirleri karşılamaktadır. Nitekim 1970 yılında cari fiyatlarla hesaplanmış safi milli hâsıla değeri, 129.866 milyon liradır. Bunun 34.642 milyon liralık kısmı tarımdan elde edilmiştir. Tarım milli geliri katkısı % 32 oranında olmuştur (10). Tütünün ise tarım gelirleri içinde çok önemli bir yeri vardır. Gerçekten 1970 yılında Türkiye'de bütün madencilik alanında yaratılan gelirlerin payı 2,237 milyon liradan ibaret olduğu halde, tütünden tek başına elde edilen gelir 1,850 milyon seviyesine ulaşmıştır (11).

a) Tütünün dış ticaretimiz bakımından önemi:

1- Tütünün dış ticaretimizdeki yeri

Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünleri arasında, tütün deima birinci plânda yer almıştır. Aslında Türkiye, tütün üretiminde dünya üretici ülkeleri arasında altıncı yeri işgal ettiği halde, ihracatta A.B.D. ve Fodez-ya'dan sonra üçüncü gelmektedir. Tütünlerimiz eskiden dünya tütün üretiminin yaklaşık olarak % 10'unu karşılarken, bu oran 1969'da sadece % 3 olmuştur (Türkiye üretimi: 147 bin

(10) Kaynak: kalkınma Planı Üçüncü Beşyıl (1973-1977),
Tablo 53.

(11) Tütünle ilgili rakam T.İ.İ. Milli Gelir İstatistikleri
Bürosünden alınmıştır.

ton, Dünya üretimi: 4,461 bin ton). Dünya ihracatında önceleri % 20'lik bir paya sahip iken, 1969'da dünya ihracatında sadece % 9'luk bir payı elimizde bulundurmaktayız (Türkiye ihracatı: 70 bin ton, Dünya ihracatı: 806 bin ton) (12). Dış ticaretimiz bakımından tütün zaman zaman önem kazanmıştır. Ürünün 1957 yılında tütün ihracatı 139 milyon dolarla, 345 milyon dolar tutarındaki genel ihracat içinde % 40'lik bir paya sahipti. Ne var ki bu önem son yıllarda azalmaya başlamıştır (13). Aşağıdaki tabloda son dört yıllık tütün ihracatımızın durumu görülmektedir:

TABLO III

Tütün İhracatımız

<u>Yıl</u>	<u>Tütün İhracatı (milyon dolar)</u>	<u>Toplam İhracatımız (milyon dolar)</u>	<u>Tütün İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı %</u>
1967	118	523	23
1968	94.8	496	19
1969	61.5	537	15
1970	78.6	598	14

Kaynak: "İktisadi Rapor 1971", Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği. s. 413. Tablo 207'den yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

(12) Kaynak: "Üçü Tütün İhracatçıları Birliği 1971 Yıllığı", İzmir, 1972.

(13) Serper Üzer, "Türk Ekonomisinde Tütünün Önemi", anka Dergisi, İstanbul, 1972, Sayı: 3, s. 45.

2- Tütün ihracatımızın dağılışı

Tütün ihracatı her şeyden önce alıcı ülkelerin talep eğilimine bağlı bulunmaktadır. Dünya üretici ülkelerinde tütün üretiminin az olduğu yıllarda, tüketici ülkelerin tütün talebinin artacağı ve bu durumun fiyatlar üzerinde de etki yapacağı şüphesizdir. Ne var ki tütün talebi ve bilhassa şark tütünü talebi başka etkenlerin de etkisi altında bulunur. Alıcı ülkelerdeki sigara için seviyenin değişmesi, sigaranın kanser yaptığı yolundaki söylentilerin yayılması, üretici ülkelerin rekabeti gibi unsurlar, Türk tütünü talebini etkilemektedir (14).

Bu nedenle tütün ihracatındaki dalgalanmaları çok çeşitli amillerle yorumlamak gerekir. Nitekim, 1950-63 yılları için ihraç edilen tütün değeri ile ortalama tütün ihraç fiyatları arasında hesaplanan korelasyon katsayısı $r = 0,4329$ gibi zayıf bir sonuç vermiştir (15). Demek oluyor ki tütün ihracatı üzerine, ortalama tütün ihraç fiyatlarından başka birçok etkenlerin de bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

(14) Vayisoğlu Celil, "Dünya Tütün Ticaretinde Türkiye", Türkiye İktisat Gazetesi, Ankara, 9 Mart 1972, s. 3.

(15) Gillov Halûk, a.g.e., s. 18.

Türkiye tütün ihracatının alıcı ülkeler itibariyle bölünüşü aşağıdaki 4 No.lu tabloda gösterilmiştir:

SAYI IV

Başlıca Müşteri Gruplarına Göre Tütün İhracatımız
(milyon dolar)

<u>Yıl</u>	<u>ABD</u>	<u>ASE</u>	<u>Doğu Bloku</u>	<u>CEPTA</u>	<u>KLiring</u>	<u>Diğerler</u>	<u>Toplam</u>
1967	75,4	14,3	19,7	2,1	2,2	4,3	118,0
1968	53,2	18,0	14,8	2,4	0,4	6,0	94,8
1969	48,6	15,6	16,0	1,1	1,2	7,0	81,5
1970	30,9	22,9	15,3	2,3	2,3	4,9	78,6

Kaynak: "İktisadi Rapor 1971", Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Forsaları Birliği, s. 413, Tablo 287.

Türkiye'nin tütün ihracatı, başta ABD olmak üzere dolar sahasına yapılmaktadır. Geleneksel baş müşterimiz ABD'nin son dört yıl içinde tütün alımları 75,4 milyondan 30,9 milyon dolara düşmüştür. Bu olay tütüncülüğümüz açısından, yöneticilerden ekicilere kadar her zümre için büyük bir sorun yaratmaktadır.

Ortak Pazar ülkeleri Türkiye'nin ikinci önemli grup müşterisini meydana getirir. Altılar arasında en büyük alıcı Batı Almanya'dır. Bundan sonra Fransa ve İtalya gelir. Son yıllarda ASE ülkelerinin alımlarındaki gelişme kendi çerçevesinde olumlu olmakla beraber, baş müşterimizin boşluğunu doldurması, zaten diğer müşterilerimizle tümü için de sözkonusu olamaz.

İkili anlaşmalı ülkeler arasında Doğu Blokuna dahil ülkeler Türkiye'nin üçüncü önemli grup müşterisini meydana getirir. Bunlardan en kuvvetli alıcı ülke Polonya'dır. Sonra sırasıyla Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Sovyetler Birliği gelmektedir. Batı ülkeleri arasında bu içinde önemli müşterimiz Japonya'dır. Şimdi tekrar diplomatik ilişkiler kurduğumuz Kit'a Şini ile bu iki ülkeyi tütünlerimize müşteri olarak kazandırmak üzerinde önemli durulması gerekli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

II- Türkiye'de Tütün Tekeli

A) Tütün tekelinin tarihçesi:

Ülkemizde 200 yıldan beri önemli bir tüketim ve ihracat ürünü olan tütünün vergilendirilmesi ve tekel altına alınması ile ilgili aşamaları tarihî gelişmesine paralel olarak üç bölümde açıklanacak yerinde olacaktır.

1- 1884 yılına kadar olan devre

Tütün, ülkemizde kullanılmaya bağlandığı tarihten beri değişik isimlerle tüketim vergisine tabii tutulmuştur. Önceden ülkemize ithal edilen tütünden okka başına tek oranlı "bey'iyeye Resmî" adıyla bir vergi alınmış, daha sonra bu resim tütün türlerine göre değişiklik olarak arttırılmıştır.

1862'de yapılan mali ıslâhatta, tütün te-
keli karularak dışardan ithal edilen tütün % 75 oranında
advalorem bir vergiye tabi tutulmuş; yurt içinde üretilen
tütünler de "Müruriye Resmi" ile vergilendirilmiştir.
1874'de tütün vergisi yeni baştan düzenlenmiş, tütün sa-
tışından beher kıyyode 3 kuruş "Müruriye Resmi", tütün
mamullerinden de "Sarfiyat Resmi" adıyla bir tüketim ver-
gisi alınmaya başlanmıştır. Bu vergilerin oranları 1878'de
yarı yarıya arttırılmıştır.

Tütün vergisi, 1880'de Galata ankerleri-
nin alacaklarına karşılık gösterilmiş, 1883 Muharrem Karar-
namesiyle Düyunu Umumiye'ye terk edilmiştir (16).

2- 1884 - 1925 devresi

Düyunu Umumiye, tütün tekeli 1884'de
Osmanlı Bankası, Crédit Anstalt (Viyana) ve S. Bleichröder
(Berlin) bankalarının kurdukları bir şirkete bırakmıştı.
Kısaca "Peji" diye bilinen "Müsterekülmenfaa İnkisar-ı
Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" adlı bu şirket, tütün
alım-satımına el koyuyordu. Tütün, kendi tesbit ettiği
fiyatla Peji tarafından alınacak, işlenecek ve satılacak-
tı. Peji bu yoldan sağladığı kazançtan, Osmanlı borçlarına
karşılık olarak yılda 750 bin lira Düyunu Umumiye'ye vere-

(16) Vergi Reform Komisyonu, a.g.rapor, s. 13

cek, ördüğü hizmet için de koyduğu sermayenin $\frac{1}{8}$ 'i oranında kâr alacaktı. Kâr ve Düyunu Umumiye payı düşüldükten sonra peride kalan miktar, belli oranda Devlet ve Düyunu Umumiye arasında paylaşılacaktı.

Daha önce yalnız bandirol usulü ile tütün satışı vergilendirilmekte iken, Reji'nin kuruluşu ile, imalât ve ticaret ona geçiyor, tütün tüccar ve imalâtçıları açığa kalıyordu. Parvus'a göre, "vaktiyle Türkiye'de tütün fabrikaları ve pek çok tütün tacirleri bulunmakta, tütün isal ve ticaretinden az çok para kazanmakta idiler. Şimdi bunların hepsi kalkmış ve menleketten Avrupa'ya senevi 200 bin lira temettü aşıran yalnız bir reji şirketi vardır. Tütün imhisarı, Türkiye'de tütün sanayisini mahvetmiştir" (17). Parvus'un yaptığı hesaplar, devlet gelirlerinin de tütün tekolinden zarar gördüğünü ortaya koymaktadır. Eski bandirol usulü devam etseydi, Parvus devletin 500 bin lira daha fazla gelir sağlayacağını hesaplanmaktadır. Reji, tütün alım fiyatlarını düşük tutmuş, satış fiyatlarını arttırmıştır. Bu fark kaçak tütün ticaretini körüklemiştir. Reji, kaçakçılarla mücadele için bir kanun taslağı hazırlanmış, hükümet bunu kanunlaştırmıştır. Kanunun uygulanması, fiilen reji idaresine bırakılmıştır. Reji bu amaçla bir cins "jandarma örgütü" kur-

(17) Parvus, Türkiye'nin Can Davaşı, İstanbul, 1930, s. 32.

muştur. Reji'nin kaçakçılıkla mücadele için harcadığı para, 1911-1912 yılında 254 bin Osmanlı Lirası gibi önemli bir miktara ulaşmıştı. Reji kolcuları ve kaçakçılar arasındaki mücadelede binlerce insan ölmüştür. Şikâyetler son derece artmış olduğundan Abdülhamit idaresi bu reji işine son ver-meyi düşünmüştü. Kurulan özel bir komisyon tütün sorununu incelemiş ve Reji'nin tütüncülere layık olan fiyatı vermediği ve idarenin Hazineye faydadan çok zarar getirdiğini tespit etmiştir. Komisyon, reji intiyazına son verme ve tütün paketlerine eskisi gibi bandırol koyma tavsiyesinde bulunmuştur (18). Yalnız 30 yıl süreli intiyazın bitmesine daha 10 yıl vardı. Bu ve başka politik nedenlerle intiyaz kaldırılmadı. İntiyaz süresinin dolmak üzere olduğu 1913 yılında savaş nedeniyle para sıkıntısı çekildiğinden gerekli olan para Reji intiyazının 15 yıl daha uzatılması gar-tiyle bulundu. Tütün rejisi 1925 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte tütün tekeli devlete geçmiştir.

3- 1925'den günümüze kadar olan devre

1925 yılında, bir yıllık geçici bir idare-den sonra, Devlet tütün tekeli kurulmuş, 1932 yılında İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla bu idare İnhisar-lar Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir. 10.4.1938 tarihinde kabul

(18) Atillaçık Sayri, "Tütün İmmuniye ve Reji İyçunu",
Tebakelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 2, s. 33-35.

edilen 3437 No.lu "Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu" ile tütün ve sigara konularında birçok sınırlamalar getirilmiştir. Sigara imali ve satışı tam bir tekel haline getirilmiş, tütün ekiminin nasıl yapılacağı, fidelikler, mahsulün ne şekilde tahmin olunacağı, yaprakların tartılması ve anbara getirilmesi, tütünün muayenesi, tütün alım ve satımı, tütün depoları, tütün işletme fireleri, tütünün nakli, yaprak tütünün işlenmesi, satıcıların durumu ve cezalar hakkında ayrı ayrı hükümler serkedilmiştir. 119 maddelik bu kanuna ayrıca 4 cetvel eklenmiş, bir de bu kanunun uygulama şeklini gösterir yönetmelik düzenlenmiştir.

3437 No.lu kanunun 1. maddesinde belirtildiği üzere, saf tütün (sigara) imali, tam bir tekel konusudur (19). Tütün mahsulünün yetiştirilmesi Tekel'in denetim altında büyük bir çiftçi kitlesi tarafından yapılmaktadır.

Tütün mahsulünün (yaprak tütünün) işlendikten sonra ihracı Tekel Genel Müdürlüğü ve ihracatçı tüccar tarafından yapılmaktadır. Bir kısım yaprak tütün de, bazı yabancı tütün alıcı firmalar tarafından satın alınarak, maliyet bedeli ile ihraç edilmektedir.

(19) Kan. 3437 sayılı "Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu", Mad. 1.

3437 sayılı Kanunun günün gereklerine uygun bir hale getirmek amacıyla 9.5.1969 tarih ve 1177 sayılı yeni bir "Tütün ve Tütün Tekeli" kanunu hazırlanarak yürürlüğe alınmıştır (20). Bu kanun da 120 maddelik bir kanun olup, iki bölüm dört cetvelden meydana gelmiştir.

2) Türk Tütün Tekeli'nin günümüzdeki durumu:

1- Tütün Tekeli'nin konusu

9.5.1969 tarih ve 1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu" nun 38. maddesinde tütün tekelinin konusu şu şekilde saptanmıştır (21).

a) Yurt içinde tüketim için tütün, tütün tohumu, kıymak, sigara, yaprak sigarası, enfiye, ağız ve pipo tütünü ve kıyılmış tütün yaprak ve bunları alâmeti farikali kutularda veya paketlerde satışa hazırlamak ve satmak.

b) Yabancı memleketlerden tütün tohumu, yaprak sigarası ve tütünü ve diğer tütün mamulâtı ve sigara kağıdı getirmek,

Devlet Tekelindedir.

Bu Tekel, Tekel İdaresi tarafından işletilir.

(20) Ekr. 1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu".

(21) Ekr. 1177 sayılı kanun, Mad. 38.

c) Tütün kullananlar kendileri için Tekel İdaresinin sattığı kıyılmış tütünlerden ve sigara kâğıdından el ile sigara yapabilirler.

d) Tüccar yeterliği ve niteliği bulunan özel ve tüzel kişilerle, tütün tarım satış kooperatifleri ve bölge birlikleriyle, Türkiye Tütün Ekicileri Genel Birliği, yalnız yabancı menleketlere satılmak üzere (a) fıkrasında sayılan maddeleri yapmak için Gıharük ve Tekel Bakanlığının izni ile fabrika açabilirler.

Kurulacak fabrikaların işletme ihtiyaçları için gerekli Tekel maddeleri Tekel İdaresinin kontrolü altında ve ithalat rejimi çerçevesinde yabancı menleketlerden de ithal edilebilir.

Tütün artıklarından telif maddeler üretimi için fabrika veya imalâthane kurmak serbesttir.

Bu fıkraya göre kurulacak fabrikaların açılma şartlarıyla kurulan fabrikaların kontrol usul ve işlemleri aşağıda gösterilir.

e) Tekel İdaresi kendi fabrikasyon ihtiyacını karılmak amacıyla ekiciden aldığı tütünlerden çıkacak stok fazlası yaprak tütünleri satabileceği gibi, yabancı menleketlere tütün mamulâtı ve harmonlanmış yaprak tütün de gönderebilir.

f) Tekel İdaresi sigara kâğıdını kontrolü altında yurt içinde de yaptırabilir."

2- Tekel'in tütün mamülleri sanayii

Bugün Tekel'in elinde 7 tütün ve sigara fabrikası mevcuttur. Bu fabrikaların kapasiteleri toplamı 1969 yılında Maltepe Fabrikasının faaliyete geçmesiyle 50 bin ton yıla ulaşmıştır. 1970 yılında toplam kapasitenin % 82'si kullanılmıştır (22). Tekel'in sigara fabrikaları ve 1970 yılı imalât durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

BARİO V

Tekel Tütün Fabrikaları 1970 Yılı İmalâtı

<u>Fabrika</u>	<u>İmalât Miktarı (Kgr)</u>
İstanbul Sigara Fab.	12.221.779
Sibali Tütün "	6.896.450
İsmir "	7.825.884
Samsun "	5.432.951
Adana "	3.191.110
Malatya "	4.328.305
Sitlis "	1.125.374
	<u>41.023.853</u>

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu, Cetvel No: 31.

Türkiye kalite bakımından dünyanın en güzel tütününe sahip olduğu halde bunu gerektiği şekilde işleyip değerlendirecek modern tesislerin bulunmaması yüzünden tüketicinin karşısına tatmin edici çeşitlerle çıkamamakta, tüketici çareyi biraz yüksek bedel ödeyerek kaçak sigara içmekte bulmaktadır. Bunun nedeni sigara fabrikalarının üretim kapasitelerinin yetersiz ve günün şartlarına göre gittikçe değişen tüketicinin için zevkine cevap veremeyecek durumda olmasıdır. Zaten Türkiye'de mevcut yukarıda belirtilen 7 sigara fabrikasından Cibali, Samsun, İzmir, Adana ve Bitlis fabrikaları Rejî yönetimi zamanında muhtelif tarihlerde kurulmuş olup, Cumhuriyet devrinde Türk tütününü işleyip değerlendirme yönünde ilk adım 1939 yılında Malatya Sigara Fabrikasının kurulmasıyla atılmıştır. Bugün bu fabrikalardan Adana ve Malatya'dakiler tam kapasiteyle çalışmakta, mevcut diğer fabrikalarda imal edilen sigaralar yakın zamana kadar kullanılan sigara bükümü ve filtrenin iyi olmayışı yüzünden şikâyetlere yol açmakta ve tüketiciyi tatmin edici bir nitelik taşıyamamakta idi. Ancak, sigara imalinde mevcut makinelerle Tekel Şuaresine tanınmış olması alıcı kitlesinin piyasaya arz edilen malların dışına kaymasına imkân vermiştir.

Foza, bütün bunların yanısıra Türk sigaralarının ambalaj ve paketlenme yönünden "kötü" denebilecek niteliklere sahip bulunmaları, sigarada rahat bir için zevkinin tatmininin yanısıra görsel bir ambalaj da arayan tüketiciyi tatmin etmekten uzak kalmaktadır.

1969 yılında açılan Maltepe Sigara Fabrikası-
nın çalışmaya başlamasıyla özellikle filtreli sigaralarda
görülen ve tüketicilerin şikâyetlerine yol açan önemli aksak-
lıkların giderilmesine çalışılmıştır. Önce imalde kullanılan
sigara kâğıdı değiştirilmiş, Avrupa kâğıt kullanılmaya bağ-
lanmış. Daha sonra filtre sorunu halledilmiş, bu arada
ihtiyacı karşılayamayan üretim de arttırılmıştır. Bunların
yanısıra bir tecrübe mahiyetinde olmak üzere bazı sigarala-
rın ambalaj ve biçimi değiştirilmiş piyasaya yeni sigaralar
çıkartılmış, ancak bütün bu saydığımız çabalar tüketicinin
istediği tip ve biçimde sigara arzusunu tam olarak karşıla-
yamamıştır. Bu işlemler yapılırken ülkemizde filtreli sigara
kadar olmasa bile yine de alıcı bulan diğer sigara çeşitle-
rinin iyileştirilmesi yoluna gidilmemiştir.

Tekel'in sigara imalatı şu seyri izlemiştir:

TABLO VI

Sigara İmalâtının Seyri

(Üyülmüş tütün ve diğer mamüller dahil)

Yıllar	İmalât Miktarı (M.)	Malîyet Toplamı (TL.)	Hg Malîyeti (EFG.)
1966	39.381.834	691.862.172	1757
1967	36.544.275	724.491.032	1982
1968	38.195.944	774.280.981	2079
1969	40.327.729	874.445.124	2168
1970	41.023.853	1.027.260.799	2504

Faynak: Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosu.

Tütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de halkın sigara içme zevki giderek değişmiş ve filtreli sigara alanına doğru kaymıştır. Türkiye'de 1965 yılında ayda ortalama 65 ton filtreli sigara içilirken bu rakam gittikçe artmış ve 1970 yılında ayda 270 tona yükselmiştir. Bunun belli başlı nedenleri tüketicinin alım gücünün yükselmesi sonucu daha kaliteli sigara içme isteğinin doğması ve sigaranın insan bünyesinde yol açtığı ihtilâtlar konusunda yapılan tıbbi çalışmaların ortaya koyduğu bazı gerçeklerdir.

Gerçekten Türk sigaraları arasında nikotin ve zifir yönünden bir karşılaştırma yapılırsa, filtreli sigaraların üstünlüğü açıkça görülür. Piyasada satılmakta olan filtreli sigaralarda nikotin 1,45 ve zifir 25,01 olarak belirlenirken, filtresiz sigaralarda bu rakamlar nikotin 2,00-3,50 ve zifir 29,81-42,46 olarak değişmektedir. Filtreli sigaranın insan sağlığı yönünden daha az zararlı olduğu inancı ile pek çok tiryaki -alıcı gücü arttıran, artmasını içtikleri sigaraları bırakarak filtreli sigaralara rafbete bağlamakta, bu da tüketimi arttırmaktadır.

3- Tütün Tekelinin mali yapısı, satış, kâr ve vergi durumu

Sana önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Tekel Genel Müdürlüğü katma bütçeli bir kuruluş olup, bu idari yapıda birçok tekel işletmeleri (tuz, çay, içki vs.) yer almaktadır. Bunlar içinde bizi kona itibarıyla ilgilendiren tütün ve sigara tekeli ve bu işletmenin mali yapısı ve işletme sonuçları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1970 yılı içinde Tekel 37.705 ton sigara ve 3.300 ton tütün (mamul) imal etmiştir. Bu imalâtın sigara maliyet dökümü şöyledir:

TABLO VII

Tekel'in 1970 Yılı Sigara İmal Maliyeti Dökümü

<u>Sıra No.</u>	<u>Maliyet Unsurları</u>	<u>Bedel (TL.)</u>	<u>Filo Fiyatı Maliyet (TL.)</u>	<u>Oranı %</u>
1	Hammadde	625.873.647	16,60	65,98
2	Malsene	143.563.315	3,81	14,80
3	İşçilik	52.094.849	1,38	5,45
4	Genel Giderler	131.947.464	3,50	13,77
	Toplam Maliyet	953.479.275	25,29	100,-

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü, 1970 Yılı Bilançosu,
32 No.lu tablodan derlenmiştir.

VII No.lu tabloda yer alan rakamlar pür imalât maliyetidir. Bunlar piyasaya çıkarılıp kâr + vergi eklenmek suretiyle satılmaktadır.

Aşağıdaki VIII No.lu tabloda beş yıllık devre itibariyle sigara inalat maliyetlerindeki gelişme oranları mukayeseli olarak gösterilmiştir:

TABLO VIII

Beş Yıllık Sigara Maliyet Mukayesesi

<u>Maliyet Unsurları</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1970</u>
Ham madde	71	72,20	68,06	68,13	65,98
Malzeme	15	13,52	14,96	14,85	14,80
İşçilik	5	5	5,96	5,72	5,45
Genel Giderler	9	9,28	11,02	11,30	13,77
	100	100,-	100,-	100,-	100,-

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü, 1970 Yılı Bilançosu,
39 No.lu tablodan derlenmiştir.

Yukarıda verilen VIII No.lu tablodan da anlaşılacağı gibi sigara inalatında, maliyet unsurlarından genel giderler dışındaki diğer maliyet unsurlarının beş yıllık devrede önemli bir değişime arz etmediği görülmektedir. Sadece genel giderlerin genel maliyet içindeki payı 1966 yılında % 9 iken yavaş yavaş artarak 1970 yılında % 13,77'ye ulaşmıştır. Bu husus üzerinde durulması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki IX No.lu tabloda 1965-1970 yılları arasındaki mamul tütün satışları ve maliyet fiyatlarının mukayesesi verilmiştir:

TABLO IX

1965 - 1970

Mamul Tütün Satışları ile Satış ve Maliyet Fiyatlarının Mukayesesi

Yıl	Miktarı Kilo	Satış Bedeli Lira	Maliyet Lira	Her Kilomun		Maliyetin Satış Fiyatına Oranı %
				Satış Fiyatı Zarar	Maliyet Fiyatı Kuruş	
1965	35.604.875	1.053.280.556	597.271.921	2.958	1.677	56,70
1966	37.951.301	1.187.440.854	659.056.628	3.128	1.736	55,50
1967	37.846.495	1.405.977.708	722.269.237	3.714	1.908	51,37
1968	39.337.235	1.575.808.265	804.193.841	4.005	2.044	51,03
1969	39.954.941	2.883.152.800	850.367.234	7.216	2.128	29,49
1970	43.304.429	3.283.225.622	1.057.625.842	7.581	2.442	32,21

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Bilançosundan yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

Tablo inceleneince görülecektir ki, 1965-1970 devresinde gerek sigara satış bedeli ve gerek maliyetlerde devamlı bir artış olmuştur. Maliyet-satış fiyatı ilişkisi ise tekol mamüllerine yapılan zamların etkilerini ortaya koyacak nitelikte bir gelişme göstermiştir. Tütün mamüllerine 1969 yılında yapılan zamlarla maliyet/satış oranı 51,03

ten 1969'da 29.49'a düşmüştür. Fakat bu zaman gelir etkisinin 1970 yılında maliyetlerdeki artışlar nedeniyle azaldığını ve öskonusu oranının 32.21'e yükseldiğini görmekteyiz.

Aşağıdaki K No.lu tabloda Tekel İdaresinin 1970 yılında yapmış olduğu tütün mamulleri satışı, bu satışlarla ilgili maliyetler, kâr-zarar durumu ve ödenen vergi miktarı topluca gösterilmiştir.

TABLO X

1970 YILI Tütün Mamulleri Satışları

NEV'İ	
Tütün	
Sigara	
Muhtelif	
Harici Satış	
(Nasul Tütün)	
GENEL TOPLAM	
<u>MASRAFLAR</u>	
Dahili	246
Harici	
İstihsal	1.782
Vergisi	
Genel İdare	
Masrafları	77
TOPLAM	
Satış Kârı ..	
TOPLAM	

Kaynak: Tekel Ge

Yine aynı yıl içinde satılan sigaralar arasında en çok kâr sağlayan beş sigara ve sigaraların satışından sağlanan kâr miktarları, ilâi çekici olması ve tüketici eğilimlerini göstermesi bakımından aşağıya alınmıştır:

TABLO XI

1970 Yılında

En Çok Satış Kârı Barakan Sigaralar

<u>Sinsi</u>	<u>Satılan Miktar (Kg)</u>	<u>Satışından Sağlanan Kâr (Satış Tutarı-Maliyeti)(TL.)</u>
1- Tefra	7.503.814	409.263.622
2- Birinci	10.849.921	393.002.929
3- Sansun	1.794.551	318.396.931
4- Yenice	4.291.289	281.238.159
5- Maltepe	874.054	176.488.815

Kaynak: Genel Müdürlüğü 1970 Yılı Bilançosu,
Setvel No: 42'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi en çok satış kârı barakan sigara "Tefra" sigarası olmuştur. Buna mukabil tüketilen miktar gözönüne alındığında daha düşük gelir seviyesindeki tüketicilerin kullandığı "Birinci" sigarası ilk sırayı almaktadır. Tablo'dan da anlaşıldığı gibi "Sansun" ve "Maltepe" sigaralarının satış miktarı henüz fazla olmamakla birlikte bıraktıkları kâr yüksek olmaktadır. Kâr

orana yüksek filtreli sigara tüketiminin giderek artması sonucunda tekol kârlarının da artacağı anlaşılmaktadır.

Bu konu ile ilgili açıklamalarımıza, 1970 yılında Tekel tütün işletmesinin gelir-maliyet analizi tablosunu vererek tamamlamak istiyoruz.

1970 yılında Tekel tütün işletmesinin gelir-maliyet analizi oran olarak şöyledir:

TABLO XII

1970 Tekel Tütün İşletmesi
Gelir-Maliyet Analizi

<u>Sıra No.</u>	<u>Unsurlar</u>	<u>Tutarı</u> <u>TL.</u>	<u>Oranı</u> <u>%</u>
1	Tekel Satış Kârı	118.300.633	3,65
2	İstihsal Vergisi	1.782.902.297	54,55
3	Fiskal Hasılat	1.901.202.930	58,20
4	İmalât Maliyeti	1.057.631.363	31,41
5	Satış Masrafları	247.076.044	7,78
6	İdare Masrafları	77.320.864	2,61
		<u>3.283.231.201</u>	<u>100,-</u>

Kaynak: Tablodaki bilgiler Tekel Genel Müdürlüğü,
1970 Bilançosundan derlenmiş ve oranlar
tarafımızdan hesaplanmıştır.

4- Sigara Fiyatları

1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu" nun 39. maddesi tütün mamullerinin fiyatlarının tespiti ile ilgili olarak şu hükmü getirmiştir:

"Tekel İdaresi tarafından yurt içinde satılan tütün mamullerinin satış fiyatı Tekel Genel Müdürlüğü tarafından belirtilip, Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından Maliye Bakanlığının görüşü alınarak onaylanır.

38. maddenin (e) fıkrası gereğince satılacak yaprak tütünlere ihraç edilecek harmanlanmış yaprak tütün ve tütün mamulününün satış fiyatları, ticaret gereklerine göre Tekel Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilir" (23).

İlgili kanun hükmüne göre tütün ve sigara fiyatları tespit yetkisi Gümrük ve Tekel Bakanlığına verilmiş ve Maliye Bakanlığının görüşünün alınması şartı konmuştur. Sadece ihraç konusu olan bir kısım tütün mamullerinin fiyat tespiti konusunda Tekel Genel Müdürlüğü yetkili kılınmıştır.

Gümrük ve Tekel Bakanlığı bu yetkisine dayanarak ve Maliye Bakanlığının da görüşünü alarak, zaman zaman sigara fiyatlarında ayarlamalar daha doğru bir deyimle

(23) 1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu", Mad.39.

zamlar yapmıştır. 1963 yılından, 1971 yılına kadar tütün ve sigaralara dört kez zam yapılmış bulunmaktadır.

Tütün tüketim hacmini etkileyen önemli etkenler arasında savılan sigara fiyatlarına (24) yapılan zamların talep elâstikiyetinin zayıf olması nedeniyle, sigara satışlarına olan etkisi kısa süreli olmaktadır (25).

Tekel İdaresinin piyasaya arzettiği sigara ve diğer tütün mamullerinin satış fiyatları ve bu fiyatlarda meydana gelen değişimler aşağıda gösterilmiştir:

TABLO XIII

Sigara Fiyatları

Sıra No.	Sinci	Yeni Fiyat (Krs.)	1969 Fiyatı (Krs.)	1963 Fiyatı (Krs.)
1	Samsun	550	450	300
2	Visar (Filtreli)	550	450	250
3	Maltepe	550	450	-
4	Yeni Harman (Filtreli)	550	450	250
5	Sipahi	375	350	225
6	Çarlıca	550	450	200
7	Toğasıçı	250	225	170
8	Yaka	250	225	150
9	Yenice	225	200	140
10	Bahar	200	175	125
11	Tofra	175	160	110
12	Gelincik	175	150	110
13	Kulüp	175	150	100
14	Birinci	125	110	90
15	İkinci	85	75	60
16	Doğu	75	70	60
17	Üçüncü	50	50	45
18	Maltepe (Uzun Tip)	700	-	-
19	Silâhlı Kuvvetler	175	160	-
20	Silâhlı Kuvvetler (Filtreli)	450	-	-

(24) Prof. Dr. Nefîî Şükrü Suvla, tütün tüketim hacmini etkileyen etkenleri şu şekilde sıralamıştır: 1- Satış Fiyatı, 2- Vatandaşların Geliri, 3- Satış Teşkilâtı.

Şta. Suvla Nefîî Şükrü, "Türkiye'de Tütün İstihlakı ve İhisar Fiyatları", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt II, Sayı 1, İstanbul 1941, s. 89.

(25) Serper Üzer, "Memleketimizde Sigara Satışlarının Mevsimlik, Konjonktürel ve Trend Hareketleri", Sigli İktisadi ve Ticari Bilimler Yüksek Okulu Dergisi, Sayı 20, İstanbul 1968, s. 36.

Tütünler

<u>Cinsi</u>	<u>Yeni Fiyat (Krs.)</u>	<u>1969 Fiyatı (Krs.)</u>	<u>1963 Fiyatı (Krs.)</u>
1 Kafa Tütünü	100	85	75
2 Tatlısert Tütün	80	85	75
3 Birinci Tümbeki	140	150	120
4 İkinci "	120	125	100
5 Türk Pipo Tütünü	600	550	350
6 Yayladağ Pipo Tütünü	500	450	350
7 Enfiye	350	325	250

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü

Sigara ve tütün satış fiyatlarındaki son ayarlama 1971 yılında yapılmış olup, yukarıdaki tabloda yeni fiyat sütununda gösterilmiştir. 1969 fiyatları ile karşılaştığımızda; son zamlarla ortalama filtresiz sigaralarda % 11,6 , filtreli sigaralarda ise % 22,2 oranında fiyat artışı sağlandığı anlaşılmaktadır. Diğer tütün namullerinin bir kısmının fiyatlarında bir indirim, kaliteli türlerde ise % 10 civarında bir fiyat artışı olduğu görülmektedir. Tekel İdaresinin daha kaliteli imalâta daha yüksek bir oranda zam yapması müterakki vergilemeyi andırmaktadır. Nitekim, tekol maddelerinin gider vergileri kapsamına alınması sonucunda açıklanan vergi oranları da tekelin namullerinde yer alan vergi miktarlarının artan oranlı

olduğunu göstermektedir. Tekel maddelerinin yeni vergilendirme sistemine tabi tutulması üzerine, Türkiye'de ilk defa olarak sigara ve alkollü içkilerin kaçak mal oldukları ve bunlardan ne kadar vergi alındığı belli olmuştur. Maliye Bakanlığınca özel olarak sağladığımız aşağıdaki rakamlar bazı sigaraların kaçak mal olduklarını ve alınan vergi miktarını aksettirmektedir (26).

TABLO XIV

Tekel'de Sigara Maliyetleri, Alınan Vergi ve Satış Fiyatları

<u>Maddenin</u> <u>İnsi</u>	<u>Maliyet</u> <u>(Ers.)</u>	<u>Alınan Vergi</u> <u>(Ers.)</u>	<u>Satış Fiyatı</u> <u>(Ers.)</u>
İrincei	47,00	63,00	110,00
afra	67,52	92,48	160,00
Yenice	84,40	115,60	200,00
Yaka	94,95	130,05	225,00
Yeni Harman (Filtresiz)	147,73	202,27	350,00
Nigar (Filtresiz)	179,39	245,61	425,00
Samsun (Filtreli)	189,95	260,05	450,00

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü.

(26) Bizmete özel ve gizli tutulması nedeniyle en son rakamların temini mümkün olmamıştır. Bu nedenle tablodaki rakamlar 1969 yılındaki durumu aksettirmektedir. Bir fikir vermesi bakımından etüd metnine almaya yararlı gördük.

Tekel'in tütün masulleri fiyatlarının yaptığı zamlardan sonra bu zamlara gerekçe olarak ileri sürülen ilk husus maliyetlerdeki artış olmaktadır ve zaman zaman maliyetlerdeki artışın bir kısmını karşılamak olduğu belirtilmektedir. Fakat Örneğin, A. .D'de sigara maliyetlerindeki artışın Türkiye'deki kadar olmadığı bilinmektedir. Bu kaliteli Amerikan sigarasının ısmarç fiyatı 15-16 sent civarında bulunmaktadır (27). Bu nedenle dolaylı vergilemenin daha önemli bir faktör olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Devletin tekelinde olan tüketim mallarının çoğunda olduğu gibi sigara fiyatlarında olan artışların da esaslı Devlet gelirlerinde bir artış sağlamaktır. Gerçekten, sigara içme alışkanlığının yarattığı sigara talebinin fiyat elastikiyeti birden düşüktür. Bu nedenle, sigara fiyatlarındaki artışların genellikle Devlet gelirlerini de arttırdığı kabul edilmektedir (28).

C) Vergi Reform Komisyonunda Tekel Tütün ve Sigara Konusunda Yapılan Tartışmalar ve Varılan Sonuçlar:

Vergi Reform Komisyonu, tekel fiskalitesi üzerinde ayrıntılı olarak durmuş ve beliren fikirleri bir

(27) Fazgan Naydar, "Tekel Maddelerine Zam", 18.2.1969 tarihli Yeni İstanbul Gazetesi, s. 2.

(28) Yeşilçay Yaşar, "Sigara Fiyatlarındaki Artışların Tekel Gelirlerine Etkisi", Üniversitelerarası İstatistikçiler Konferansı, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, No: 540/15, Ankara 1967, s. 168.

rapor halinde yayınlanmıştır. Bu etüdün hazırlanmasında bizim de gözetim altında yararlandığımız bu rapor, "Tekel Niholitesi ve Rejiminin Reformu" başlığı ile Ocak 1969 tarihinde ilk olarak İstanbul Ticaret Odasına yayınlanmıştır. 114 sayfa-
dan meydana gelen bu uzun raporda tütün mamulleri ile ilgili ilginç eleştiriler yer almaktadır. Bunları kısaca özet-
lemek isteriz.

1) Rapor genellikle Tekel Rejimi, bu rejimde mali ve idari yönde yapılacak reformlarla ilgilidir ve tütün mamullerine de değinilmiştir.

2) Sarap, kibrit, bira gibi tekol konusu dışına bırakılan maddelerde vergi hasılatı eskisine oranla artmıştır.

3) Tekel'in teptan kaldırılması ile tekole tabi maddelerin gider vergisine tabi tutulması "Serbest Rejim" olarak değerlendirilmiştir ve bu fikir komisyonda epey taraftar bulmuştur. Tütün tekeli de bu rejime göre, geçiş döneminde sonra kaldırılacaktır.

4) Bugünkü rejimin bazı küçük değişikliklerle devamını savunanlar da olmuş ise de azınlıkta kalmışlardır.

5) Niholite ve D.F.C. bu görüşü benimsemiştir.

6) Ortak Pazar Ülkelerinde Tütün Tekeli ile ilgili gelişmeler:

Buna önce de değinmiş olduğumuz gibi (29), Avrupa'da tütün konusunda beş ülkede mali tekol uygulanmakta, bunlardan Fransa ve İtalya, Avrupa Ekonomik Toplu-

luftu'na dahil bulunmaktadır. ABT, içinde birçok konuların yanısıra vergi armonizasyonu konusu da bütün ağırlığı ile ortaya çıkmış ve vergilerde sistem, teknik ve vergi yükü bakımından bir yakınlaşma ve birliğe gidilmediği takdirde Ekonomik Entegrasyon'un tehlikeye düşeceği anlaşılmıştır (30).

Vergi armonizasyonu hareketi içinde ilkin çözümlenen konu, muamele vergisi olmuştur. Yapılan uzun hazırlıklardan sonra 1970 yılından itibaren bütün üye ülkelerde muamele vergisinin "Katma Değer Vergisi (EVA)", olarak uygulanması kararlaştırılmış ve yürürlüğe konmuştur.

Armonizasyon konusunda, muamele vergisinin hemen arkasından ortaya çıkan diğer vergiler sorunu tartışılmaya başlanmıştır (31).

İşte bir yandan farklı vergileme, öbür yandan sigaranın önemli bir tüketim maddesi olması bütün fiskalitecileri de ABT içinde vergi armonizasyonu anlayışına göre, bir an önce çözümlenmesi gereken diğer önemli bir problem olarak ortaya koymuştur.

Toplulukta bu konu ekonomik ve mali olmak üzere iki yönü ile ele alınmaktadır. Konunun ekonomik

(30) Vergi Reform Komisyonu, a.g.rapor, s. 109.

(31) Tekin Fazıl, "ABT Ülkelerinde Sirket Kazançlarının ve Dağıtılan Kâr Paylarının Vergilendirilmesi", İSADER, Cilt V, Sayı 2, s. 118.

yönü daha çok "Ortak Tütün Tarım Politikası" ile ilgili olup, konumuz dışındadır. Biz burada konunun sadece mali yönüne değinmek istiyoruz.

Ortaya çıkan sorun, Ortak Pazar çerçevesinde tütün mamulleri mübadelesinin liberasyonudur ki bu da tütün fiskalitesinde yapılacak köklü değişiklik ile sağlanabilecektir. Topluluk içinde bu konudaki anlaşmazlık, mamul tütün vergisinin oranlarındaki farklılardan çok, uygulanan vergi yapısındaki değişiklikten ileri gelmektedir.

Amaç, mali yapıların değiştirilmesi ve ahenkleştirilmesi yoluyla belli bir devre sonunda Topluluk'ta hudutların tamamen silinmesi ve vergi tarafsızlığı içinde aynı verginin uygulanmasıdır (32).

Böyle bir düzenin gereği gibi işleyebilmesi tekelci ülkelerin tütün tekelini terkederak serbest rejimi kabul etmelerine bağlı bulunmaktadır. Aksi takdirde, tütün mamullerinin üye ülkelerde serbest mübadelesinin tam olarak uygulanması mümkün olmayacaktır. Ne var ki tekelci ülkeler, bu rejimi içinde buldukları şartlar bakımından, şimdiden tamamen kaldırılacak bir durumda kendilerini görmektedirler. İşte bu gerçek te gözönünde tutularak, Topluluk'ta tütün fiskalitesinin armonizasyon çerçevesi içinde yeniden düzen-

(32) Ortak Pazar'da Tütün ve Tütüncülüğümüz, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını. Ankara, 1968, s. 57.

lenmesi ve kurulması konusunda şu tedbir ve öneriler üzerinde durulmaktadır (33):

1) Tekelci ülkelerde tekel rejimi sadece imalat sektörüne inhisar edecek ve bu sektör daha düzenli bir hale getirilmek suretiyle şimdilik korunacaktır.

2) Mamul tütünün dağıtım ve ticaretinde köklü değişiklikler yapılacak, tekelci olanlar da dahil üye ülkelerin bu alanda piyasaları tamamen açık olacaktır. Bu suretle üye ülkelerin toptan satıcıları istedikleri yerlerde ve istedikleri biçimde dağıtım kanalları kurma hakkına sahip olacaklardır.

3) Tütün bayii denilen perakendeciler, tütün mallarını doğrudan doğruya üye ülkelerin toptancılarından satın alacak ve satabileceklerdir.

Yukarıda belirtilen hususlardan da anlaşılmaktadır ki, Topluluk içinde tekellere rağmen, tütün fiskalitesinin serbest mübadele esasına göre yeniden düzenlenmesi ve kurulması yoluna gidilmektedir.

Bu durumda Türkiye'nin ABT'de vergi armonizasyonu ve bu meyanda mali tekeller yolunda alınan tedbirleri ve yapılan değişiklikleri yakından dikkatle izlemesi ve reform çalışmalarına dayanan uzun vadeli vergi politikasına, ileride gireceği Topluluğun düzenine göre şimdiden yön vermesi gerekmektedir.

(33) Vergi Reform Komisyonu, a.g.rapor, s. 111.

Bu gelişmelerin ışığı altında malî tekeller ve özellikle Türkiye'deki Tekel İdaresi ile ilgili olarak varmış olduğumuz sonuçları şu noktalar etrafında toplamak istiyoruz:

1) Malî tekeller rejimi, rasyonel ve modern vergi anlayışı ve uygulamaları dışında kalan, günümüz için eski, bir vergilendirme metodudur.

2) Tekel konusu yapılmış düşünülen madde üzerinden sağlanacak fiskal gelir, eğer tekele gitmekle aynı miktarda ve hâsı ile toplanabiliyorsa tekel kurulmasına gerek yoktur.

Eğer, önceleri tekel konusu iken daha sonra serbest bırakılan maddelerden aynen tekel rejiminde sağlanan gelirin elde edildiği tespit edilmiş bulunmaktadırsa bu nedenle vergi kaybı endişesi sözkonusu olmamalıdır.

3) Tekel İdaresi, günümüzün modern işletmecilik ilkelerine göre çalışmaktadır.

4) Tekel fabrikasyonda yüksek maliyetle çalışmaktadır. Mamul malların maliyetleri yüksektir.

5) Tekel, karışık bir taban üzerinde genişlemiş ve malî yönden katma bütçe, döner sermaye ilişkisine göre idare edilen, karışık ve geri bir kuruluş olarak kalmıştır.

6) Tekel, sigara ve diğer maddelerin imalinde ihracat güyle durmuş, ülke ihtiyacını kalite ve miktar bakımından karşılayacak bir düzeye erişememiştir.

SONUÇ ve SONUÇ

I. Piyasa düzeninin tekel şartları altına düşmesi, fiyatların yükselmesine yolaçan bir durumdur. İster devlet, ister özel teşebbüs tarafından idare edilsin, tekel kavramı iktisadi hayatın asıl amacı ile çatışma halindeadır. Üretimin hedefi, tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanması ve hayat seviyesinin yükseltilmesidir. Halbuki tekel, yüksek fiyat bulmak için üretimin daraltılması yoluna gitmektedir. İnsanları ekonomik çabalara yöneltten etken fayda üretimidir. Tekel ise mal arzını daraltmakta, nedreti istisna etmekte ve dolayısıyla üretimin sosyal faydasını zayıflatmaktadır.

Mali tekeller, toplu gelir sağlayan bazı tüketicinin maddelerini kontrol eden ve bu maddeler için arzulan vergiyi güvenlik içinde tahsil amacı güden bir vergileme rejimidir. Günümüzün ekonomik anlayışı, sanayileşme şartları ve vergi sistemlerinin yapısı artık mali güvenlik endişesiyle mali tekel kurulmasına ve yaşatılmasına gerek göstermemektedir.

Bu nedenle, Batı dünyasında sadece dört ülkede uygulanan tekel rejimi gittikçe katılığına yitirmekte, tekel işletmeleri, diğer devlet işletmeleri gibi iktisadi devlet teşebbüsleri ve anonim şirketler haline getirilmektedir. A.B.D. içinde bazı ülkelerde uygulanmakta olan mali tekel rejimi, sadece imalat safhasına inhisar ettirilmiş olup, ilerde tamamen kaldırılması öngörülmüştür.

Özel teşebbüsün bu sahalara girmesiyle kaliteli mal imali mümkün olacağı gibi, rekabetin düzenleyici etkisiyle faaliyetlerini sürdürecektir. Tekel işletmeleri de kendilerine çekidüzen verme zorunluluğunu duyacaklar, kalite ve fiyat yönünden piyasa ekonomisinin kurallarına uyacaklardır.

7) Tekel'in gerek alış, gerek satış fiyatlarında çok sıkı bağlantı hareket serbestisini yok etmiştir. Bağımsız bir fiyat politikası izleyememektedir.

8) Tekel mallarının ihracı konusunda kesin olarak ele alınması gereklidir. Çay ihracından doğan büyük zarar önlenmelidir.

9) Dağıtım ve pazarlama sistemi yeniden gözden geçirilmeli, özel teşebbüsle rekabette modern usullerden yararlanılmalıdır.

10) Devletin safi tekeller kurmakla ulaştığı amaç, Devlet bütçesine devamlı ve önemli miktarlarda gelir akışıdır. Bu gelir akışı, iyi düzenlenmiş bir "istihlak verisi" ve "bendrol usulü" ile daha mükemmel gerçekleştirilebilir konusındayız.

II. Türkiye'de tütün tekelinin konusu, aslında sigara imali ve satışı gibi, tipik sınıf ve ticari bir faaliyettir. Bu faaliyetin gittikçe daha modernleşme ve işletmeciliğin şartlarına uyum bir gelişme içinde olması gerekir. Batıya tekelleci ülkeleri, bu gelişmeyi tamamlayarak tütün sanayinin işletilmesinden, anonim şirket şekline kadar gelişmişlerdir. Halbuki

bizde tütün sanayii, tekell kuruluşu içinde diğer konularla birlikte henüz katma bütçe ve döner sermaye ilişkisine göre, geri ve karışık bir idare sistemiyle işletilmektedir.

Mamullerinin istenilen fiyatla satılmalarına rağmen, Türk Sigara Sanayii, ihracat şöyle dursun, ülke içindeki talebi dahi kalite ve bazı nevilerde (filtreli sigaralar gibi) miktar bakımından karşılayacak bir durumda değildir. Bu bakımdan ABD ve diğer Batı Avrupa ülkeleri bir yana, tütün sanayiinde serbest rejimin yürürlükte olduğu komşumuz Yunanistan dahi bizden ileri bir seviyede bulunmaktadır. Tekel'in sigara sanayii ile ilgili olarak aksayan hususlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Tekel'in sigara çeşitleri halen 26-30 kadardır. Ancak, üretimi ekonomik olmayan çeşitlerin azaltılması konusunda çalışmalar yapıldığı halde gerçekleşmemiştir.
- 2) Sigara ihracatı kalite, üretim yetersizliği sürüm-satış-preparanda-reklam yetersizliği yüzünden gelişmemektedir. İhracat konusundaki çalışmalar yetersizdir.
- 3) Tesislerin eski olması nedeniyle sigara sanayininin düşük verimle çalışmakta ve büyük fireler meydana gelmektedir.
- 4) Tekel'in tütün ve sigara kısmını ayırıp, ayrı bir İktisadi Devlet Teşekkülü kurulması konusundaki çalışmalar henüz seneye vermemiştir.
- 5) Türkiye'de sigara tiryakiliği değişme göstermekte ve filtreli ve tek içimli sigaralar tercih olunmaktadır.

Tekel bu eğilime ayak uyduramamaktadır.

6) Türk filtreli sigaraları Suriye, Lübnan gibi ülkelere kaçak olarak sevkedilmekte ve bu normal olmayan yollarla gelişen ihracat, talebi şiddetlendirmektedir.

Her ne kadar istatistikler, Türkiye'de halen 45 bin ton civarında olan iç talebin, yerli imalâtle karşılandığını gösteriyor ise de, gerçekte tüketimin daha fazla olduğunda ve aradaki farkın, çoğu zaman Tekel sigarasından bile ucuzsa sağlanan yabancı menşeli sigaralarla kapatıldığından şüphelenilmektedir. Zaman zaman ortaya çıkarılan büyük sigara kaçakçılıkları bu düşünceyi teyid etmektedir. Bugün sırf hatalı bir Tekel politikası yüzünden, yabancı sigaraların kaçak satışından sağlanacak kazanç, devlet yerine kaçakçılara gitmektedir.

Bu konu ile ilgili düşünce ve önerilerimizi de şu dört nokta etrafında toplayarak etüdümüzü tamamlamak istiyoruz:

1) Tekel İdaresi aldığı para karşılığı imal ettiği sigaraların kalitesini düzeltmelidir.

2) Dünyaya gibi, Türk halkının sigara için zevkinin değiştiği kabul edilerek üretim bu yöle kaydırılmalı, başka bir deyişle filtreli sigara imalât kalitesi yükseltilmeli ve miktarı arttırılmalıdır.

3) Sayet Tekel'in kaliteli sigara imali mümkün görülmüyorsa -Yugoslavya örneğini gözönüne alarak- yabancı bir firma ile anlaşılıp bunların bir kısmını Türkiye'de imal etmelidir. Bu yol kaçakçılığı önleyeceği gibi, Tekel'in bu sigaraların satışında da kâr sağlamasını ve üstelik yavaş yavaş Türk tütünü ile dış piyasalara sigara ihracını mümkün kılacaktır.

4) Sigara satışında "bandrol" usulüne geçilmesi konusu ele alınmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I- Kitaplar:

Türkçe:

- Aban, Sükrü : "İktisat ilminin Esasî Prensipleri", Cilt I, İstanbul 1956.
- Büyükerşen, Yılmaz : "Vergi Tesirlerinin Mikro İktisat Analizi", Bekirşahir İ.T.İ.A. Yayınları. Yayın No: 71/37.
- Gillov, Haluk X : "Türkiye Ekonomisi Bakımından Nitelin Önemi ve Gelişme İmkânları", İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 1965.
- Mikmen, Orhan : "Maliye Dersleri", Birinci Cüz, İstanbul 1958.
- Egesoy, Hüzaffer : "Cumhuriyet Devrinde Vasıtalı Vergiler", Ankara 1962.
- Ergin, Feridun : İktisat, İstanbul 1970.
- Folker, D.Olan : "Türk Hükümetinin Ziraat Fiyatlarına Müdahalesi", D.Ş. Sarın Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayını. No: 38, Ankara 1959.
- Opuz, Orhan : "Genel İktisat Teorisi Dersleri", Ankara 1968.
- Özer, İlhan : Tekel, İstanbul 1967.
- Farvus Y : "Türkiye'nin Sanayi Devarı", İstanbul 1930.
- Savaş, Vural Fuat : "İktisadi Analiz", Ankara 1965.

- Serper, Özer : "Tütün Talebi ile İlgili Bir İstatistik Araştırması", İstanbul 1967.
- Suvla Refii Sükrü ✓ : "İktisat Teorisi", İstanbul 1960.
- Tuncer, Selâhattin : "Kamu Maliyesi", İstanbul 1971.
- Türkoglu, Abdullah X : Cıva Maddeleri (İktisadi Coğrafya 1. Kitap), İstanbul 1965.
- İngilizce:
- Carter, Snavely : "Intermediate Economic Analysis", New York, 1961
- Grayson, Johnan : "Principles of Economics", New York, 1958.
- Hansen, Bent : "The Economic Theory of Fiscal Policy", Harvard University Press., Cambridge Mass. 1958.
- Henderson and Quandt : "Microeconomic Theory", The Graw-Hill Book Company Inc. New York 1958.
- Leitch H. Richard : "The Price System and Resource Allocation", New York 1961.
- Musgrave A. Richard : "The Theory of Public Finance", The Graw-Hill Book Company Inc. New York 1961.
- Robinson E.A.G : "Monopoly", Cambridge 1961.
- Robinson, Joan : "The Economics of Imperfect Competition", London 1961.
- Weintraub, Sidney : "Price Theory", Pitman Publishing Corporation, New York 1949.

Almanca:

- Herbert, Jacop : Preispolitik, Wiesbaden 1963.
Richter, Rudolf : Preistheorie, Wiesbaden 1963.
Weddigen, Walter : Theoretische Volkswirtschaftslehre
als System der Wirtschaftstheorie,
Berlin 1958.

II- Makaleler:

Türkçe:

- Edgeworth P.V. : "Saf Vergilene Teorisi", Maliye
Enstitüsü Tercümceleri, Birinci
Seri, İstanbul 1965.
Kazgan, Naydar X : "Tekel Maddelerine Zam", 18.2.1969
tarihli Yeni İstanbul.
Mutluca, Nayri X : "Dünyayı Emamiye ve Rejî Soygunu",
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,
Sayı:2. İstanbul 1967.
Öncel, Nayri X : "Türkiye'de Tekel Rejiminin Refor-
mu", Maliye Enstitüsü Konferansları,
Yirminci Seri. İstanbul 1970.
Serper, Özer X : "Türk Ekonomisinde Tütünün Önemi",
Banka Dergisi, Sayı:3. İstanbul 1972.
Serper, Özer X : "Memleketinizde Sigara Satışlarının
Mevsimsellik, Konjonktürel ve Trend
Hareketleri", Siğli İktisadi ve
Ticari İlimler Yüksek Okulu Dergisi,
Sayı:20. İstanbul 1968.
Savla Refik Sükrü : "Türkiye'de Tütün İstihlakı ve İn-
hisar Fiyatları", İktisat Fakültesi
Mecmuası, Cilt II, Sayı: 1. İstanbul
1941.

Tekin, Fazıl

: "Mali Tekeller", ESADER, Cilt V
Sayı: 1. Ankara 1969.

Tekin, Fazıl

: "ABD Ülkelerinde Şirket Kazançla-
rının ve Dağıtılan Kâr Paylarının
Vergilendirilmesi", ESADER, Cilt V
Sayı: 2.

Yayısoğlu, Celil X

: "Dünya Tütün Ticaretinde Türkiye",
Türkiye İktisat Gazetesi, Ankara
9 Mart 1972.

Yeşilçay, Yaşar X

: "Sigara Piyatlarındaki Artışların
Tekel Gelirlerine Etkisi", Üniver-
sitelerarası İstatistikçiler Konferansı,
Devlet İstatistik İnstitüsü Yayını.
Ankara 1962.

İngilizce:

Cournot, Augustin

: "Of Monopoly and of the Influence
of Taxation on Commodities Produced
under a Monopoly", Readings in the
Economics of Taxation, American Eco-
nomic Association Series, London 1959.

Higgins, Benjamin

: "Fiscal Control of Monopoly",
Readings in the Economics of
Taxation, American Economic
Association Series, London 1959.

Wicksell, Knut

: "Taxation in the Monopoly Case",
Readings in the Economics of
Taxation, American Economic
Association Series, London 1959.

III- Ansiklopedik Eserler:

Kollektif Eser

: Staats - Lexikon, Hüfner Band,
Freiburg 1960.

Kollektif Eser : Encyclopedia of Social Sciences,
Onikinci Bası, Cilt IX-X

IV- Bilimsel Dergiler :

Ekişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi
(ESADER)

İktisat Fakültesi Mecmuası

İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Konferansları

İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Borcümleri

Banka Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Sigili İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Dergisi

V- Mevzuat:

Gider Vergisi Kanunu (6802 sayılı)

Tuz Kanunu (3078 sayılı)

İspirto ve İspirtozu İçkiler İnhisarı Hakkındaki
Kanun (4250 sayılı)

Ekici Tütünleri Satış Piyasaları Desteklenmesine
dair Kanun (196 sayılı)

X Tütün ve Tütün İnhisarı
Kanunu (3437 sayılı)

✓ Tütün ve Tütün Tekeli
Kanunu (1177 sayılı)

VI- Raporlar, Etüdler, İstatistikler:

X Tekel Fiskalitesi ve Rejiminin Reformu, Türkiye'de
Tekel Rejiminin Reformu, Vergi Reform Komisyonu Raporu,
İstanbul 1969. İktisadi Rapor 1971, Türkiye Ticaret
Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
Yayını, Ankara 1971.

X İnhisarlarda Mali ve İdari Reform, İstanbul 1952.
Türkiye'de Gay, Mipi ve Kredi Bankası A.Ş. Piyasa
Etüdüleri No: 10, İstanbul 1969.

Tarım İstatistikleri Özeti 1970, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Ortak Pazar'da Tütün ve Tütüncülüğümüz, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Mensurları Birliği, Ankara 1968.

2. ve 3. Beşyillik Kalkınma Plânları, Devlet Plânlama Teşkilâtı.

Yıllık Programlar, Devlet Plânlama Teşkilâtı.

Tekel Genel Müdürlüğü 1970 Yılı Bilançosu.

Tekel İstatistikleri.

Ege Tütün İhracatçıları Birliği 1971 Yıllığı.